

Національний університет “Києво-Могилянська академія”

Міністерство освіти і науки України

Донецький національний університет імені Василя Стуса

Міністерство освіти і науки України

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ОНАТІЙ Анастасія Віталіївна

УДК 811.161.2'367.335.2

ДИСЕРТАЦІЯ
СИНТАКСИЧНА ОРГАНІЗАЦІЯ СКЛАДНОПІДРЯДНИХ
ЗАЙМЕННИКОВО-СПІВВІДНОСНИХ РЕЧЕНЬ НЕСИМЕТРИЧНОЇ
СТРУКТУРИ

10.02.01 – українська мова

Подано на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають покликання на відповідне джерело

Онатій А. В.

Дисертація є ідентичною іншим примірникам дисертації

Вчений секретар спеціалізованої вченої ради К. 11.051.14

к. філол. н. О. О. Залужна

Науковий керівник:

Ожоган Василь Михайлович,
доктор філологічних наук, професор

Вінниця – 2018

АНОТАЦІЯ

Онатій А.В. Синтаксична організація складнопідрядних займенниково-співвідносних речень несиметричної структури. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 – українська мова. – Донецький національний університет імені Василя Стуса. – Вінниця, 2018.

Дисертація є першим комплексним студіюванням займенниково-співвідносних речень несиметричної структури. Дослідження ґрунтується на тлумаченні займенниково-співвідносного речення несиметричної структури як такої складнопідрядної конструкції, яка містить корелятивний блок із прономінативом у функції корелята (або іншою частиною мови, яка зазнала прономіналізації), який не виявляє семантичної тотожності релятові й уможливорює формування прислівно-кореляційного зв'язку. У дисертації було з'ясовано типологічні ознаки аналізованих одиниць; встановлено описовий термінологічний інструментарій; визначено механізм реалізації прислівно-кореляційного зв'язку, на підставі чого розмежовано прислівно-кореляційний, оформлений синтагматично сильним релятом, прислівно-кореляційний, оформлений синтагматично слабким релятом та контамінований вияви зв'язку; інвентаризовано корелятивні блоки, які формують формально-граматичні моделі займенниково-співвідносних несиметричних речень; вияскравлено критерії семантичної нетотожності елементів блоку; з'ясовано семантико-синтаксичні відношення з урахуванням формування синтаксичної проєкції корелята й заповнення синтаксичної орієнтації релята, на підставі чого запропоновано комплексну класифікацію несиметричних займенниково-співвідносних конструкцій. Уперше в українському мовознавстві описано речення, які виявляють тотожність семантики корелята й релята, проте формують різні синтаксичні проєкцію й орієнтацію, а тому перебувають у перехідній зоні між симетричними й несиметричними конструкціями; для

кваліфікації таких одиниць запропоновано термін “напівсиметричні займенниково-співвідносні речення”.

Із метою виявлення семантичної відповідності між елементами корелятивного блоку було запропоновано класифікувати кореляти на атрибутивні (*такий, той*), адвербіальні каузальні (*тому, затим*), локативні статичні (*там, тут*), локативні динамічні (*туди, звідти*), темпоральні власне-темпоральні (*тоді*), темпоральні відлікові (*відтоді*), способу дії (*так*), семантично нівельовані (*те*). Натомість значеннєву специфікацію сполучних засобів, які формують несиметричні речення, запропоновано з'ясовувати в межах адвербіального типу, виокремлюючи порівняльні (*наче, неначе, немов, ніби* та ін.), допустові (*хоч, хоча*), міри і способу (*аж, що аж*), локативні статичні (*де*) й динамічні (*куди, звідки*), темпоральні власне-часу (*коли*) й відлікові (*відколи*), цільові (*щоб, аби*), способу дії (*як*).

Виявлено, що найширше коло сполучуваності мають співвідносні слова *такий* (становлять 29,02% від усього корпусу одиниць), *так* (25,97%), *те* (23,95%) та сполучники *що, щоб, що аж*. Порівняно з іншими співвідносними займенниковими словами, корелят *те* має найбільше відмінкових та прийменниково-відмінкових форм. Він поєднується із прийменниками *про, за, через, у (в), на, до, перед, після, по* тощо та може поставати у формах називного, родового, давального, знахідного, орудного, місцевого відмінків. Семантично нівельований корелят *те* має обмежену сполучуваність. Він формує корелятивні пари зі сполучниками *що, щоб / аби, як, наче, ніби* (та іншими порівняльними сполучниками) та сполучними словами зі значенням місця *де, куди, звідки, часу коли*.

З'ясовано, що формально-граматичною основою займенниково-співвідносних несиметричних речень можуть бути понад 120 корелятивних сполучень, з-поміж яких найбільш продуктивними є *такий – що / що аж, такий – щоб, такий – ніби / наче / неначе / мов / немов, так – ніби / наче / неначе / мов / немов, так – що, так – щоб / аби, настільки – що / що аж, стільки – що / що аж, те₂₋₆ – що, те – щоб*. Окрім займенникового слова, у

позиції корелята можуть функціювати словоформи з послабленим номінативним значенням, напр.: *у такий спосіб, до того часу, до такої міри*. Речення з такими конструкціями засвідчують транспозиційні процеси у сфері займенниково-співвідносного несиметричного речення.

У дисертації також окреслено ядерну та неядерну зони функціонування досліджених конструкцій. Встановлено, що ядерна зона представлена одиницями, у яких послідовно не виявляють тотожності синтаксична проекція корелята й орієнтація релята, уможлиблюючи формування нашарувань синкретичних семантико-синтаксичних відношень. Такі конструкції реалізовано корелятивними блоками з прономінативами адвербіальної семантики *так, настільки, стільки* та ад'єктивної семантики *такий, той*.

До напів'ядерної зони займенниково-співвідносних несиметричних речень належать структури з корелятом *те*, який, не маючи вираженої семантики, утворює варіативну кількість сполучень із прийменниками, на підставі чого опосередковано формує синтаксичну проекцію, забезпечуючи появу здебільшого синкретичних семантико-синтаксичних відношень. Кількісне вираження речень зі співвідносним словом *те* є найбільшим з усіх моделей займенниково-співвідносних несиметричних речень. 32 пари з 36 проаналізованих містять прийменники, які виконують важливу конструктивну функцію – сигналізують синтаксичну залежність прономінатива від інших слів у головній частині речення. Через відсутність вираженої семантики корелят виявляє здатність утворювати фразеологізовані комплекси, омонімію набliжені до займенниково-співвідносних, проте нечленовані ні на формально-граматичному, ні на семантико-синтаксичному рівнях.

У реченнях, де в позиції корелята опинилась повнозначна частина мови, частотними є випадки еміграційної трансформації займенникових слів. Тому в таких структурах відбувається формування прислівно-кореляційного зв'язку, а самі речення належать до периферійної зони займенниково-співвідносних. Несиметричний тип таких речень представлено в трьох моделях: перші утворені поєднанням прикметникового слова з релятом субстанційної

семантики, другі – адвербіальним локативним корелятом напрямку руху й несиметричним, здебільшого локативним, проте іншим за семантикою, релятом, треті в головній частині містять синсемантичний іменник.

Перехідну зону формують напівсиметричні займенниково-співвідносні речення, у яких виявляємо тотожність між елементами корелятивного блоку на рівні загальної семантики, що наближає конструкції до симетричних, проте синтаксична орієнтація релята не збігається з проекцією корелята, що властиво передовсім несиметричним одиницям.

Матеріали пропонованого дисертаційного дослідження можуть бути використані у доповненні теоретичної граматики української мови, у написанні підручників і посібників із синтаксису, у спецкурсах із синтаксису складнопідрядного речення, а також в укладанні фахових енциклопедичних статей, довідників.

Дисертація спрямована на заповнення однієї з лакун загальної теорії складнопідрядного речення та доповнює запропоновані класифікаційні схеми займенниково-співвідносного речення. Ця праця поглиблює тлумачення несиметричних одиниць на формально-граматичному та семантико-синтаксичному рівнях.

Ключові слова: займенниково-співвідносні речення, релят, корелят, корелятивний блок, займенниково-співвідносні речення несиметричної структури, прислівно-кореляційний зв'язок, синтаксична проекція, синтаксична орієнтація, напівсиметричні займенниково-співвідносні речення.

SUMMARY

Onatii A.V. Syntactic Organization of Pronoun-correlated Sentences with Non-symmetrical Structure. – Manuscript.

Thesis for a Candidate Degree in Philology: Specialty 10.02.01 – Ukrainian language. – Vasyl’ Stus Donetsk National University. – Vinnytsia, 2018.

This thesis is the first comprehensive study of complex pronoun-correlated sentences with non-symmetrical structure. The research is based on defining the complex pronoun-correlated sentences with non-symmetrical structure as a complex construction which contains a correlative block with a pronominal (or another pronominalised part of speech) functioning as a correlative word that is not semantically equivalent to the relative word, which enables the formation of a co-word-correlated connection. The thesis specifies typological features of the units in question, establishes descriptive terminology; identifies the mechanism of the co-word-correlated connection formation enabling the distinction between three types of this connection: one with a syntagmatically strong relative word, one with a syntagmatically weak relative word, and a mixed one; inventories correlative blocks, which constitute formal-grammatical models of pronoun-correlated sentences with non-symmetrical structure; highlights the criteria of semantic nonidentity of block elements; clarifies the semantic-syntactic relations accounting for the formation of a correlative word projection and the filling of a syntactic orientation of a relative word, which allows for a complex classification of pronoun-correlated constructions with non-symmetrical structure. For the first time in Ukrainian linguistics, this study describes sentences with correlative and relative words that are semantically equal but form different syntactic projections and orientations and, thus, situate this type of sentence in an intermediate position between symmetrical and non-symmetrical constructions. For the classification of such units the term “half-symmetrical pronoun-correlated sentences” is proposed.

In order to reveal the semantic correspondence between the elements of the correlative block, we propose to classify correlative words into the following categories: attributive (*такий, мой*), adverbial causal (*тому, затим*), locative static

(там, туди), locative dynamic (туди, звідти), temporal-proper (тоді), temporal reference (відтоді), manner (так), semantically neutralised (те). However, we determine the meaning specification of conjunctions which form non-symmetrical sentences within the adverbial type distinguishing between comparative (наче, неначе, немов, ніби etc.), conceding (хоч, хоча), measure and manner (аж, що аж), locative stative (де) and dynamic (куди, звідки), temporal time-proper (коли) and reference (відколи), aim (щоб, аби), manner of action (як).

We have established that the widest range of pairings is characteristic of the following correlative words: *такий* (constitutes 29, 02% of the whole corpus), *так* (25, 97%), *те* (23, 95%), and conjunctions *що*, *щоб*, *що аж*. Compared to other correlative words, *те* has the largest number of case and prepositional-case forms. It combines with prepositions *про*, *за*, *через*, *у* (*в*), *на*, *до*, *перед*, *після*, *по* etc. and can be used in the forms of nominative, genitive, dative, accusative, instrumental, locative cases. The semantically neutralised correlative word *те* has limited pairing ability. It forms correlative pairs with conjunctions *що*, *щоб/ аби*, *як*, *наче*, *ніби* (and other comparative conjunctions), and conjunction words with locative meaning *де*, *куди*, *звідки* and temporal meaning *коли*.

The formal-grammatical basis of pronoun-correlated sentences with non-symmetrical structure is formed by over 120 correlative pairs, among which the most productive are: *такий* – *що / що аж*; *такий* – *щоб*; *такий* – *ніби/ наче/ неначе/ мов/ немов*; *так* – *ніби/ наче/ неначе/ мов/ немов*; *так* – *що*; *так* – *щоб/ аби*; *настільки* – *що/ що аж*; *стільки* – *що/ що аж*; *те₂₋₆* – *що*; *те* – *щоб*. Apart from pronominal words, the position of the correlative word can be taken by word forms with weakened nominative meaning, e.g. *у такий спосіб*, *до того часу*, *до такої міри*. Sentences with such constructions demonstrate transpositional processes within pronoun-correlated sentences with non-symmetrical structure.

In addition, the thesis outlines core and non-core functional areas of the constructions in question. It was established that the core area is represented by units which do not systematically reveal syntactic equality between the correlative word projection and the relative word orientation, which enables the formation of layers of

syncretic semantic-syntactic relations. Such constructions are realised by means of correlative blocks with pronominals of adverbial semantics *так, настільки, стільки*, and adjectival semantics *такий, той*.

The non-core area of pronoun-correlated sentences with non-symmetrical structure includes structures with the correlative word *me*, which does not have pronounced meaning and forms a variety of pairings with prepositions, based on which it indirectly creates a syntactic projection ensuring the formation of mostly syncretic semantic-syntactic relations. The quantity of sentences with the correlative word *me* is the largest among all other models of pronoun-correlated sentences with non-symmetrical structure. Thirty-two of the 36 analysed pairs contain pronouns, which perform an important constructive function of signalling the syntactic dependence of the pronominal word from other words in the main clause. Due to the lack of pronounced meaning, the correlative word can form phraselogised complexes, homonymously close to pronoun-correlated constructions, however indivisible neither at the formal-grammatical, nor at the semantic-syntactic level.

In sentences where the position of the correlative word is taken by a lexical part of speech, there is frequent emigrational transformation of pronominal words. For this reason, co-word-correlated connection is formed in such constructions, while the sentences themselves belong to the peripheral functional area of pronoun-correlated sentences. The non-symmetrical type of such sentences is represented by three models: the first is formed through the combination of an adjectival word with a relative word with substantive semantics; the second is formed by an adverbial locative correlative word of direction and a non-symmetrical relative word, usually locative but with different semantics; the third contains a synsemantic noun in the main clause.

The intermediate functional area includes half-symmetrical pronoun-correlated sentences, which reveal equality between the elements of the correlative block at the general semantic level, which makes them closer to the symmetrical constructions; however, the syntactic orientation of the relative word does not coincide with the correlative word projections, which is primarily typical of non-symmetrical units.

The materials of the submitted thesis may be useful in complementing the theoretical grammar of the Ukrainian language, writing textbooks and companions on syntax, teaching specialised courses in syntax of the complex sentence, as well as in preparing specialised encyclopaedical articles and reference materials.

The thesis is aimed at filling one of the gaps in the general theory of the complex sentence and completes the extant classification of pronoun-correlated sentences. This study enriches the understanding of the non-symmetrical units at the formal-grammatical and semantic-syntax levels.

Key words: complex pronoun-correlated sentence, relative word, correlative word, correlative pair, pronoun-correlated sentence with non-symmetrical structure, co-word-correlated connection, semantic-syntactic relations, syntactical projection, syntactical orientation, half-symmetric pronoun-correlative sentences.

Список публікацій здобувача

Статті в наукових фахових виданнях України

1. Онатій А. В. Специфіка формування корелятивного блоку займенниково-співвідносних речень несиметричної структури. *Науковий вісник Херсонського національного університету. Серія “Лінгвістика”* : збірник наукових праць. Херсон : ХДУ, 2016. Вип. 25. С. 46–50.

2. Онатій А. В. Лінгвістичний статус займенниково-співвідносних речень: традиція та новаторство. *Наукові записки НаУКМА. Філологічні науки (Мовознавство)* : науковий журнал. Київ, 2016. Том 189. С. 58–62.

3. Онатій А. В. Семантико-синтаксична організація займенниково-співвідносних речень несиметричної структури з корелятом “так”. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна* : збірник наукових праць. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2017. Вип. 64. Частина 1. С. 209–215.

4. Онатій А. В. Особливості реалізації прислівно-кореляційного зв'язку в займенниково-співвідносних реченнях симетричної, напівсиметричної та несиметричної структури. *Наукові записки НаУКМА. Мовознавство* : науковий журнал. Київ, 2018. Том 1. С. 12–17.

Статті в наукових фахових виданнях України, які входять до міжнародних наукометричних баз даних

5. Онатій А. В. Проблема статусу напівсиметричних займенниково-співвідносних речень. *Вісник КНЛУ. Серія “Філологія”* : збірник наукових праць. Київ, 2017. Том 20, № 2. С. 28–36.

6. Онатій А. В. Внутрішній синкретизм займенниково-співвідносних несиметричних речень з асемантичним корелятом. *Записки з українського мовознавства* : збірник наукових праць. Одеса : “ПолиПринт”, 2018. Вип. 25, Том 1. С. 65–81.

Наукові праці апробаційного характеру

7. Онатій А. В. Проблема класифікації складнопідрядних речень займенниково-співвідносного типу асиметричної структури. *Ломоносов-2013*: матеріали Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів і молодих

учених (Севастополь, 25-26 квітня 2013 року). Севастополь, 2013 : ТОВ “Експрес-друк”. С. 318–319.

8. Онатій А. В. До питання асиметрії займенниково-співвідносних речень. *Лінгвістичне портретування сучасного соціуму*: матеріали II Всеукраїнської практичної конференції (Вінниця, 26-27 листопада 2015 року). Вінниця, 2016. С. 31–39.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	15
ВСТУП	16
РОЗДІЛ 1 СТАТУС ЗАЙМЕННИКОВО-СПІВВІДНОСИХ РЕЧЕНЬ НЕСИМЕТРИЧНОЇ СТРУКТУРИ В СИНТАКСИСІ	22
1.1 Проблема кваліфікації займенниково-співвідносного речення несиметричної структури.....	24
1.1.1 Застосування ознак “симетрія”/ “асиметрія” до класифікації займенниково-співвідносних речень.....	24
1.1.2 Описовий інструментарій займенниково-співвідносних речень.....	27
1.2 Історія вивчення займенниково-співвідносних речень.....	31
1.3 Класифікаційна схема займенниково-співвідносних речень несиметричної структури.....	52
1.4 Методологічні аспекти дослідження.....	59
Висновки до розділу 1.....	63
РОЗДІЛ 2 ФОРМАЛЬНО-ГРАМАТИЧНА ОРГАНІЗАЦІЯ ЗАЙМЕННИКОВО-СПІВВІДНОСИХ РЕЧЕНЬ НЕСИМЕТРИЧНОЇ ТА НАПІВСИМЕТРИЧНОЇ СТРУКТУРИ	67
2.1 Засоби вираження прислівно-кореляційного зв’язку.....	67
2.2 Специфіка прислівно-кореляційного зв’язку в займенниково- співвідносних реченнях.....	86
2.2.1 Прислівно-кореляційний зв’язок, оформлений синтагматично сильним релятом.....	87
2.2.2 Прислівно-кореляційний зв’язок, оформлений синтагматично слабким релятом.....	91
2.2.3 Контамінований вияв прислівно-кореляційного зв’язку в займенниково-співвідносних синкретичних реченнях.....	94
Висновки до розділу 2.....	96
РОЗДІЛ 3 СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНА ОРГАНІЗАЦІЯ ЯДЕРНОЇ	

	13
ЗОНИ ЗАЙМЕННИКОВО-СПІВВІДНОСНИХ НЕСИМЕТРИЧНИХ РЕЧЕНЬ	100
3.1 Конструкції з корелятами <i>так, настільки, стільки</i>	100
3.2 Конструкції з корелятами <i>такий, той</i>	113
Висновки до розділу 3.....	123
РОЗДІЛ 4 СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНА ОРГАНІЗАЦІЯ НЕЯДЕРНИХ ЗОН ЗАЙМЕННИКОВО-СПІВВІДНОСНИХ НЕСИМЕТРИЧНИХ РЕЧЕНЬ	126
4.1 Напів'ядерна зона займенниково-співвідносних несиметричних речень.....	126
4.1.1 Конструкції з корелятом <i>те</i>	126
4.1.2 Конструкції з корелятами темпоральної семантики	150
4.2 Периферійна зона займенниково-співвідносних несиметричних речень.	153
4.2.1 Конструкції з прономіналізованими прикметниками у функції корелята	158
4.2.2 Конструкції з прономіналізованими прислівниками у функції корелята.....	163
4.2.3 Конструкції з прономіналізованими іменниками у функції корелята.....	168
4.3 Перехідна зона займенниково-співвідносних речень – напівсиметричні речення.....	175
Висновки до розділу 4.....	181
ВИСНОВКИ	186
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	192
ДЖЕРЕЛА ФАКТИЧНОГО МАТЕРІАЛУ	212
ДОДАТКИ	220
ДОДАТОК А. Сполучуваність елементів корелятивного блоку в займенниково-співвідносних реченнях.....	221
ДОДАТОК Б. Сполучуваність прономінативів ядерної зони (<i>так,</i>	

	14
<i>настільки, стільки</i>) ЗСР несиметричної структури.....	225
ДОДАТОК В. Сполучуваність атрибутивних прономінативів ядерної зони (<i>такий, той</i>) ЗСР несиметричної структури.....	227
ДОДАТОК Г. Зіставлення корелятивного блоку симетричних та напівсиметричних займенниково-співвідносних речень.....	228
ДОДАТОК Д. Список опублікованих праць за темою дисертації і відомості про апробацію результатів дисертації.....	229

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ЗСР – займенниково-співвідносне речення

ПЧ – підрядна частина

СЗС – співвідносне займенникове слово

te_1, te_{2-6} (нижній індекс)– відмінок співвідносного прономінатива *те*

N – іменник

Adj – прикметник

Adv – прислівник

ВСТУП

Попри тривалу історію досліджень складнопідрядного речення, до сьогодні є такі його різновиди, які не мають остаточного потрактування в граматиці. Зокрема, до них належать займенниково-співвідносні речення, які мають ознаки, не властиві жодному з описаних типів. У більшості сучасних студій із синтаксису української мови (зокрема, у працях І. Вихованця, А. Загнітка, С. Ломакович, В. Ожогана, Р. Христіанінової, Л. Шитик та ін.) натрапляємо на побіжні зауваги щодо специфіки структури й семантики цих одиниць. Є лише декілька комплексних досліджень, об'єктом яких постали речення симетричної структури (С. Ломакович) або окремі моделі несиметричних (О. Ткач). Проте й у діахронійній, і в синхронійній площині аналізу досі не сформовано єдиного погляду на конструкції, у головній частині яких функціює прономінатив, чия семантика не виявляє тотожності з засобом зв'язку.

У працях традиційного, логіко-граматичного, напряму займенниково-співвідносних речень не вияскравлено як особливого типу складнопідрядних, натомість їх розглянуто з-поміж підметових, присудкових, додаткових, означальних та обставинних (Ф. Буслаєв, М. Греч, І. Давидов, В. Сімович, С. Смаль-Стоцький і Т. Гартнер). Л. Булаховський, О. Пешковський та інші представники формально-граматичного напряму синтаксису розглядають речення з опорним прономінативом з-поміж речень сполучникового і відносного підпорядкування. Загалом науковці першої половини ХХ століття не враховували значення співвідносних слів в утворенні окремого різновиду складнопідрядних речень, а спиралися на ті відношення між змістом головної та підрядної частин, які сформовано без участі займенниково-кореляційного синтаксичного механізму. Тому цілком закономірно, що поняття “займенниково-співвідносне речення” вперше потрактовано з огляду на комплексну специфіку його ознак у студіях представників семантико-синтаксичного напряму синтаксису (В. Белошапкової, С. Ломакович, Л. Максимова, М. Поспелова, І. Слинька, Н. Гуйванюк, М. Кобилянської та ін.).

У сучасних наукових розвідках автори вибудовують типологію таких речень, спираючись на симетричність їхньої структури, тобто семантичну тотожність корелята й релята – ту засадничу характеристику, яку запропонували й розвинули представники функційно-категорійної граматики (І. Вихованець, К. Городенська, А. Загнітко, В. Ожоган, Р. Христіанінова, Л. Шитик та ін.). Незважаючи на усталений підхід, критерій симетричності для класифікації займенниково-співвідносних речень до сьогодні не є однозначним. Відсутність деталізації й комплексного аналізу спричиняє той факт, що речення, побудовані за однаковою формальною моделлю, науковці трактують як одиниці, що належать до різних типів. Така ситуація здебільшого пов'язана зі складністю кваліфікувати несиметричні одиниці, адже в цих структурах остаточно не з'ясовано механізму взаємодії елементів корелятивного блоку та реалізації прислівно-кореляційного зв'язку. Тому певні типи несиметричних займенниково-співвідносних речень опиняються поза системою (наприклад, одиниці, у яких семантична відповідність між корелятом і релятом не є повною або речення з транспонованими прономінативами).

У зв'язку з цим **актуальність дослідження** зумовлена потребою комплексно проаналізувати складнопідрядні займенниково-співвідносні речення несиметричної структури у взаємозв'язку їхніх формально-граматичних та семантико-синтаксичних ознак, чітко окреслити умови несиметричності, визначити межі цих одиниць, удосконалити характеристику прислівно-кореляційного зв'язку, з'ясувати функції елементів корелятивного блоку, визначити ядерну та периферійну зони цих одиниць.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано в межах наукової теми кафедри української мови Національного університету “Києво-Могилянська академія” “Українська мова: історія і сучасність”. Тема дисертації затверджена на засіданні Вченої ради НаУКМА (протокол № 3 від 25 лютого 2016 року).

Мета дослідження – випрацювати семантико-синтаксичну класифікацію складнопідрядних займенниково-співвідносних несиметричних речень у

сучасній українській мові, спираючись на особливості їхньої формально-граматичної організації.

Досягнення цієї мети передбачає розв'язання таких **завдань**:

- 1) конкретизувати лінгвістичну сутність понять “симетрія”, “асиметрія” з огляду на класифікацію займенниково-співвідносних речень;
- 2) інвентаризувати формально-граматичні засоби утворення корелятивного блоку;
- 3) окреслити особливості механізму прислівно-кореляційного зв'язку в несиметричних реченнях;
- 4) виявити ядерну, напів'ядерну, периферійну зони займенниково-співвідносних несиметричних речень;
- 5) схарактеризувати несиметричні речення, що мають ознаки перехідних;
- 6) виявити асинкретичні та синкретичні семантико-синтаксичні відношення в несиметричних реченнях;
- 7) уточнити класифікацію займенниково-співвідносних несиметричних речень із урахуванням виявлених семантико-синтаксичних відношень.

Об'єкт дослідження – складнопідрядні займенниково-співвідносні речення несиметричної структури.

Предметом дослідження є формально-граматична структура складнопідрядних займенниково-співвідносних речень несиметричної структури та семантико-синтаксичні відношення між їхніми предикативними частинами.

Джерельною базою дослідження є картотека займенниково-співвідносних несиметричних речень (4500 одиниць), зафіксованих у художніх творах українських письменників ХХ – ХХІ ст., текстах наукового (статтях, монографіях) та масмедійних жанрів, офіційно-ділового стилів.

Методи дослідження зумовлені його метою й завданнями. Дисертацію виконано із застосуванням загальнонаукових та спеціально-лінгвістичних методів. Було застосовано *описовий метод* для інвентаризації корелятивних блоків, класифікації та інтерпретації їхнього функціонування в займенниково-

співвідносних несиметричних реченнях; *метод синтаксичних трансформацій* – для аналізу ізофункційності елементів корелятивного блоку; *структурний метод із використанням структурно-семантичного аналізу* – для встановлення семантичної кореляції прономінатива й засобу зв'язку, дослідження формально-граматичної організації речень, а також з'ясування семантико-синтаксичних відношень; *аналіз у термінах залежностей* та *аналіз за безпосередніми складниками* – для виявлення напрямів синтаксичних залежностей між компонентами речення; *метод функційного поля* – для структурування ядерної та периферійної зон займенниково-співвідносних несиметричних речень; *елементи статистичного підрахунку* – для з'ясування частотності й продуктивності моделей несиметричних речень у сучасній українській літературній мові.

Наукова новизна дисертації полягає в тому, що в ній уперше в українському мовознавстві здійснено комплексний аналіз складнопідрядних займенниково-співвідносних несиметричних речень на формально-граматичному та семантико-синтаксичному рівнях. Зокрема, виявлено корпус формально-граматичних засобів зв'язку, з'ясовано семантичні групи й уточнено умови утворення несиметричних корелятивних блоків; потрактовано механізми реалізації прислівно-кореляційного зв'язку, оформленого синтагматично сильним та слабким релятами, а також контамінованого вияву прислівно-кореляційного зв'язку; вияскравлено ядерну, напів'ядерну та периферійну зони несиметричних речень; кваліфіковано одиниці, що водночас мають ознаки симетричних і несиметричних структур; простежено семантико-синтаксичну організацію речень із корелятами *так, настільки, стільки, такий, той, те* тощо; визначено кореляції формально-граматичних та семантико-синтаксичних складників займенниково-співвідносних несиметричних речень; конкретизовано кваліфікацію речень із транспонованими прономінативами; уточнено класифікацію аналізованого типу в системі складнопідрядних речень української мови.

Теоретичне значення виконаного дослідження. У дисертаційній студії подано нові відомості про формально-граматичну та семантико-синтаксичну організацію складнопідрядних займенниково-співвідносних речень несиметричної структури, що сприяє удосконаленню теорії українського синтаксису, зокрема теми складнопідрядного речення, а також поглибленню розуміння організації речень з опорним займенником у головній частині. Узагальнення та висновки, наведені в роботі, дозволяють осмислити займенниково-співвідносні несиметричні речення як комплексну систему, що має ядерну, напів'ядерну та периферійну зони. Запропоновано в наукове терміновживання поняття напівсиметричне займенниково-співвідносне речення”, “прислівно-кореляційний зв'язок, оформлений синтагматично сильним релятом”, “прислівно-кореляційний зв'язок, оформлений синтагматично слабким релятом”.

Практичне значення результатів дослідження полягає в тому, що вони можуть бути використані в теоретичних та практичних курсах із сучасної української літературної мови (частина “Синтаксис”), спецкурсах із синтаксису складнопідрядного речення, створенні підручників і посібників із граматики для вищої школи, а також в укладанні фахових енциклопедичних статей, довідників тощо.

Особистий внесок здобувача. Здобувачка виконала дослідження самостійно. Усі статті одноосібні.

Апробація результатів дисертації. Основні результати дослідження було представлено в доповідях на 7 конференціях, із яких – 4 міжнародні: Міжнародній науковій конференції студентів, аспірантів і молодих учених “Ломоносов-2013” (Севастополь, 2013), Міжнародній науковій конференції “Мова: класичне-модерне-постмодерне” (Київ, 2015; Київ, 2017), Міжнародній науковій конференції “Лінгвалізація світу” (Черкаси, 2016); та 3 всеукраїнські: II Всеукраїнській науково-практичній конференції “Лінгвістичне портретування сучасного соціуму” (Вінниця, 2015), Всеукраїнській науковій конференції “Сучасні орієнтири філологічної науки” (Херсон, 2016),

Всеукраїнській науковій конференції “Іван Ковалик та українське мовознавство: історія, школи, проблеми” (Львів, 2017). Окремі розділи та дисертацію загалом було обговорено на засіданнях кафедри української мови НаУКМА (протокол №1 від 5 вересня 2018 року).

Публікації. Основні положення та результати роботи викладено у **8** одноосібних наукових статтях: із них **6** опубліковано у фахових виданнях України (із них **2** – у міжнародних наукометричних виданнях); **1** – у матеріалах наукових конференцій України, **1** – в інших наукових виданнях.

Структура та обсяг роботи визначені її метою та завданнями. Робота складається з переліку умовних скорочень, вступу, чотирьох розділів із висновками до кожного з них, загальних висновків, списку літератури (223 позиції), списку джерел фактичного матеріалу, додатків. Повний обсяг роботи – 230 сторінок, основного тексту – 176 сторінок.

РОЗДІЛ 1

СТАТУС ЗАЙМЕННИКОВО-СПІВВІДНОСИХ РЕЧЕНЬ НЕСИМЕТРИЧНОЇ СТРУКТУРИ В СИНТАКСИСІ

У сучасному східнослов'янському мовознавстві *займенниково-співвідносні речення* визначають здебільшого як складнопідрядні конструкції, “головна частина яких містить співвідносне (займенникове) слово, що разом зі сполучниками та сполучними словами виступає засобом зв'язку між предикативними частинами” [32; с. 4], напр.: *І говорить так, ніби це ти винен, що немає снігу, ніби це ти вранці, доки вона спить, вибираєшся на темні вулиці й згрібаєш сніг, що випав за ніч, до підвалів, люків водогону й торб випадкових перехожих* (Сергій Жадан).

Питання про те, які одиниці належать до сфери займенниково-співвідносних та яке їхнє місце в системі речень української мови, у лінгвістичній літературі не мають глибокого осмислення, хоча й відомі праці, присвячені тим чи іншим діахронійним [9; 10; 80; 82; 119; 128; 186; 191] та синхронійним [17; 20; 21; 46; 48; 177; 188] аспектам вивчення ЗСР. Дехто вважає структури такого типу простими реченнями [201], інші науковці засвідчують наявність ознак і складного (два предикативні центри), і простого (семантична єдність фразової номінації) синтаксичного утворення водночас [129], однак більшість синтаксистів зараховують займенниково-співвідносні речення до складнопідрядних [2; 32; 76; 106; 195; 215], хоча й з окремими застереженнями. Так само уточнення потребує класифікація цих структур, адже комплексний погляд на певні моделі вияскравлено лише в студіях останніх років [195; 215].

Різноманітність аналізованих одиниць пов'язано передовсім зі специфікою їхньої побудови, у якій вбачаємо як властиві іншим типам складнопідрядного речення ознаки, так і унікальні риси на формальному та семантико-синтаксичному рівнях організації. Визначальними факторами, що

ускладнюють формування остаточної позиції мовознавців щодо кваліфікації аналізованих речень, є низка специфічних ознак, зокрема:

1. наявність прислівно-кореляційного зв'язку (“сильний кореляційний” [174], “обов’язковий кореляційний” [106, с. 337-340]), за якого “відбувається кореляція між засобом зв’язку, розміщеним у залежній частині, й анафоричним елементом у головній частині” [76, с. 715];

2. залежність підрядної частини від співвідносного займенникового слова головної [32; 76];

3. потреба опорного слова в заміщенні, а не поясненні (підрядна частина наповнює змістом прономінатив) [11];

4. зумовленість вибору засобів зв’язку граматичною природою корелята [106, с. 337-340];

5. функціонування фразової номінації (теорію семантичного блока “співвідносне слово + підрядна частина” запропонувала С. Ломакович [105; 106], детально це питання дослідили Т. Огаренко [130] та О. Нітенко [129] в дисертаційних дослідженнях);

6. мінімальний рівень семантико-синтаксичної розчленованості [152; 153].

Ці та інші особливості займенниково-співвідносних речень мовознавці фіксували в граматичних студіях упродовж XIX – XXI століть. Автори послуговувалися різними підходами до вивчення синтаксису, з-поміж яких формально-граматичний, семантико-синтаксичний, функційно-категорійний та комунікативний.

У працях останніх десятиліть займенниково-співвідносні речення розглянуто крізь призму семантичної тотожності елементів корелятивного блоку [32; 76; 77; 111; 134; 195]. Проте незважаючи на кількадесятилітню традицію, цей підхід до класифікації не є усталеним. З огляду на це наступні підрозділи присвячено уточненню засадничих для аналізованого типу речень понять (симетрія, асиметрія, корелят, релят, корелятивний блок) та з’ясуванню місця несиметричних одиниць у системі складнопідрядних речень загалом.

1.1 Проблема кваліфікації займенниково-співвідносного речення несиметричної структури

1.1.1 Застосування ознак “симетрія”/ “асиметрія” до класифікації займенниково-співвідносних речень

У більшості наукових праць ЗСР досліджують з огляду на симетричність їхньої структури [32; 76; 55; 105; 106; 129; 134; 188; 198], проте різне тлумачення опорних понять унеможлиблює єдність підходів до класифікації цих синтаксичних одиниць. Саме тому необхідним є аналіз основної для класифікації прономінативно-співвідносних речень опозиції “симетрія” / “асиметрія” та уточнення вживання аналізованих лінгвістичних термінів.

У визначенні критерію симетричності структури спостерігаємо дві основні тенденції: деякі дослідники визначають симетрію як відповідність формальної та семантичної організації речення (з огляду на кількість предикацій та пропозицій) [55; 106; 165], інші пропонують розглядати її на рівні кореляції семантики елементів прономінативного блоку (опорного слова та засобу зв'язку) [32; 56; 75; 198]. Наслідком застосування обох підходів є розподіл усіх займенниково-співвідносних речень на симетричні та несиметричні, що спричиняє, з одного боку, термінологічну неточність, а з іншого, – лишає поза увагою структури, у яких семантична відповідність прономінатива та сполучного засобу є неповною.

Визначення симетричності в складнопідрядних реченнях, які є монопредикативними за семантикою та елементарними за формальним критерієм або поліпредикативними та неелементарними (з однаковим кількісним показником), бере початок зі статті В. Скалічки “Асиметричний дуалізм мовних одиниць”, у якій автор, розвиваючи ідею бінарності лексичної одиниці, окреслює синтаксичну асиметрію як невідповідність змістової і формальної організації речення [165]. Згідно з цим підходом, у граматиці почали виокремлювати асиметричні конструкції, у яких немає відповідності між кількістю формальних та семантичних центрів. Відповідно до цього, у синтаксисі було започатковано традицію розглядати асиметрію одиниць як

явище невідповідності речень щодо їхньої простоти / складності. Для цього було обрано терміни, що описують формально-синтаксичний і семантико-синтаксичний рівні речення: йдеться про “предикативність” та “пропозитивність” (монопредикативність / поліпредикативність корелює з простотою / складністю або елементарністю / неелементарністю речення).

Асиметричними вважають монопредикативні неелементарні речення або поліпредикативні елементарні. С. Ломакович у дисертаційній студії аналізує займенниково-співвідносні структури за цим критерієм [106]: “типово організованими, і відповідно симетричними, слід вважати складні речення, зміст яких формується відповідно до семантики складного речення, за якої зміст відповідає формі. Асиметричними ж є ті одиниці, зміст яких не відповідає структурній схемі, відходить від зразка, заданого його формальним механізмом, суттєво трансформується” [106, с. 305 – 306]. Такого погляду дотримуються й деякі інші дослідники [129; 130].

Застосовуючи цю класифікацію, можна потрактувати речення, напр.: *Є такі моменти, коли без моєї помочі не можна* (Віталій Карпюк) як несиметричні, оскільки в них виокремлюємо одну пропозицію (*Моментами без моєї помочі не можна*) і два предикативні центри (*моменти є / не можна*). Такий підхід не бере до уваги особливості формально-граматичного та семантико-синтаксичного оформлення речень, а отже, не може мати вичерпного класифікаційного значення. Окрім того, вживані терміни спричиняють небажану омонімію.

Звужене трактування аналізованих термінів подає І. Вихованець [32; с. 342], розтлумачуючи критерій симетрії як семантичну однорідність корелята й релята займенниково-співвідносного речення. Синтаксист виокремлює **симетричний** тип конструкцій: *той – хто* (субстанційні), напр.: *Ганьбою криється не так раб, як той, хто обертає в рабство, не так гноблений, як гнобитель, що позбавляє свободи* (Оксана Забужко), *той – що* (субстанційні), напр.: *Питає той, що в арафатці, лисоподібний* (Сергій Жадан), *такий – який* (атрибутивні), напр.: *У*

такій ситуації складно зразу обрати правильний тон розмови, **такий, який** не спричинив би сварки (Людмила Когут), там – де (адвербіальні, локативні), напр.: *Це лежить там, де південніше землю поцілувало небо. Це лежить там, де на сході гаряча кров витікала з землі та ставала каменем* (Світлана Зінченко) тощо. **Несиметричними** автор вважає два типи речень: у першому корелятом є співвідносне слово означальної семантики, а релятом – асемантичні або порівняльні сполучники, напр.: *Замок у нас **такий, що** сам закривається* (Андрій Кокотюха), у другому функціює семантично нівельоване слово *те* та сполучні слова або асемантичні сполучники *що, щоб*, напр.: *Навіть **те, що** у вас немає чоловіка, добре* (Сергій Жадан). Цим трактуванням симетрії та несиметрії послуговується більшість сучасних науковців [55; 75; 130; 195; 198].

Роботи лінгвістів засвідчують дискусійність та подекуди суперечливість класифікації речень, які містять прономінативне слово в головній частині. Тому аргументованим видається чітке розмежування двох підходів до визначення понять “симетрія” / “асиметрія”. Згідно з першим, симетрія – це кількісна відповідність предикативної та пропозитивної будови речення, згідно з другим, симетрія є явищем семантичної відповідності корелята та релята. У межах дослідження ми дотримуємося другого тлумачення для класифікації займенниково-співвідносних речень, підтримуючи постулати сучасної функційно-категорійної граматики, а тому з метою розробки виваженої класифікаційної схема ЗСР несиметричної структури видається необхідним максимально уточнити умови семантичної кореляції прономінатива та засобів зв’язку.

Можемо зробити висновок, що в наукових студіях неточно визначено принцип симетричності блоку, адже для того, щоб схарактеризувати семантичну відповідність, потрібно, щонайменше, чітко окреслити групи корелятивів і релятивів за значенням, чого досі в наукових працях не виявлено. Тому не з’ясованою досі є кваліфікація речень, наприклад, із блоками *так – як, той – хто, там – звідки*. У першому випадку відкритим є питання статусу *як*,

зокрема, йдеться про те, чи можемо його вважати симетричним релятом до *так*, у другому дискусійним є вибір атрибутивної чи субстанційної симетричності до корелята *той*, у третій парі в симетричності блоку не враховано різні семантичні відтінки прономінатива зі значенням статичного місця *там* і релята зі значенням напрямку руху *звідки*. Із цих міркувань основним завданням формально-граматичного аналізу є інвентаризація корелятивів і релятивів та їхня семантична диференціація, чому присвячено підрозділ “Прономінативні кореляти та сполучні засоби як елементи вираження прислівно-кореляційного зв’язку”.

1.1.2 Описовий інструментарій займенниково-співвідносних речень

Ще одним термінологічним аспектом, який потребує уточнення, є використання термінів, що позначають опорний компонент та сполучний засіб у структурі займенниково-співвідносного речення.

Важливість співвідносних слів у формуванні особливого типу речень мовознавці помічали ще з XIX століття [61; 66]. У класичних працях із синтаксису активно функціують поняття “корелят”, “співвідносне слово”, “вказівний займенник”, “анафоричний елемент” [61; 66; 170]. Проте до сьогодні не існує чіткого розмежування цих термінів, багато хто з науковців послуговується ними як синонімійними.

Оскільки основним принципом побудови ЗСР є кореляція, зокрема йдеться про механізм прислівно-кореляційного зв’язку, першочерговим видається потрактування вже згаданого поняття “корелят”. Хоча цей термін усталено в мовознавстві досить давно, існують відмінності в дефініціях. У межах структури займенниково-співвідносного речення деякі дослідники вважають корелятом опорне слово головної частини [24; 97; 174; 162], мотивуючи це тим, що його зміст з’ясовується під час зіставлення з іншим поняттям – змістом підрядної частини. Проте існує й інша позиція науковців, які використовують на позначення співвідносного прономінатива протилежний термін “релят”, натомість сполучний засіб називають “корелятом” [132; 134; 218]. Очевидно, що аргументом лінгвістів є те, що сполучний засіб співвідноситься з

прономінативом (лат. *co* – спів, *relatio* – відношення, тобто “співвідношення”), тобто корелює з ним, утворюючи блок “релят – корелят”. Щоб з’сувати доцільність уживання термінів, ми вдалися до лексикографічного аналізу, результати якого наведені нижче.

Кореляція – “співвідношення, відповідність, взаємозв’язок предметів або понять”; “біол. певне співвідношення між будовою окремих частин організму та їхніми функціями”; “у математичній статистиці – залежність між явищами або величинами, що не має чіткого функціонального характеру” [158, с. 445]; “взаємна залежність, взаємний зв’язок; співвідношення предметів, понять, явищ. Кореляція звуків”; “у логіці – співвідношення, взаємовідповідність. Принцип кореляції” [16; с. 318]; “ряд фонематичних опозицій за однією диференц.ознакою. Так, для системи приголосних укр. мови характерна К. за дзвінкістю / глухістю, твердістю / м’якістю” [150]; “англ. *correlation*, исп. *correlación*. 1. Взаємна зумовленість, семіологічна залежність двох або більше одиниць мови. Кореляція видова англ. *aspectual correlation*. Наявність у цього дієслова двох категоріальних форм доконаного і недоконаного виду. Кореляція фонологічна. Два ряди фонем, попарно протиставлені один одному, для них властива наявність диференційної ознаки. Кореляційний знак. Вид синтаксичного зв’язку, проміжного між сурядністю та підрядністю, що полягає у зв’язку між реченням і визначеним словом” [3; с. 371].

Корелятивний – “який перебуває у взаємній залежності, у взаємному зв’язку; співвідносний” [15, с. 318]; “(співвідносний) англ. *correlative*, фр. *corrélatif*, нім. *korrelativ*, исп. *correlativo*. Пов’язаний з іншим взаємним зв’язком, взаємозумовленістю. Корелятивні зміни значень. Корелятивний займенник. Корелятивна пара. Корелятивна ознака. Корелятивний ряд. Корелятивне слово. Корелятивний сполучник. Те саме, що парний сполучник. Корелятивна фонема. Те саме, що фонема парнопротиставлена” [3, с. 370]; “співвідносний, взаємнозумовлений” [168, с. 441].

Кореляти – “1. Співвідносні елементи чого-небудь. 2. лінгв. Елементи мовної системи, які відрізняються за якоюсь однією ознакою. Корелят

дзвінкого приголосного” [15, с. 318]; “філос. співвідносне, корелятивне поняття, зміст якого з’ясовується у зіставленні з яким-небудь іншим поняттям” [189, с. 882].

Корелятивні слова – “(лат. *correlativus*, від *co...* – префікс, що позначає об’єднання, спільність, сумісність, і *relatio* – відношення). див. Співвідносні слова” [41].

Релятивний – “який визначається, встановлюється у порівнянні, зіставленні з чим-небудь іншим; відносний” [168, с. 675].

Розглянувши дефініції, запропоновані в словниках іншомовних термінів та спеціальних лінгвістичних довідниках [3; 15; 168; 189], можемо зробити низку важливих зауважень. Передусім термін “кореляція” усталено в лінгвістиці на кожному з рівнів мови (фонетичному, лексичному, морфологічному та синтаксичному) для позначення взаємозумовленості одиниць або їхньої співвіднесеності за однією диференційною ознакою (кореляція глухих / дзвінких звуків, кореляція видових форм), що дозволяє застосувати термінологійну аналогію в межах однієї наукової системи. Тому щодо займенниково-співвідносних речень логічним видається вживання терміна “корелятивний блок” на позначення двох взаємозумовлених засобів зв’язку. Корелятом називають кожен із елементів зіставлення, тобто корелятами у фонетиці є обидва звуки: і глухий, і дзвінкий.

За аналогією цілком логічно було б уживати це поняття на позначення кожного з елементів корелятивного блоку ЗСР (і займенникового слова, і сполучного засобу). Проте у “Словнику лінгвістичних термінів” за ред. О. Ахманової ми зафіксували дефініцію “корелятивного сполучника” на позначення парного сполучника, напр.: “*якщо...то; не тільки...а й*” тощо. Тому вважаємо за необхідне уникнути омонімічності понять, запропонувавши визначати займенникове слово терміном “корелят”, а засіб зв’язку у ЗСР – терміном “релят”.

Контекстуально синонімічним до поняття “корелят” у межах нашого дослідження є термін “співвідносне слово”, хоча його морфологічні

характеристики неодноразово були предметом дискусій. Згідно з трьома основними підходами, “співвідносними словами” є:

- 1) займенникові слова *те, так, такий, туди, звідти* та прийменниково-відмінкові штампи *з того часу, у тому разі, той факт* тощо [123; 124; 84];
- 2) усі вказівні, неозначені, особові та заперечні займенники [147];
- 3) займенникові слова, займенникові прислівники, частки та частини подвійних сполучників [98; 154].

Беручи до уваги особливості формування прислівно-кореляційного зв'язку, ми визначаємо **співвідносне слово** як облігаторний елемент займенниково-співвідносного речення (поза межами нашої класифікації – речення, у яких корелят не виражений, але потенційно можливий). Отже, кореляти (співвідносні слова несиметричного ЗСР) – це вказівні займенникові слова (займенникові іменники, прикметники, прислівники) або прономіналізовані класи слів головної частини складнопідрядного займенниково-співвідносного речення, які утворюють із простими за будовою сполучниками та сполучними словами корелятивний блок.

Важливим є також потрактування поняття “анафоричний елемент”, яке почасти використовують як синонімічне до “корелят” та “вказівний займенник”. Неточність трактування помітив ще В. Кодухов: “Хоча між явищами, які позначають ці терміни, є зовнішній формальний збіг і генетичний зв'язок, у системі мови вони не тотожні за своїм функційним та категорійним значенням” [91, с. 76]. Автор зазначає, що займенники за своєю природою виконують дейктичну функцію: вказують на раніше назване або відоме з контексту явище [91, с. 77]. У лінійному ряду вона може бути модифікованою, перетворюючись на анафоричну. За визначенням, анафора (“анафоричний елемент”) є мовною одиницею, яка перебуває у тісному зв'язку конкретизації з одиницею попереднього контексту [3; 207].

Зважаючи на це, можемо стверджувати, що анафоричну функцію виконує релят, тобто сполучне слово підрядної частини займенниково-співвідносного речення. Катафора (“катафоричний елемент”) вказує на наступний елемент,

який конкретизує її та наповнює змістом [3; 207]. Тому аргументованим видається той факт, що в новітніх дослідженнях ЗСР визначено катафоричні конструкції [195; 198], адже підрядна частина наповнює змістом корелят головної. Проте цей підхід також не позбавлений недоліків, адже не враховує анафоричної функції сполучних засобів, яка є визначальною для симетричних одиниць. Наведені аргументи доводять некоректність використання термінів “анафора” й “катафора” для характеристики ЗСР в системі речень української мови.

Отже, аналіз терміновживань засвідчив, що вмотивованим видається використання терміна “корелят” на позначення прономінатива (співвідносного слова) головної частини займенниково-співвідносного несиметричного речення. Морфологічним вираженням корелятивів є вказівні займенникові слова, займенникові іменники, прикметники та прислівники, а також ті класи слів, які, перебуваючи в позиції корелята, зазнали прономіналізації. Співвідносний прономінатив утворює блок зі сполучником або сполучним словом, які у структурі ЗСР є релятами.

1.2 Історія вивчення займенниково-співвідносних речень

Окрім уточнення термінів, безперечно, важливим для нашого дослідження є з'ясування лінгвістичних поглядів на ЗСР, що склалися за майже столітній період від перших згадок про специфічні структури з прономінативом у головній частині до вияскравлення цього типу речень як окремого різновиду складнопідрядних. Звісно, у межах нашої розвідки неможливо повністю вичерпно охопити всі концепції, проте намагатимемося простежити, на нашу думку, ті, що вплинули на сучасні уявлення на ЗСР як окремий тип речень.

У лінгвістиці XIX – початку XX століття ЗСР розглянуто з-поміж інших різновидів складнопідрядних конструкцій [22; 61; 66; 164; 170; 223], проте в деяких студіях можна помітити виокремлення особливих диференційних ознак цих побудов. Цей факт жодним чином не вплинув на загальну класифікацію складнопідрядних речень, тому період, який окреслимо хронологійно першим, можна назвати емпіричним, тобто таким, що продемонстрував фіксацію в

давніх граматиках мовних фактів, так чи інакше пов'язаних з функціонуванням займенниково-співвідносних речень у сучасному розумінні. До емпіричного періоду вивчення ЗСР можемо зараховувати студії М. Греча, Ф. Буслаєва, І. Давидова, С. Смаль-Стоцького, В. Сімовича, С. Смеречинського.

Першим науковцем, який звернув увагу на особливі речення з займенниками в обох частинах, є М. Греч. У праці “Практична граматика російської мови” 1827 року автор згадує про конструкції, у яких “підрядне присудкове приєднано до головного за допомогою відносних займенників, що належать обом частинам” [61, с. 216]. Дослідник наводить приклади: *Те, про що ви говорите, давно мені відомо; Ось той друг, якого я шукав*. Звісно, говорити про класифікацію чи осмислення особливого типу речень на цьому етапі розвитку синтаксису важко, проте можна констатувати той факт, що М. Греч фіксує наявність у мові таких конструкцій, які сьогодні визначаємо як займенниково-співвідносні, і зараховує їх до так званих речень із граматичним зв'язком (у сучасному розумінні – складнопідрядні речення) на противагу реченням із логічним зв'язком (складносурядні) [61, с. 248].

Засновник логіко-граматичного напрямку Ф. Буслаєв пропонує класифікацію складнопідрядних речень, “вихідним принципом якої є функційне ототожнення складнопідрядного речення простому, а підрядної частини – одному з членів речення” [22]. Мовознавець не фіксує ЗСР як окремий тип, проте розглядає значну кількість прикладів аналізованих речень з-поміж підметових, присудкових, обставинних (переважно, міри і ступеня дії) та додаткових конструкцій [22].

Послідовник поглядів Ф. Буслаєва І. Давидов розширює класифікацію складнопідрядних речень [66] і подає більш детальну характеристику кожного з них. У студії “Досвід загальнопорівняльної граматики російської мови” речення з прономінативом зафіксовано й розглянуто як “підрядні образності” – підгрупу обставинних речень способу дії та стану. Мовознавець зауважує, що диференційною ознакою цих конструкцій є “наявність такого наслідку, котрий пояснює силу вияву присудка головної частини складнопідрядного речення за

допомогою слів *так – що, настільки – що, так – щоб, стільки – щоб*” [66, с. 349]. Припускаємо, що це перша фіксація корелятивних несиметричних пар у граматиці.

В “Українській граматиці” 1919 року С. Смаль-Стоцького та Т. Гартнера [170] також наведено потрактування складнопідрядних речень за аналогією з членами простого речення. Автори аналізують значну кількість ЗСР, аби проілюструвати типи підрядних конструкцій, з-поміж яких:

- 1) присудкові: *Яке життя, така й смерть; Дім є такий самий, як я його лишив;*
- 2) підметові: *Хто задоволений, той щасливий; Не може того бути, щоб на місяці жили подібні до нас створіння;*
- 3) предметові: *Хто щось знає, того й поважають;*
- 4) прислівникові: *Де тобі раді, там рідко бувай; Доки є ненька рідненька, доти й головка гладенька* [170, с. 162].

За значенням підрядної частини С. Смаль-Стоцький виокремлює десять різновидів речень, деякі з яких проілюстровані прономінативно-співвідносними конструкціями:

- 1) відносні: *Кожний любить той край, де родився;*
- 2) наслідкові: *Ще ніхто так не уріс, щоб головою неба достав; Так має бути, щоби молодший брат старшого боявся.*

Особливим здобутком цієї праці є те, що дослідники звертають увагу на закономірне вживання сполучних засобів для кожного із типу речень: “відносні речення вводяться займенниками і прислівниками *котрий, який, чий, хто, що, чим, де, як, відки, куди*” [170, с. 164]. У розгляданій праці С. Смаль-Стоцького поєднано логіко-граматичний та формально-синтаксичний підходи до аналізу синтаксичних одиниць, що є важливим кроком становлення поглядів на ЗСР як на формально-граматичний тип.

Аналогічну класифікацію запропонував В. Сімович у “Граматиці української мови” 1919 року [164]. ЗСР проаналізовано як різновиди прислівних (обставинних): місцеві (*Куди вони йдуть, там бори гудуть*), часові

(*Що* гойднеться павук, *то* нитка порветься, *й* павук упаде (Леся Українка), способів порівняльні (*Золото не сяє так на золотих перстнях, як сяють дівчата на воді й над водою* (Пантелеймон Куліш), наслідкові (*Поле праці таке широке, що й твій зір не осягне* (Павло Грабовський). В. Сімович наголошує на наявності в головній частині речення слів, які корелюють із засобами зв'язку. Автор не використовує терміна “співвідносні слова”, проте йдеться саме про ці синтаксичні одиниці. Наприклад, прислівні (обставинні) наслідкові речення “починаються сполучниками *що, що аж, щоб*, а в головному реченні містять слова: *так, такий, так дуже, стільки, так багато* та ін.” [164, с. 414]: *Пугач Турові так одважив ким по плечах, що аж кістки захрумтіли* (Пантелеймон Куліш); *Панну в жупані, таку кралю висватали, що хоч за гетьмана, то не сором* (Тарас Шевченко). З-поміж групи прислівних наслідкових речень найбільш широко репрезентовані займенниково-співвідносні несиметричні конструкції. Мовознавець також звертає увагу на “порівняльні речення, які можна пізнати по слівцях, що вказують на кількість: *скільки – стільки, чим – тим, не так – як*” [164, с. 414]. Цю думку справедливо можна назвати першою в українській граматиці згадкою про корелятивні симетричні пари.

У контексті новаторських фіксацій уваги потребує також студія О. Курило “Уваги до сучасної української літературної мови” (1920 рік), яка, хоч і не є теоретичною граматиною в класичному розумінні, проте окреслює не виявлені раніше явища. Зокрема, ідеться про коментарі щодо позиції підрядних частин та стилістичної доцільності складних конструкцій, що містять займенник як засіб зв'язку (переважно, щодо перекладів з російської мови). Лінгвістка називає такі речення “особливими злучними зворотами, що в'яжуть собою несурядні та сурядні речення у зложеній фразі” [99, с. 168]. У праці проаналізовано значну кількість формально-граматичних засобів та зафіксовано нові корелятивні блоки, зокрема, несиметричні *того – що, тому – що, тим – що, через те – що*). Також на стилістичні коментарі щодо

функціювання окремих блоків, з-поміж яких наведено й діалектні форми, натрапляємо у праці С. Смеречинського [171].

Перша половина ХХ століття, як відомо, ознаменувала продуктивний розвиток у синтаксисі формально-граматичного підходу. Це спричинило появу вчень про сполучні засоби, граматичний поділ яких був основою тогочасних синтаксичних класифікацій. Зокрема, у класичному “Курсі сучасної української літературної мови” (за редакцією Л. Булаховського [100]) ЗСР розподілено з-поміж складних речень з підрядними сполучниками та сполучними словами. Автори видання зазначають наявність таких конструкцій, у яких “підрядне тільки конкретизує член головного речення, виражений займенником чи займенниковим прислівником. Ці займенники чи прислівники називаються вказівними словами” [100, с. 146]. Проте як окремий семантико-синтаксичний тип ЗСР не проаналізовано.

Отже, у граматиках раннього періоду, який охоплює праці до кінця 50-х років ХХ століття, не було враховано особливостей формально-граматичної організації ЗСР, натомість усі потрактування вибудовано, спираючись на ті відношення між змістом головної та підрядної частин, які формуються без участі займенниково-кореляційного синтаксичного механізму. Так само в наукових розвідках не було встановлено особливого типу зв'язку між частинами складнопідрядного речення, який пізніше отримав назву прислівно-кореляційного. Структури, які сьогодні мовознавці розглядають як займенниково-співвідносні речення, у синтаксисі кінця ХІХ – середини ХХ століття було досліджено в межах традиційних логіко-граматичних (підметових, присудкових, додаткових тощо) та формально-граматичних типів речень. З-поміж перших ЗСР найбільш широко представлені обставинними та причинно-наслідковими конструкціями.

Невдоволення логіко-граматичним та формально-граматичним підходами зумовило потребу створення комплексної класифікації речень, яка б охопила їхні і формальні, і семантичні ознаки, що було висвітлено в науковій літературі [25; 63; 64; 81; 84; 97; 127; 148; 162; 173; 183; 200; 207; 220]. Одним

із перших таких революційних досліджень стала студія М. Поспелова (1959 р.) [148], у якій актуалізовано поняття “займенниково-співвідносні речення” та здійснено спробу класифікації цих одиниць. Мовознавець виокремив (за структурно-семантичним критерієм) займенниково-співвідносний тип з-поміж складнопідрядних речень одночленної (нерозчленованої, стягнутої) структури (за якої підрядна частина стосується конкретного слова головної). Відповідно до розташування підрядної частини, він відзначив наявність препозиційних та постпозиційних структур. Проте автор не розмежовував семантичних типів, адже “семантична єдність відносного і співвідносного слова у цих конструкціях має абстрактний характер, виражаючи єдність суб’єкта, об’єкта, предиката, місця, часу тощо” [148, с. 23]. Цю думку не вважаємо доцільною, адже семантична єдність властива лише окремим займенниково-співвідносним реченням, що отримали в сучасній граматиці назву “симетричні” на противагу “несиметричним”, які не мають значеннєвої тотожності.

У виданій того самого року студії українського мовознавця І. Чередниченка [200] “Складнопідрядні речення в сучасній українській мові” зафіксовано речення із причленною підрядністю, з-поміж яких – призайменникові конструкції. Уперше в українському мовознавстві було наголошено на тому, що прономінативи в головній частині виконують різні синтаксичні функції і мають диференційні семантичні особливості [200, с. 112], за якими можна виокремити три типи речень:

1) Призайменникові речення, у яких прономінатив виконує функцію формально-субстантивних членів головного речення (ідеться про особові займенники, до яких приєднані підрядні присубстантивні з особовим відтінком значення), напр.: *У захваті дивилася з натовпу Вутанька на свого Леоніда, щаслива й горда за нього, який належав зараз усім своєю мужністю, своїм розумом і навіть отими рідними, по-чайному розкритими бровами.*

2) Конструкції, у яких займенник є своєрідною підрядно-займенниковою “зв’язкою”, з якою функційно з’єднано призайменникові підрядні, напр.: *Всі,*

хто тільки міг, висипали з загонів, захопливо вітаючи довгожданну, рідну землю. Підрядні речення цього типу I. Чередниченко поділяє на

2.1. Підрядні підметові, напр.: *Невже сталося **те, що** інколи йому здавалося неможливим, **до чого** були спрямовані всі його зусилля і помисли, чому він підпорядкував усі свої дії, навіть життя* (Юрій Дольд-Михайлик). Інші можливі кореляційні пари: *таке – що, всі – хто* та ін.

2.2. Підрядні присудкові, напр.: *Вони були **такі, що** не дістати рога* (Олесь Гончар); *Мотря була **не з таківських, щоб** комусь покорятись* (Іван Нечуй-Левицький). Інші кореляційні пари: *яка – така, такий – що*.

2.3. Підрядні додаткові, напр.: *Не можна навіть назвати страхом **те, що** він відчув у першу мить* (Олесь Гончар). Інші кореляційні пари: *усе – про що, ті – хто*.

2.4. Підрядні означальні. Займенникове означення біля іменника виконує підкреслювальну функцію, особливо в постпозиції, напр.: *Страх обгортав його **такий, якого** він не пригадував в дитинстві навіть*. Інші кореляційні пари: *ті – за якими, та – що, ті – що, та – де, до таких – куди, з тієї – як, такий – коли*.

2.5. Підрядні місця. Найчастіше такі конструкції вживаються разом із займенниковими прислівниками, напр.: *Де ходили люті турки-яничари, **там** пасуться мирні овечок отари* (Леся Українка). Інші кореляційні пари: *скрізь – куди, там – де, всюди – де*.

2.6. Підрядні часу, напр.: *Дощ лив кілька днів саме **тоді, коли** переходили заболочену долину* (Ярослав Гримайло). Інші кореляційні пари: *доти – доки*.

2.7. Підрядні способу, місця, міри або ступеня дії або якості, напр.: *Ішов підбігцем, підстрибом, **так, як** він завжди ходив* (Олесь Гончар). Інші кореляційні пари: *стільки – скільки*.

2.8. Підрядні способово-порівняльні, у значення яких внесено відтінок порівняння, напр.: *Настуся упадала за хворою Оленою **так, немовби** це була її рідна сестра* (Олександр Копиленко); *Чорні купки похилених, схвильованих людей розтікались з базару по тісних вуличках, і на площі зробилось **так** пусто*

і тихо, наче весь вереск життя обернувся раптом у сірий камінь (Михайло Коцюбинський).

3) Речення, у яких займенники виконують функцію підкреслювально-наголошених формальних означень і обставин, а підрядне речення розкриває їхній реальний зміст або змістове призначення, напр.: *Вільний час він витрачав на розгадування таємниць **тих** сортів скла, **яких** у нас тоді не вміли*" [200].

Варта уваги також також аналогія між займенниками (переважно, вказівними) у функції співвідносного слова та зв'язками як елементами будови складеного присудка. Подібність, на думку автора, полягає в тому, що і ті, і ті є носіями формально-граматичних показників та є синтаксично невіддільними від загальної структури. Натомість реальне значення виражає (у випадку зі зв'язкою) повнозначне дієслово та (у випадку із займенниково-співвідносними реченнями) підрядна частина.

Класифікація І. Чередниченка є першою спробою поєднати різні аспекти вивчення речення (логіко-граматичний, формально-граматичний, семантико-синтаксичний), що дало змогу розвинути комплексний погляд на аналізовані речення з позиції їхніх формальних та змістових складників. Проте саме з цих причин класифікація видається суперечливою. Через нерівномірну пріоритетність підходів поза межами займенниково-співвідносних речень опинилися певні моделі речень, напр.: *Ти, хто відродив віру; Той самий я, що три хвилини тому з таким напруженням повз, тікаючи від небезпеки* (Микола Хвильовий). І. Чередниченко зарахував їх до присубстантивних підрядних речень (перше речення є прикладом підрядного особової означальності, друге – підрядного неузгодженого означального) за ознакою уподібнення релята іменникові. Так само немає відповідності із трактуванням конструкцій, що містять співвідносне займенникове слово в поєднанні із іменником (*такий* + іменник – корелят; *що, наче, мов, ніби, щоб* – сполучні засоби): вони визначені і як присубстантивні, і як призайменникові. Аналогії з членами речення обмежують погляд на корелятивні блоки, що можуть реалізувати різні синтаксичні функції (у класифікації один блок закріплений за одним членом

речення). Як було зазначено вище, ЗСР з підрядними означальними проілюстровано прикладами з такими кореляційними парами: *ті – за якими, та – що, ті – що, та – де, до таких – куди, з тієї – як, такий – коли* тощо.

Незважаючи на зазначені неточності, класифікація складнопідрядних речень І. Чередниченка стала однією з найбільш оригінальних і перспективних синтаксичних праць свого часу, адже дала поштовх до переосмислення складнопідрядного типу речення в контексті семантико-синтаксичної типології.

Першими такими студіями можна вважати дослідження Л. Максимова [7; 110; 111; 112; 113; 114]. Дотримуючись підходу М. Поспелова, автор розглянув займенниково-співвідносні речення як особливий різновид синтаксичних конструкцій. У класифікації мовознавця, який, так само як І. Чередниченко, застосовує багатовимірний аспект аналізу, ЗСР формують два окремих типи нерозчленованої структури (з-поміж п'яти типів загалом). До першого Л. Максимов зараховує прономінативно-співвідносні речення, до другого – прономінативно-сполучникові співвідносні [112]. Основною диференційною ознакою для розрізнення цих двох груп є формальні засоби зв'язку головної та підрядної частин (точніше – те, чим виражена корелятивна пара: двома займенниковими словами чи займенниковим словом у поєднанні зі сполучником) та тип синтаксичного зв'язку між частинами (кореляційно-зіставний чи кореляційно-поширювальний).

Л. Максимов зазначає, що прономінативно-співвідносні речення формують особливий тип синтаксичного зв'язку – “кореляційно-зіставний”, який не має аналогів ні на рівні словосполучення, ні на рівні простого речення [113]. Лінгвіст розрізняє речення з факультативним та з облігаторним корелятом. До прономінативно-співвідносних речень він зараховує лише речення із облігаторним корелятом. Дослідник вважає, що корелят у головній частині повинен бути конструктивно обов'язковим, адже саме це уможливорює формування особливого типу зв'язку [114].

З-поміж важливих аспектів аналізу ЗСР Л. Максимов визначає наявність часток “ні”, “і” та місце розташування головної та підрядної частин. Ці

чинники, на думку автора, можуть впливати на появу нових граматичних значень та модифікації корелятивного зв'язку між частинами, наслідком чого може бути посилення розчленованості структури, втрата корелята та ін. Ці явища в мові підтверджено тісним зв'язком ЗСР з іншими типами складнопідрядного речення [112; 113].

Прономінативно-сполучникові співвідносні речення мають, як зазначає дослідник, перехідний статус між прономінативно-співвідносними конструкціями та реченнями розчленованої структури. Займенниково-сполучні співвідносні речення демонструють “кореляційно-поширювальний” тип синтаксичного зв'язку, що є складним комплексом кореляційних та підрядно-поширювальних зв'язків. У головній частині цих речень може функціювати кількісний, кількісно-якісний чи власне-якісний корелят.

Прономінативно-сполучникові співвідносні речення мовознавець класифікує на 1) речення зі сполучниками *що, щоб* у підрядній частині, яка має значення кількості та якості, а також указує на наслідок (реальний чи ірреальний – відповідно); 2) конструкції, що мають ті самі значення, що й попередня група, проте у підрядній частині яких функціює порівняльний сполучник [112; с. 216]. Л. Максимов пропонує більш детальну класифікацію речень першої групи:

а) речення з корелятом кількості *стільки*, котрий поєднується з родовим відмінком іменника з семантикою числа, міри чи якості;

б) речення з корелятами різної семантики, котрі сполучаються зі словами категорійно-якісного значення (прикметниками, прислівниками, словами категорії стану, компаративами);

в) речення, у яких корелят поєднаний із дієсловами та інколи – девербативами.

Поділяючи прономінативно-сполучникові співвідносні речення на такі групи, автор акцентує увагу на опорних словосполученнях, які конструюють типологічну основу речень займенниково-сполучного типу. Цю думку розвинули інші дослідники: С. Ломакович розвиває ідею про те, що

конструктивною основою ЗСР є номінативний блок “співвідносне слово (корелят) + підрядна частина” [111], а Т. Огаренко аналізує фразові номінації в реченнях займенниково-співвідносного типу [130].

Отже, для підходу Л. Максимова визначальним є сполучниковий або відносний характер підрядності. Спираючись на цю ознаку, лінгвіст розмежовує речення з ототожнювальним синтаксичним механізмом, що належить до відносного типу, та речення зі сполучниковою підрядністю, де зв'язок головної та підрядної частин здійснюється через співвіднесення вказівного слова та сполучника. Проте у класифікації автора так само можемо помітити непослідовні трактування речень, що спричинено, на нашу думку, застосуванням багатовимірного підходу: конструкції, напр.: *Обов'язок її полягав у тому, щоб видавати книжки* автор зараховує до підрядних з'ясувальних, хоча зв'язок між частинами так само передбачає формування прислівно-кореляційного зв'язку. Підхід Л. Максимова до сьогодні є найбільш поширеним у підручниках із російської граматики [166; 176].

Переламною в уявленнях про речення займенниково-співвідносного типу стала теорія В. Белошапкової [173; 174]. Саме ці студії є підґрунтям більшості сучасних класифікацій ЗСР [32; 76; 77; 195]. В. Белошапкова дослідила ЗСР за різними аспектами: власне-структурним (відкритість / закритість, засоби зв'язку), структурно-семантичним (наявність семантичних сполучників), власне-семантичним (специфіка лексичного змісту речень). Диференційною ознакою речень займенниково-співвідносного типу (які виокремлено з-поміж нерозчленованих складнопідрядних речень) дослідниця вважає характер зв'язку між співвідносним словом і підрядною частиною, що зумовлений функцією співвідносного слова, а саме типом його відношення до змісту підрядної частини. Зважаючи на це, вона пропонує виокремлювати три різновиди займенниково-співвідносних речень :

1) ототожнювальні (у цих реченнях можуть функціювати будь-які співвідносні слова, окрім семантично спустошеного вказівного займенника *те* і стійких сполук *до такої міри, до того, таким чином*; сполучниковими

засобами можуть бути лише відносні займенники, відповідні за семантикою співвідносному слову): *Той, хто йшов попереду, мовчав;*

2) фразеологічні (у цих конструкція обмежений вибір співвідносних слів (із означальним значенням) і сполучних засобів (переважно, асемантичні сполучники *що, щоб* та сполучники, що виражають ірреальність порівняння – *наче, мов, ніби*): *Він так втомився, що ледве доплетав до хати;*

3) вміщувальні (мають максимальну кількість сполучних засобів і мінімальну кількість співвідносних слів (семантично знівельований указівний займенник *те*): *Те, що він рано почав працювати, допомогло йому пізнати життя і людей.*

Попри те, що в цій класифікації бракує уваги до семантичного аспекту аналізу, вона стала підґрунтям для багатьох наукових розвідок. Теоретичний підхід В. Белошапкової увійшов до “Граматики сучасної російської літературної мови” (1970 р.). У наступному академічному виданні (“Російська грамика” 1980 року) погляд авторів дещо інакший. В основу класифікації ЗСР покладено два критерії: 1) характер співвіднесення вказівного слова з підрядною частиною та 2) спосіб підрядності: сполучникова чи відносна (запропонований термін – “займенникова”). Унаслідок цього структурно-семантичну цілісність отримали в цій граматиці лише ЗСР ототожнювального типу [59, с. 13], тобто речення “відносної підрядності” [59, с. 471, с. 508, с. 512].

Можемо зробити висновок, що граматичні праці від 50-х рр. до кінця ХХ століття почасти виявляють компіляцію підходів. З-поміж важливих здобутків цього періоду є поява терміна “займенниково-співвідносне речення” на позначення особливого семантико-синтаксичного типу складнопідрядних речень, а також зацікавленість науковців цим об’єктом досліджень, що можна спостерігати в наукових розвідках та дисертаційних дослідженнях цього періоду. Проте однозначної думки щодо ЗСР мовознавцям дійти так і не вдалося. Ті речення, які ми окреслюємо як несиметричні ЗСР, було виокремлено лише в деяких студіях, комплексний аналіз проведено не було.

Останні десятиліття в лінгвістиці позначені стрімким розвитком теорії складнопідрядного речення. У новітніх студіях застосовано принципи функційно-категорійної граматики [32; 36; 76; 167; 194; 195; 199; 215], що уможливило появу значної кількості моделей займенниково-співвідносних речень несиметричної структури в наукових працях. У більшості студій ЗСР визначено як складнопідрядні речення нерозчленованої структури, здійснено спроби виокремлення різновидів та встановлення семантико-синтаксичних відношень.

Однією з помітних студій кінця ХХ століття стала праця “Синтаксис сучасної української мови: проблемні питання” за редакцією І. Слинька. ЗСР автори представили в такій класифікації [167, с. 446-519]:

1) присубстантивно-означальні, з-поміж яких:

- *власне-означальні*, у яких опорним словом є синсемантичний іменник, який може бути підсилений використанням займенників *той*, *такий*, напр.: *Стоять у приярках артилеристи та мінометники з **таким** виглядом, **мовби** пройшли вже з боями півсвіту і стали оне на останньому рубежі* (Олесь Гончар). Зазначено, що займенникове слово може бути експлікованим або імплікованим, суттєво не впливаючи на зміст усього речення;

- *видільно-означальні* (зі співвідносним словом видільної семантики *той*), напр.: *Я не хочу бути **отією** Химкою, **яка** шо напярала, **то** й те миша вкрала* (Євген Гуцало);

- *якісно-означальні*, у яких співвідносним словом є *такий* (є носієм якісної й означальної семантики), напр.: *Думались усякі думи і приходили **такі** надії, **від яких** забивало подих* (Михайло Стельмах).

2) предметно-ототоженні (займенникове слово *той* у головній частині зазнає субстантивації, позначаючи особу чи предмет), напр.: ***Хто** зуміє **посіяти** серед ворога паніки, **той** і переможець* (Юрій Смолич). Також до цього різновиду належать речення з корелятом *те* середнього роду (можна трансформувати в реченнях на займенникове слово *все*) та займенниковим словом *що* в підрядній частині, напр.: *Василя Івановича схвилювало **те, що***

дітям знову розповідали якусь незрозумілу казку (Юрій Смолич);

3) якісно-ототоженні, побудовані за моделлю *такий — який*, напр.: *В його очах стояв він **таким, яким** був перед війною* (Іван Сенченко);

4) просторово-ототоженні речення, основними корелятивними блоками яких є *там — де, туди — куди, скрізь — куди, звідси — звідки* та ін., напр.: ***Там, де** березина витісняла сосни та пропискала паруси сонця, все, здавалось, залите було зеленим бенгальським вогнем* (Михайло Коцюбинський); ***Там, де** ти колись ішла, тиха стежка зацвіла вечоровою матіолою, житом-долею світанковою* (Борис Олійник);

5) якісно-кількісні речення, різновидами яких є:

- речення з порівняльним відтінком (зі сполучним словом *як* і сполучниками *ніби, мов, немов, наче* та ін.), що якісно характеризують дію і в яких з підрядною частиною корелює елемент *так* (зрідка *такий*), напр.: ***Я так** люблю життя, **що** хотів би прожити його до останньої хвилини* (Олександр Довженко); ***А може, то така** правда, **як** на вербі груша* (Тарас Шевченко);

- речення із значенням міри, ступеня (зі сполучником *що*), у яких корелят *так* у головній частині приєднаний до прикметників, прислівників чи дієслів. Корелятом може бути *стільки* (інколи *такий, так багато*), напр.: ***Я в цьому** переконаний **так, як** ніколи в це не вірив* (Анатолій Яніта); ***Вужів було так** багато, **що** Соломія скоро перестала звертати на них увагу* (Михайло Коцюбинський); ***Але** зараз у школі стояла **така** тиша, **що** навіть було чути, як зітхала нагріта лампа* (Юрій Смолич);

- речення зі значенням наслідку чи мети (із сполучником *щоб*), у яких займенникові слова *так, до того, настільки, стільки* (зрідка *такий* з прикметником чи іменником) окреслюють семантику бажаного наслідку підрядної частини, напр.: ***Піде так, щоб** не збити жодної зайвої росинки, не потолочити жодної квітки* (Юрій Мушкетик); ***Енеєві зробив би зброю із сталі, міді, золоту — **такую, щоб** ніхто не зміг*** (Іван Котляревський) [167].

Убачаємо наведену класифікацію як таку, що вперше в українській граматиці окреслила сферу функціонування несиметричних речень, адже

охоплює найбільшу кількість корелятивних блоків з усіх класифікацій, відомих до того. Вразливими аспектами, на нашу думку, є те, що мало враховані впливи сполучних засобів на формування семантико-синтаксичних відношень у реченні (наприклад, в означальних реченнях із *такий – мовби* не визначено порівняльності, у реченнях із *так – що* – на наслідковості тощо), поза межами опинилися речення із несиметричним блоком *те – що*, не проаналізовано специфіку прислівно-кореляційного зв'язку.

Перший в українській лінгвістиці детальний комплексний аналіз займенниково-співвідносних речень здійснила С. Ломакович у дисертаційному дослідженні, застосовувавши формально-граматичний та семантико-граматичний підходи [106]. У роботі зафіксовано диференційні ознаки “особливого структурно-семантичного типу складнопідрядних речень української мови” [106, с. 29] та здійснено спробу формально-граматичної та семантико-синтаксичної класифікації цих одиниць.

Узявши за підґрунтя постулати В. Белошапкової [174], С. Ломакович так само розподіляє ЗСР у межах трьох структурно-семантичних типів (виокремлюючи з-поміж них семантичні різновиди). Першим є ототожнювальні речення, “у яких співвідносне слово головної частини прямо співвідноситься зі сполучним словом підрядної частини і є тотожним йому” [106, с. 48] (корелятивні пари: *те – що* (що як відносний займенник), *той – хто*, *такий – який*, *так – як*, *настільки – наскільки*, *стільки – скільки*, *там – де*). З-поміж цього типу речень дослідниця розглядає також конструкції із незаміщеною позицією співвідносного слова в головній частині: *Просто сказав, що мусив сказати* (Борис Антоненко-Давидович). Другий тип ЗСР – фразеологічні – це речення зі співвідносними словами *так*, *такий*, *настільки*, *стільки*, підрядну частину яких приєднано за допомогою сполучників *що*, *щоб*, *ніби*, *наче*, *неначе*, *мов*, *немовби*. З-поміж цих конструкцій виокремлено ЗСР із власне-якісним значенням, з семантикою інтенсифікації, а також вказано на можливість формування в межах цих типів різновидів речень зі значенням способу, міри і ступеня дії: *Він так неприємно зареготав, що лінгвіст навіть розгубився і*

подивився навкруги себе здивованими очима (Микола Хвильовий); *Коли анарх увійшов у воду, він навіть здивувався: вона була така тепла, нібито зараз стояв літній ранок* (Микола Хвильовий). Третій різновид конструкцій – вміщувальні – мають указівний займенник *те* як співвідносне слово. Засобом приєднання підрядної частини є сполучники *що, щоб, чи, чи...чи* та відносні займенники у ролі сполучних слів. Від ототожнювальних речень вміщувальні конструкції відрізняє “та риса, що вказівний займенник у головній частині співвідноситься зі змістом підрядної частини в цілому”, “прямо вводить зміст підрядної частини до головної” [106, с. 94], тоді як в ототожнювальних “значення співвідносного слова дорівнює значенню сполучного слова в підрядній частині” [106, с. 94]. Співвідносне слово *те* у цих реченнях формує абстрактно-предметне значення, несумісне з вказівкою на власне-предмети об’єктивної дійсності. З-поміж вміщувальних речень С. Ломакович виокремлює два типи: з факультативною позицією співвідносного слова, напр.: *А що була то голова Предтечі, – то що у цьому тямилла вона?* (Ліна Костенко) та з обов’язковою, напр.: *Замість того, щоб бити, проклинати, його жалують* (Михайло Коцюбинський).

Підтримують зазначений підхід у своїх студіях І. Вихованець та А. Загнітко [31; 32; 34; 76; 77]. Проте автори пропонують інші терміни, спираючись передовсім на семантичну відповідність корелята й релята.

І. Вихованець виокремлює:

- 1) речення симетричної структури (ототожнювальні);
- 2) речення несиметричної структури (фразеологічні) та речення несиметричної структури з корелятом *те* (вміщувальні).

А. Загнітко класифікує ці конструкції на [76, с. 551]:

- 1) складнопідрядні речення корелятивно-уточнювальної будови (повне ототожнення семантики корелята й релята, за І. Вихованцем – симетричні, за В. Белошапковою – ототожнювальні).

Різновиди:

- субстанційно-корелятивні (*той, та, те, ті* в ролі підмета або додатка в головній частині; сполучні слова – *хто, що*), напр.: *Хто любить, той уподобитись може до любого і тілом, і душею* (Леся Українка). Автор указує на можливість експлікації прономінатива, проте не зазначає, як це впливає на формально-граматичну та семантико-синтаксичну реалізацію речень;

- ад'єктивно-характеризувальні (*такий, така, таке, такі* в ролі іменної частини складеного присудка або кваліфікувальні компоненти в поєднанні з іменником, сполучні слова – *що, який*), напр.: *Післядощове повітря пахло тим ледве вловимим і надзвичайно приємним запахом, що завжди асоціюється з народженням якогось нового, досі невідомого життя* (Микола Хвильовий);

- адвербіально-локативні (*там, туди – де, куди*), напр.: *Там, де березина витісняла сосни та пропускала паруси соня. все, здавалось, залите було зеленим бенгальським вогнем* (Михайло Коцюбинський);

- адвербіально-темпоральні (*тоді, доти – коли, доки*), напр.: *Україно! Поки жити буду, доти відкриватиму тебе* (Василь Симоненко);

- адвербіально-атрибутивні (*так – як, що*): *Я так люблю життя, що хотів би прожити його до останньої хвилини* (Олександр Олесь);

2) напівкорелятивної будови (за І. Вихованцем, – несиметричні першого типу, за В. Белошапковою – фразеологічні) зі співвідносними словами ад'єктивно-характеризувальної або адвербіально-атрибутивної семантики та сполучниками *що, щоб, мов, немов, ніж, наче, неначе*, напр.: *Козаки поверталися додому так, немов нічого не трапилося лихого з ними в поході* (Юрій Мушкетик);

3) некорелятивної будови (за І. Вихованцем, – несиметричні другого типу, за В. Белошапковою – фразеологічні) з корелятом *те* спустошеної семантики, діапазон сполучних засобів необмежений, напр.: *Я не на те ці квіти зривала, щоб вони зів'яли в моїй кімнаті без дотику сонця* (Валер'ян Підмогильний).

Наведена класифікація загалом дублює попередню, хоча й актуалізує поняття кореляції в розрізі займенниково-співвідносних речень, що є важливим кроком до їхнього осмислення. Неоднозначність спостерігаємо щодо

кваліфікації речень з корелятом *так*, які розглянуто як корелятивно-уточнювальні і як напівкорелятивні водночас, хоча проаналізовані в прикладах блоки не виявляють прямої кореляції у всіх випадках (окрім *так – як*, де *як* має адвербіальну семантику).

Зважаючи на те, що жодна з наведених класифікацій не охоплює всіх аспектів аналізу прономінативно-корелятивних структур, постає необхідність деталізувати розподіл речень у межах симетричних / несиметричних типів, уточнюючи особливості формування кореляції, опорних блоків та семантико-синтаксичних відношень. Оскільки термін “несиметричне речення” використаний авторами на позначення двох окремих моделей [32, с. 334], вважаємо за доцільне розглядати ЗСР у межах двох протиставних типів: симетричних та несиметричних речень. Такий підхід пропонує Р. Христіанінова у праці “Складнопідрядні речення в сучасній українській літературній мові” [195, с. 147]: Цілком доцільним мовознавець вважає виокремлення двох формально-синтаксичних різновидів речень з прислівно-корелятивним зв’язком:

1) речень симетричної структури, “для яких характерна семантична однорідність співвідносних і сполучних слів, а також повне уподібнення семантики підрядної частини значенню опорного співвідносного слова; між опорним словом і підрядною частиною виникає безпосередня кореляція, оскільки зміст займенниково-співвідносного слова підрядна частина розкриває прямо, безпосередньо” [195, с. 147], напр.: *Прокинулася лише тоді, коли в коридорі задеренчав дзвоник* (Анатолій Дімаров);

2) речень асиметричної (несиметричної) структури, “у яких такої семантичної однорідності немає, між співвідносним словом і підрядною частиною можлива як безпосередня, так і опосередкована кореляція, позаяк зміст займенниково-співвідносного слова підрядна частина може розкривати через порівняння, уподібнення поєднаних фактів або через прогнозований наслідок” [195, с. 147], напр.: *Йди назустріч їй і так зроби, Щоб тайники ненависті й злости Для святощів любові стали сховом* (Дмитро Павличко).

У дисертаційній роботі “Формально-граматична і семантико-синтаксична типологія складнопідрядних речень” (2013 р.) [198] Р. Христіанінова здійснила детальний аналіз прономінативно-співвідносних конструкцій, які утворюють, на її думку, групу катафоричних речень (один із трьох видів СПР). Авторка є однією із перших мовознавців, які реалізували спробу класифікувати несиметричні ЗСР, виокремивши формально-граматичні та семантико-синтаксичні типи.

З-поміж катафоричних складнопідрядних речень несиметричного типу Р. Христіанінова визначає такі формально-граматичні типи:

1) Речення, утворені за моделлю СЗС (співвідносне займенникове слово) *те* + сполучник або сполучне слово + ПЧ (підрядна частина). Різновиди за значенням:

- предметні, напр.: *А я тебе кохати буду за **те, що** не упала ти Ні у потворну безвість бруду, Ні у нудоту чистоти* (Дмитро Павличко);

- часові, напр.: *Просила дочку ще **до того, як** іти їй із ним до загсу, не поспішати, придивитися уважніше, вслухатися...* (Іван Маценко);

- причинові, напр.: *У Антоніни краялося серце **від того, що** на туберкульоз захворіло багато табірних людей...* (Любов Забашта);

- цільові, напр.: *Отак і приймаєш у прийми другу душу, **зادля того, щоб** позбутися єдиної* (Михайло Стельмах);

- допустові, напр.: ***Попри те, що** суми штрафів рік у рік зростають, винищувачів дерев і кущів не меншає* (з періодики).

- зі значенням відповідності, напр.: *Це добре розуміла Лінда, і потреби її почали зростати **відповідно до того, як** росли прибутки Веберів* (Любов Забашта).

2) Речення, утворені за моделлю СЗС (із означальною, темпоральною, причиновою чи цільовою семантикою) + сполучник + ПЧ. Різновиди за значенням:

- з означально-якісною та означально-кількісною семантикою, напр.: *Діаметр Галактики **такий** великий, **що** світло перетне його лише за 100 000*

років (Іван Климичин); *Город до того переповнився рослинами, що десь серед літа вони вже не вміщалися в ньому* (Олександр Довженко);

- з адвербіальним часовим та причиновим значенням, напр.: *Мене не можна образити тому, що на землі умерла мораль* (Олександр Довженко); *Мелентію довелося перепросити зати́м, щоб по́па родимець не вхопив* (Михайло Стельмах).

Р. Христіанінова висловлює думку про те, що семантико-синтаксичні типи катафоричних складнопідрядних речень окреслює узагальнена лексична (у конструкціях симетричної та несиметричної структур, сформованих прономінативами з означальним, темпоральним, причиновим та цільовим значенням) або синтаксична (у конструкціях несиметричної структури з нівельованим у семантичному плані займенниковим словом *те*) семантика співвідносного слова, із яким корелює підрядна частина [198, с. 353]. У зв'язку з цим авторка виокремлює два семантико-синтаксичних типи конструкцій несиметричної структури, кожному з яких притаманна своя формально-граматична і семантико-синтаксична організація [198, с. 335]. Перший тип – переважно, конструкції зі співвідносними словами з означальною кількісно-характеризаційною і якісно-характеризаційною семантикою *такий, так, настільки, стільки, до того* й асемантичними сполучниками *що, щоб, аж, хоч* та порівняльними сполучниками *мов, немов, наче, ніби, як, що* тощо. У цій групі складнопідрядних речень дослідниця аналізує різновиди:

- кількісно-характеризаційної семантики, напр.: *Сьогодні вранці мороз був такий, що трава посивіла* (Григор Тютюнник);

- зі значенням міри й ступеня вияву ознаки, напр.: *Україно, мовчи! Україно, затихни! Не така ти багата, щоб тратить слова* (Василь Симоненко);

- якісно-характеризаційної семантики, напр.: *Стоїть переді мною мати, Така, як бачив я малим* (Дмитро Павличко);

- темпоральної семантики, з-поміж яких:

1) власне-часові конструкції одночасності, напр.: *Я лиш **тоді**, мій друже, заспокоюсь, **Як** опустіє зовсім голова* (Василь Симоненко);

2) тривало-часові конструкції початкової часової межі, напр.: ***Відтоді**, як передові частини перейшли кордон і зникли за горбатими висотами чужої землі, минуло вже декілька днів* (Олесь Гончар);

- причинові, напр.: *Ми є **тому**, **що** нас не може бути* (Ліна Костенко);

- цільові, напр.: *Я не **затим** у слово вірив і не **для того** словом жив, **аби** спійматися на вірші...* (Олександр Шарварок).

Другий семантико-синтаксичний тип ЗСР несиметричної структури – складнопідрядні конструкції, у яких у ролі співвідносного слова функціює нівельоване в семантичному плані займенникове слово *те*. Ці речення, на думку дослідниці, репрезентовані значно більшою кількістю семантичних різновидів, з-поміж яких:

1) суб'єктні, напр.: *Неправда **те**, **що** правда не горить, не потонає* (Олександр Шарварок);

2) предикатні, напр.: *Біда людей мистецтва в **тому**, **що** вони на все навколишнє накладають свої естетичні закони і лише цими законами вимірюють життя* (Олесь Гончар);

3) об'єктні, напр.: *У мушлю сяючу дитина сурмить **про те**, **як** дивен світ!* (Ірина Жиленко);

4) темпоральні зі значенням передування і наступності, напр.: *Тільки єпископа уберіг Бог: він виїхав **перед тим**, **як** татари почали оточувати місто* (Володимир Малик); *Віктор **по тому**, **як** привітався з тещею, тут же забалакав до дружини* (Іван Маценко);

5) причинові, напр.: *На жаль, граматичні праці Смаль-Стоцького і досі не відомі багатьом сучасним дослідникам української мови **через те**, **що** він був оголошений буржуазним націоналістом (з періодики);*

6) цільові, напр.: *Хіба **для того** повернувся він з далеких доріг до отчого дому, **щоб** принести в нього розлад і горе?* (Володимир Малик);

7) допустові, напр.: *Попри те, що суми штрафів за незаконне вирубування звичайних і особливо цінно порід рік у рік зростають, винищувачів дерев і кущів, занесених до Червоної книги, не меншає* (з періодики);

8) відповідності, напр.: *Потреби її почали зростати відповідно до того, як росли прибутки Веберів* (Любов Забашта).

Р. Христіанінова сформувала найбільш розгалужену й детальну класифікацію ЗСР на сьогодні, дослідивши значну кількість несиметричних речень, що є, безперечно, важливим етапом у сучасній теорії синтаксису. З огляду на те, що студію присвячено складнопідрядному реченню загалом, внутрішні механізми формування займенниково-співвідносного речення досліджено мало, також не описано умови семантичної тотожності корелята й релята, не кваліфіковано одиниці, що мають перехідний статус. Наведені аргументи є підставою для уточнення згаданої класифікації.

1.3 Класифікаційна схема займенниково-співвідносних речень несиметричної структури

Першим важливим класифікаційним уточненням, на нашу думку, є те, що окрім загальновизнаного принципу семантичної тотожності (властивого симетричним структурам субстанційним, напр.: *Той, хто носить зло проти начальника, недовго з тим начальником проживе* (Василь Шкляр), атрибутивним, напр.: *Буває, впаде до серця іскра й залишає слід, як на тканині: коли не погасити її вчасно, може запалити **такий** вогонь, **який** зовсім тебе спопелить* (Василь Шкляр) тощо), між займенниковим словом головної частини та сполучним засобом підрядної може відбуватися повне семантичне протиставлення (такі речення називаємо несиметричними і спостерігаємо взаємодію семантики корелята з семантикою, прогнозованою релятом, як наслідок – утворення синкретичних речень, напр.: *У роті вмить пересохло **так**, **ніби** я щойно прожувала пригорщу паперу* (Софія Андрухович) – атрибутивна (спосіб дії) та адвербіальна (порівняльна) семантика, *Їхня пам'ять **така** нетривка й доривчата, **що** якби держатися тільки нею, я б давно вже мало перетворитися на сніп білих іскор* (Оксана Забужко) – атрибутивна та

адвербіальна (наслідкова) семантика) та неповне протиставлення. На позначення останніх необхідним видається запровадження терміна “напівсиметричні речення”, адже в таких структурах спостерігаємо загальну прогнозованість між корелятом та релятом, але їхня семантика має різні відтінки (адвербіальний локативний статичний корелят може поєднуватися з адвербіальним локативним динамічним релятом напрямку руху; адвербіальний темпоральний корелят власне-часу – з адвербіальним темпоральним релятом відліковості та ін.), що унеможлиблює зарахування цих складнопідрядних речень до симетричних. Водночас вони не належать до сфери несиметричних. Ідеться про структури, напр.: *Тобто копатися проти системи можна не у заздалегідь вибраному тобою місці, а винятково там, куди вона сама тебе пожбурить* (Юрій Андрухович); *Тут відчується вітер свободи, запах вічності, аромат того, що було до нас, і це буде тоді, коли людство схаменеться* (Дара Корній). У першому реченні прономінатив **там** прогнозує локативну статичну семантику (позначає місцеперебування), водночас у підрядній частині функціює локативний займенниковий прислівник **куди** динамічної семантики (вказує на напрямок руху до точки); у другому реченні корелят **тоді** прогнозує адвербіальну семантику темпоральну, **коли** реалізує адвербіальну умови. У таких перехідних структурах відбувається кореляція на рівні загальної семи (локативність, темпоральність), проте повне ототожнення їм не властиве, адже синтаксична проекція співвідносного слова лишається не заповненою (речення проаналізовано в підрозділі 4.3. Перехідна зона займенниково-співвідносних несиметричних речень – напівсиметричні речення).

Другим аспектом, який, на нашу думку, сформує більш повне уявлення про займенниково-співвідносні несиметричні речення в системі українського синтаксису, є доповнення класифікації, яке видається доцільним, зважаючи на обстежену вибірку речень, аналіз формально-граматичних особливостей та семантико-синтаксичних відношень, здійснений у другому, третьому й четвертому розділах пропонованої розвідки. Комплексна класифікація містить чотири семантико-синтаксичні типи несиметричних речень (адвербіальні,

атрибутивні, субстанційні та предикатні), у кожному з яких виокремлено асинкретичні та синкретичні семантико-синтаксичні відношення, а також визначено основні корелятивні пари, що є їхньою формально-граматичною основою:

1. Адвербіальні:

1.1. Асинкретичні / несиметричні конструкції (виражають лише один тип семантико-синтаксичних відношень):

- причинові (*тому – що*, напр.: *Саме **тому, що** я знаю його особисто, він не розчарував мене як як особистість* (Іван Рябчій);

- цільові (*затим – щоб; затим – аби*, напр.: *Однаке й прийшли ми в цю землю не **затим, щоб** подобатися ромеям* (Дмитро Міщенко);

- темпоральні (*відтоді – як; колись – як; тоді – як; іноді – як*, напр.: *Але **відтоді, як** ми з тобою познайомилися, я вирішив зупинити свій вибір на тобі* (Наталка Сняданко).

1.2. Синкретичні (уміщують два або більше семантико-синтаксичні відношення в межах однієї конструкції).

1.2.1. Власне-синкретичні / несиметричні конструкції

(синкретизм двох семантико-синтаксичних відношень):

1.2.1.1. способу дії та ірраціонального порівняння (*так – наче; так – начебто; так – немов; так – якби*, напр.: *Скажімо, коли вона говорила по телефону і зв'язок раптом обривався, вона реагувала **так, наче** це обривалась подача кисню і вона просто не розуміла, як так сталося і чим тепер вона мала заповнювати свої легені* (Сергій Жадан);

1.2.1.2. способу дії та раціонального порівняння (*так – як; так само – як*, напр.: *Чому ти думаєш **так, що** маєш вчинити **так, як** княгиня Євпраксія?* (Володимир Малик);

1.2.1.3. способу дії та наслідку (*так – що; так – що аж; так – що й; так – що навіть; так – хоч; так – аж*, напр.: *Алегорія перетворює явище на поняття і поняття на образ, але **так, що** поняття завжди окреслюється і повністю охоплюється цим образом* (Юрій Андрухович);

1.2.1.4. способу дії та цілі (*так – щоб; так – щоби; так – аби*, напр.: *Діти, щоденні клопоти, побут, прагнення налагодити будні родини **так, щоб** домашні не відчували жодних змін на гірше* (Наталя Гурницька);

1.2.1.5. темпоральності та умови (*тоді – коли; тоді – якщо; тоді – як; тоді – якби*, напр.: *Є тільки добрий спогад про приємні миті, і лишень згодом ти їх називатимеш щастям, **тоді, коли** втрапиш <...>* (Дара Корній);

(синкретизм трьох семантико-синтаксичних відношень):

1.2.1.6. міри і ступеня, способу дії та наслідку (*настільки – що аж; настільки – що; настільки – аж; стільки – що аж; стільки – що; стільки – хоч; стільки – аж*, напр.: *Але щось і справді стримувало. **Настільки, що** одного разу, уже поночі, покидаючи студію й проходячи повз її робоче місце, я з подивом виявив, що вона залишила відкритою свою пошту* (Сергій Жадан));

1.2.1.7. міри і ступеня, способу дії та порівняння (*настільки – наче; настільки – немов; стільки – наче; стільки – немов*, напр.: *На установці перед грою він віддається **настільки, немов** грає на полі сам* (<https://sport.unian.ua/football/1982871>);

1.2.1.8. міри і ступеня, способу дії та цілі (*настільки – щоб; стільки – щоб*, напр.: *Я іще була достатньо слабою, щоб ясно збагнути всю складність ситуації, але не **настільки, щоб** не думати про подальшу судьбу чоловіка <...>* (Марія Матіос);

1.2.1.9. міри і ступеня, наслідку та темпоральності (*стільки – аж поки; стільки – аж доки*, напр.: *Читай **стільки, аж поки** отримаєш чітке уявлення про потенціал доступного матеріалу* (<https://wol.jw.org>);

1.2.2. Невласне-синкретичні / напівсиметричні конструкції (*там – куди; там – звідки; тут – куди; тут – звідки; всюди – куди; всюди – звідки; скрізь – куди; скрізь – звідки; туди – де; туди – звідки; сюди – де; сюди – звідки; відтоді – коли*) представлено локативними реченнями, напр.: *Тобто копатися проти системи можна не у заздалегідь вибраному тобою місці, а винятково **там, куди** вона сама тебе пожбуристь* (Юрій Андрухович); та темпоральними,

напр.: *Я знав його ще відтоді, коли він ходив з іржавим автоматом (Василь Шкляр).*

2. Атрибутивні (синкретичні):

2.1. Атрибутивно-адвербіальні / несиметричні речення:

(синкретизм двох семантико-синтаксичних відношень)

2.1.1. атрибутивно-порівняльні (ірраціональне порівняння) (*такий – наче; такий – немов; такий – якби*, напр.: *Тихий, жалібний, ледь чутний, та якийсь такий, наче мала істота жалілася на весь світ і когось кликала на допомогу* (Володимир Лис);

2.1.2. атрибутивно-порівняльні (раціональне порівняння) (*такий – як*, напр.: *Ти не такий, як про тебе розказував Лаврін* (Юрій Мушкетик);

2.1.3. атрибутивні і способу дії (*такий – як*, напр.: *Не такий чорт страшний, як його малюють* (Нар. тв.);

2.1.4. атрибутивні і наслідку (*такий – що; такий – хоч*, напр.: *В помешканні зависла така тиша, що чути стало дихання дядька Стефана* (Валерій Шевчук);

2.1.5. атрибутивні й міри і ступеня (*такий – як*, напр.: *Не така це вже велика ціль, як він розповідав* (Валерій Шевчук);

2.1.6. атрибутивно-цільові (*такий – щоб; такий – щоби; такий – аби*, напр.: *Як складно написати щось таке, щоб бодай якось полегшити душу, і водночас вписатися у стільки параметрів, щоб бути саме письменником Країни Рад, а не буржуазним націоналістом* (Євгенія Кононенко);

2.1.7. атрибутивно-темпоральні (*такий – коли*, напр.: *Та ніч, коли ми вперше зустрілися, викарбувалася в мені* (Лариса Денисенко);

2.1.8. атрибутивно-локативні (*такий – де; такий – куди; такий – звідки*, напр.: *Ось чому, товариші, ми збудували такий метрополітен, де людина, спускаючись на станцію, відчуває себе, за визначенням робітників Москви — «як у палаці»* (Юрій Андрухович).

2.2. Атрибутивно-субстанційні (*інший – що; одне – що; єдине – що; останній – що; перший – що*, напр.: *Знали інше, що підтверджувала совєтська*

влада: бандерівці покарали Крап'яка за те, що відмовився відчиняти їм склади зі спиртом (Василь Базів);

(синкретизм трьох семантико-синтаксичних відношень):

2.3. Атрибутивно-субстанційно-адвербіальні:

2.3.1. атрибутивно-субстанційно-адвербіальні локативні (*той – де; той – куди; той – звідки; єдиний – де; єдиний – куди; останній – де; перший – де*, напр.: *Чому із семи поверхів згорів тільки один – саме **той, куди** загнали українську книгу?* (Андрій Охримович);

2.3.2. атрибутивно-субстанційно-адвербіальні темпоральні (*той – коли; інший – коли; єдиний – коли*, напр.: *Незвідь-чому, коли їв Єремія той хліб, привидівся йому теплий, росяний ранок, залитий сонцем, — саме **той, коли** Прохор блукав по горбах із своїм чорногузом, а Єремія крався за ними слідом* (Валерій Шевчук).

3. Субстанційні:

3.1. Суб'єктні (*те₁ – що_{спол.}*, напр.: *Про їхнє обмеженіше вживання порівняно з асемантичним сполучником свідчить також і **те, що** вони не можуть поєднувати підрядну частину <...>* (Катерина Городенська).

3.2. Об'єктні:

3.2.1. Власне-об'єктні (*те₂₋₆ – що_{спол.}*, напр.: *В поглядах читалася вдячність за **те, що** він таки вийшов сам, без примусу, не намагаючись втекти через вікно, яке не було загратованим* (Олександр Ірванець).

3.2.2. Невласне-об'єктні:

(синкретизм двох семантико-синтаксичних відношень):

3.2.2.1. об'єктно-атрибутивні (*N + щодо того – що; N + того – що; N + у тому – що; N + щодо того – як*, напр.: *І це, напевно, був перший знак **того, що** українці можуть долучатися до цього руху все більше, більше і більше* (Тарас Прохасько);

3.2.2.2. об'єктно-адвербіальні:

3.2.2.2.1. об'єктно-адвербіальні причинові (*від того – що; унаслідок того – що; завдяки тому – що; з огляду на те – що; у зв'язку з тим – що; з того – що;*

з приводу того – що; завдяки тому – що; через те – що; за те – що; тим – що; замість того – щоб, напр.: **Завдяки тому, що** ми виконуємо наші завдання разом, ми стаємо сильнішими (na.mil.gov.ua/53383);

3.2.2.2.2. об'єктно-адвербіальні допустові (*попри те – що; незважаючи на те – що*, напр.: *Насправді вже тепер розумію, що Юрко, **попри те, що** спілкувався з шаленою кількістю знайомих та приятелів, друзів мав не так багато* (Сергій Жадан);

3.2.2.2.3. об'єктно-адвербіальні цільові (*для того – щоб / щоби / аби; задля того – щоб / щоби / аби; заради того – щоб / щоби / аби; на те – щоб / щоби / аби; про те – щоб / щоби / аби; у тому – щоб / щоби / аби*, напр.: *Хліб був, але геть заскорузлий, як каменяка – придатний хіба **для того, щоб** цвяхи забивати* (Софія Андрухович);

3.2.2.2.4. об'єктно-адвербіальні темпоральні (*до того – коли; до того – як; перед тим – коли / як / доки / заки; після того – коли; після того – як; по тому – коли; по тому – як*, напр.: *Однак **після того, коли** раптом зник Яків, коротка розмова все ж таки була* (Андрій Кокотюха);

3.2.2.2.5. об'єктно-адвербіальні способу дії (*відповідно до того – як; про те – як*, напр.: *Лоці багато розказував йому **про те, як** рослини наново опановують ландшафтами, понівеченими і покинутими людьми* (Тарас Прохасько);

3.2.2.2.6. об'єктно-адвербіальні порівняльні (*про те – ніби*, напр.: *Інші говорять **про те, ніби** на той час повітом повинна була проїжджати цариця Єлизавета* (<https://www.novoselica.cv.ua/shishkivci>);
(синкретизм трьох семантико-синтаксичних відношень):

3.2.2.2.7. об'єктно-адвербіальні міри і ступеня та наслідку (*до того – що*, напр.: *Усі розслабилися **до того, що** в моїй присутності велися розмови про “кращу партію” для моєї законної дружини* (Ірен Роздобудько);

3.2.2.2.8. об'єктно-адвербіальні причини і цілі (*проти того – щоб; з тим – щоб; за тим – щоб*, напр.: *Але я **проти того, щоб** продавати українську землю іноземцям* (<https://espresso.tv/news/2017/12/22>);

3.2.2.3. об'єктно-атрибутивно-адвербіальні порівняльні (*N + про те – ніби*, напр.: *Саме так ми оцінюємо дезінформацію **про те, ніби** зустріч президентів України і США була організована за гроші* (<http://vgolos.com.ua/news/425570>).

4. Предикатні несиметричні речення представлені моделями *полягати в тому – що/ щоб; справа в тому – що/ щоб; вбачати в тому – що/ щоб* (4.1. асинкретичні), напр.: *А правда **полягає в тому, що** справжні клоуни не носять перук – у них від народження таке волосся* (С. Жадан) та блоками з атрибутивним корелятом *такий*, який здебільшого перебуває в постпозиції щодо субстантива та реалізує 4.2. синкретичні предикатно-атрибутивно-адвербіальні семантико-синтаксичні відношення

4.2.2. наслідкові, напр.: *Замок у нас **такий, що** сам закривається* (А. Кокотюха);

4.2.3. цільові, напр.: *Вона була не з **таких, щоб** комусь покорятись* (Ю. Андрухович);

4.2.4. порівняльні: *І водночас відчуття **таке, ніби** хтось тут є, хтось дихає потаємно в напівтемряві, за одними дверима* (Ю. Андрухович). У деяких реченнях простежуємо додаткову семантику міри і ступеня: <...> *він був на той час у **такому** свинському стані, **що** зреагував лише на знайоме йому змалку ім'я* (С. Жадан).

Запропонована класифікація спирається на ознаку симетричності займенниково-співвідносних речень та враховує особливості їхньої формально-граматичної та семантико-синтаксичної будови. Наступні підрозділи нашої розвідки присвячено детальному аналізу зазначених рівнів несиметричних ЗСР, зокрема досліджено частотність і продуктивність моделей, виокремлено ядрну, напів'ядерну і периферійну зони цих одиниць, описано випадки фразеологізації корелятивних пар.

1.4 Методологічні аспекти дослідження

Запропонована методика аналізу займенниково-співвідносних несиметричних речень спрямована на випрацювання класифікації цих

конструкцій, з'ясування їхньої граматичної специфіки, окреслення всіх сфер реалізації з урахуванням ядерних і перехідних виявів.

Загальну методологію дослідження ґрунтовано на цілісному поєднанні принципів загальнонаукового та спеціально-лінгвістичного аналізу на формально-граматичному та семантико-синтаксичному рівнях. Ефективність такого підходу засвідчено в низці ґрунтовних граматичних студій [31; 50; 55; 69; 76; 89; 128; 129].

Аналіз здійснено поетапно, адже для з'ясування семантико-синтаксичних відношень, які, як відомо, постають на формально-граматичному рівні у вигляді реалізації синтаксичних зв'язків між елементами структурної схеми речення, необхідною є фіксація засобів та опис механізмів утворення моделей займенниково-співвідносних несиметричних речень.

Схарактеризовані постулати наукового пошуку зумовлюють його методологію, підґрунтям якої є системний аналіз, що містить комплекс лінгвістичних методів, застосування яких зумовлено метою і завданнями дисертаційної студії.

У контексті нашого дослідження синтаксичний зв'язок виражено прислівно-кореляційним його різновидом, властивим аналізованому типові речень, а тому для з'ясування його специфіки первинно необхідною є інвентаризація засобів зв'язку на рівні фіксації корпусу корелятивів, релятивів та встановлення критеріїв їхнього поєднання в несиметричні структури.

На першому етапі аналізу для виявлення корпусу засобів зв'язку первинно було застосовано загальнонауковий метод *спостереження* та *описовий метод*, відповідно до яких було здійснено фіксацію несиметричних займенниково-співвідносних речень у різностильових текстах (4500 одиниць), за допомогою *методу зіставлення* було вичленовано повторювані корелятивні блоки, а з них – повторювані прономінативні кореляти й реляти. Окрім співвідносних слів власне-прономінативного походження, було виявлено комплекси з синсемантичними іменниками, прикметниками та прислівниками. Було

застосовано *метод синтаксичних трансформацій* для доведення ізофункційності виявлених комплексів корелятам-прономінативам.

Із застосуванням *методів статистичного аналізу* було виявлено найчастотніші одиниці з-поміж несиметричних займенниково-співвідносних речень. Як зазначено в другому розділі пропонованої дисертаційної праці, найбільш частотними виявилися речення з корелятом *такий* (29, 02% вибірки). Наближений статистичний показник мали речення з корелятом *так* (25, 97%). На підставі кількісних показників та аналізу притаманних власне-несиметричним реченням ознак було встановлено, що саме ці одиниці становлять ядрну зону несиметричних займенниково-співвідносних речень, потрактуванню чого присвячено розділ 3 дисертаційного дослідження. 23, 95% вибірки було сформовано одиницями із синсемантичним співвідносним словом *те*, які потрактовано в межах напів'ядрної зони несиметричних ЗСР з огляду на відсутність семантично спричиненої синтаксичної проекції корелята.

На другому етапі аналізу з метою вияскравлення чітких критеріїв встановлення семантичної відповідності між елементами корелятивного блоку було застосовано *метод компонентного аналізу*, який дозволяє виявити семантику прономінатива й релята. У результаті застосування першого методу в межах розділу 2 пропонованої розвідки вдалося виокремити семантичні групи корелятивів та релятивів, зокрема запропоновано класифікувати перші на атрибутивні (*такий, той*), адвербіальні каузальні (*тому, затим*), локативні статичні (*там, тут*), локативні динамічні (*туди, звідти*), темпоральні власне-темпоральні (*тоді*), темпоральні відлікові (*відтоді*), способу дії (*так*), семантично нівельовані (*те*); другі – у межах адвербіального типу – на порівняльні (*наче, неначе, немов, ніби* та ін.), допустові (*хоч, хоча*), міри і способу (*аж, що аж*), локативні статичні (*де*) й динамічні (*куди, звідки*), темпоральні власне-часу (*коли*) й відлікові (*відколи*), цільові (*щоб, аби*), способу дії (*як*). *Аналіз за безпосередніми складниками* було застосовано для виявлення напрямів синтаксичних залежностей між компонентами речення та

виокремлення формально-граматичних моделей ЗСР, які лягли в основу оновленої класифікаційної схеми.

Для встановлення семантичної тотожності займенникового слова й засобу зв'язку, дослідження формально-граматичної організації речень, а також з'ясування семантико-синтаксичних відношень було застосовано *структурний метод із використанням структурно-семантичного аналізу*. Згідно з результатами його застосування, було встановлено, що поєднання, наприклад, атрибутивного прономінатива *такий* та адвербіального порівняльного сполучника *наче* утворює несиметричний корелятивний блок, у межах якого *такий* втілює атрибутивну проекцію, *наче* не заповнює її, реалізуючи адвербіальну порівняльну орієнтацію. Також було виявлено, що в межах окремих конструкцій поєднуються локативні динамічні й локативні статичні одиниці блоку, на підставі чого спостерігаємо загальну тотожність семантики, але різні її відтінки. Такі одиниці було проаналізовано в перехідній зоні ЗСР, аналізу присвячено підрозділ 4.3 пропонованої дисертації.

Лише за умови здійснення зазначених етапів дослідження постає можливим з'ясування семантико-синтаксичних відношень на третьому етапі аналізу. Для встановлення семантико-синтаксичної організації речень було застосовано *аналіз у термінах залежностей, аналіз за безпосередніми складниками* та метод *контекстного аналізу*.

Метод функційного поля було використано для структурування ядерної та периферійної зон займенниково-співвідносних несиметричних речень. Результати застосування наведені в класифікаційній схемі ЗСР несиметричної структури (підрозділ 1.3), а також послідовно викладені в розділах 3 та 4 дисертаційної розвідки.

Також для з'ясування доцільності описового інструментарію займенниково-співвідносних речень було застосовано *метод лексикографічного опису*, відповідно до якого встановлено дефініції опорних понять “корелят”, “релят”, “корелятивний блок” (підрозділ 1.1.2).

Застосована методика аналізу займенниково-співвідносних речень несиметричної структури уможливила появу їхньої комплексної класифікації, яка враховує особливості формально-граматичного й семантико-синтаксичного рівнів, а також засвідчує реалізацію аналізованих одиниць з урахуванням ядерних, напів'ядерних, периферійних та перехідних виявів.

Висновки до розділу 1

Однією з фундаментальних для сучасного синтаксису є дефініція несиметричних ЗСР як таких речень нерозчленованої структури, у головній частині яких функціює опорний прономінатив, який, поєднуючись із семантично нетотожним сполучним засобом, утворює корелятивний блок і реалізує механізм прислівно-кореляційного зв'язку.

Дискусійними в сучасній науці є термінологійні й класифікаційні аспекти: потребують уточнення поняття, що позначають співвідносний прономінатив та сполучний засіб. Аналіз терміновживань засвідчив, що доцільно використовувати термін “корелят” на позначення прономінатива (співвідносного слова) головної частини займенниково-співвідносного несиметричного речення, “релят” – на позначення сполучного засобу.

Морфологічним вираженням корелятів є займенникові іменники, прикметники, прислівники та числівники, а також ті класи слів, які, перебуваючи в позиції корелята, зазнали процесу прономіналізації. Співвідносний прономінатив утворює корелятивний блок зі сполучником або сполучним словом.

Не розв'язаними остаточно є питання, що стосуються визначення основного критерію класифікації ЗСР – симетричності їхньої структури. Аргументованим видається чітке розмежування двох підходів. Згідно з першим, симетрію варто визначати як кількісну відповідність предикативної та пропозитивної будови речення, згідно з другим, трактувати як явище семантичної відповідності корелята та релята в контексті побудови класифікаційної матриці займенниково-співвідносних речень.

Також в лінгвістичній літературі до сьогодні бракує глибокого системного висвітлення питання формально-граматичної та семантико-синтаксичної організації займенниково-співвідносних речень несиметричної структури. У наукових студіях, поширених у граматиці до кінця 50-х років ХХ століття, не враховано важливості співвідносних слів у формуванні окремого різновиду складнопідрядних речень, а викладено опис тих відношень між змістом головної та підрядної частин, які формуються без участі займенниково-кореляційного синтаксичного механізму. Так само в наукових розвідках цього періоду не було встановлено особливого типу зв'язку між частинами складнопідрядного речення, який пізніше отримав назву прислівно-кореляційного. Важливим здобутком на цьому етапі досліджень була сама фіксація речень, у яких функціює опорне слово, а також констатування окремих випадків його поєднання зі сполучним засобом. До студій цього періоду, у яких актуалізовано ті чи ті аспекти вивчення займенниково-співвідносного несиметричного речення, належать граматики М. Греча, Ф. Буслаєва, І. Давидова, С. Смаль-Стоцького, В. Сімовича.

Із появою формально-граматичного напрямку в граматичних студіях набули поширення класифікації речень, які враховують здебільшого особливості засобів зв'язку. Можемо стверджувати, що займенниково-співвідносні речення в синтаксисі кінця ХІХ – середини ХХ століття було досліджено в межах традиційних логіко-граматичних (підметових, присудкових, додаткових тощо) та формально-граматичних типів речень. З-поміж перших аналізованих прономінативні речення найбільш широко в науковій літературі були представлені обставинними та причинно-наслідковими конструкціями.

Потужним поштовхом у випрацюванні теорії займенниково-співвідносного речення, зокрема моделей несиметричної структури, став семантико-синтаксичний аналіз, який представлено в працях М. Поспелова, І. Чередниченка, Л. Максимова, В. Белошапкової. На цьому етапі в науковій літературі вперше з'явився термін “займенниково-співвідносне речення” в сучасному його розумінні.

Хоча в зазначених працях ЗСР описано детально, жодну з класифікацій цього періоду не утверджено як остаточну здебільшого через намагання поєднати різнорівневі характеристики в межах одного підходу. З-поміж усіх найбільш усталеним можна вважати трактування ЗСР В. Белошапкової, яке стало підґрунтям теорій І. Вихованця, С. Ломакович, А. Загнітка тощо.

На сучасному етапі досліджень найбільш повною є характеристика несиметричних займенниково-співвідносних речень Р. Христіанінової, проте й вона не позбавлена лакун, адже не враховує внутрішніх механізмів реалізації займенниково-співвідносних речень, зокрема реалізації прислівно-кореляційного зв'язку і його впливу на встановлення семантико-синтаксичних відношень.

З огляду на це було запропоновано оновлену класифікацію, у межах якої представлено чотири семантико-синтаксичні типи речень: адвербіальні, атрибутивні, субстанційні та предикатні. Здебільшого несиметричні речення є синкретичними утвореннями, що спричинено особливостями їхньої формально-граматичної організації, й поєднують два або більше семантико-синтаксичні відношення водночас.

Адвербіальні речення охоплюють асинкретичні, власне-синкретичні й невласне-синкретичні одиниці. Асинкретичні речення класифіковано на причинові та цільові. Власне-синкретичні з двома семантико-синтаксичними відношеннями розмежовано на речення способу дії та ірраціонального порівняння; способу дії та раціонального порівняння; способу дії та наслідку; способу дії та цілі; темпоральності та умови. Власне-синкретичні побудови з трьома семантико-синтаксичними відношеннями містять відтінки міри і ступеня, способу дії, наслідку; міри і ступеня, способу дії та порівняння; міри і ступеня, способу дії та цілі; міри і ступеня, наслідку та темпоральності. У невласне-синкретичних реченнях представлено локативні й темпоральні відношення.

Атрибутивні несиметричні ЗСР диференційовано на синкретичні дво- та трикомпонентні одиниці. З-поміж двокомпонентних виокремлено

атрибутивно-адвербіальні та атрибутивно-субстанційні відношення. Трикомпонентні адвербіальні ЗСР представлені атрибутивно-субстанційно-адвербіальними локативними й темпоральними несиметричними реченнями.

До субстанційних зараховано суб'єктні й об'єктні конструкції. З-поміж об'єктних виокремлено власне-об'єктні та невласне-об'єктні синкретичні речення з поєднанням двох (об'єктно-атрибутивні, об'єктно-адвербіальні причинові, допустові, цільові, темпоральні, способу дії й порівняльні) та трьох (об'єктно-адвербіальні міри і ступеня та наслідку; об'єктно-адвербіальні причини і цілі; об'єктно-атрибутивно-адвербіальні порівняльні) семантико-синтаксичних відношень.

Предикатні несиметричні речення представлені моделями *полягати в тому – що/ щоб; справа в тому – що/ щоб; вбачати в тому – що/ щоб* та блоками з атрибутивним корелятом *такий*, який здебільшого перебуває в постпозиції щодо субстантива та реалізує синкретичні предикатно-атрибутивно-адвербіальні семантико-синтаксичні відношення наслідкові

Основні положення розділу відбито в публікаціях автора [140; 142; 143].

РОЗДІЛ 2

ФОРМАЛЬНО-ГРАМАТИЧНА ОРГАНІЗАЦІЯ ЗАЙМЕННИКОВО-СПІВВІДОСНИХ РЕЧЕНЬ НЕСИМЕТРИЧНОЇ ТА НАПІВСИМЕТРИЧНОЇ СТРУКТУРИ

2.1 Засоби вираження прислівно-кореляційного зв'язку

Формально-граматична організація ЗСР є тією первинною ознакою, що уможливорює появу вичерпної класифікації та комплексного погляду на ці конструкції. Основним аспектом структурного аналізу є аналіз засобів зв'язку та встановлення залежності між ними, що, безперечно, є підставою до подальшого семантико-граматичного дослідження. У цьому розділі розглянемо властиві лише займенниково-співвідносним реченням засоби поєднання частин та дослідимо специфіку несиметричних та напівсиметричних структур з огляду на їхнє формально-граматичне вираження.

Для реалізації структурної схеми ЗСР необхідною є наявність співвідносного займенникового слова – корелята, який прогнозує появу підрядної частини й водночас бере участь у з'єднанні частин речення. Специфіку займенникового слова як класу детально описано в науковій літературі [8; 28; 33; 47; 71; 72; 78; 101; 116; 131; 158; 160; 161], корелятивну функцію займенника також деталізовано [41; 124; 131; 135; 137; 205; 206]. Першим автором, який звертає увагу на особливі речення з займенниками в обох частинах, є М. Греч. Автор згадує про конструкції, у яких “підрядне присудкове приєднано до головного за допомогою відносних займенників, що належать обом частинам” [61, с. 216], напр.: *Те, про що ви говорите, давно мені відомо; Ось той друг, якого я шукав*. В. Сімович наголошує наявність у головній частині речення слів, котрі корелюють із засобами зв'язку. Автор не використовує терміна “співвідносні слова”, проте йдеться саме про ці синтаксичні одиниці. Наприклад, прислівні (обставинні) наслідкові речення “починаються сполучниками *що, що аж, щоб*, а в головному реченні містять слова: *так, такий, так дуже, стільки, так багато* та ін” [165, с. 414]: *Пугач*

Турові так одважив києм по плечах, що аж кістки захрумтіли (Пантелеймон Куліш); *Панну в жупані, таку кралю висватали, що хоч за гетьмана, то не сором* (Тарас Шевченко). А. Шапіро пропонує класифікацію складнопідрядних речень, враховуючи наявність / відсутність у головній частині співвідносних слів [203, с. 15-16], В. Мигирін з'ясовує умови функціонування корелятивів на діахронійному зрізі [124, с. 90-91]. Л. Максимов уперше в граматиці визначає корелят як елемент, що прогнозує підрядну частину та є посередником між нею і головною [97, с. 40-83].

Більшість сучасних граматик розтлумачують цю думку, спираючись на специфіку займенникових слів як особливого класу. Проте до сьогодні немає досліджень, у яких глибинно вивчено механізм утворення корелятивного блоку та його вплив на формування структури й семантики займенниково-співвідносного речення несиметричного типу. З огляду на це перший підрозділ пропонованої розвідки присвячено аналізу співвідносних слів у структурі ЗСР.

У сучасній науці на позначення облігаторного прономінатива (співвідносного слова) головної частини в синтаксисі використовують терміни “корелят”, “співвідносне слово”, “анафоричний елемент”, про що детально йшлося в підрозділі 1.1.2 пропонованої розвідки. Л. Максимов справедливо наголошує, що вказівні займенники головної частини є посередниками, сигналами підрядної частини [97, с. 80]. О. Гулига вважає кореляти “лексико-граматичними індексами”, тобто такими постійними елементами, наявність яких у складі головної препозитивної частини гіпотаксису спричиняє її синсемантию [65, с. 22]. Т. Гостюк звертає увагу на те, що кореляти “сигналізують про обов’язкову валентність головної частини щодо підрядної, тобто вони свідчать про перспективну синсемантию – про семантичний зв’язок головного речення не з попереднім, а з наступним компонентом контексту”, тобто з підрядною частиною [58, с. 53].

Співвідносні слова функціують як умовно “порожні” члени речення, які наповнюються семантикою підрядної частини. Наприклад, у реченні *Дівчата співали так, що він не міг не плакати* (Валерій Шевчук) прономінатив *так*

набуває тлумачення лише зі змісту підрядної частини “що він не міг не плакати”. Сам займенник не має інформативності, окрім “прогнозування” значення способу дії. Тому очевидно, що співвідносні слова є необхідним елементом структурної схеми займенниково-співвідносного речення.

Морфологічним вираженням корелятивів є займенникові іменники, прикметники, прислівники й числівники, які поєднуються з простими за будовою сполучниками та сполучними словами, утворюючи корелятивний блок. У структурі займенниково-співвідносних несиметричних речень відбувається взаємодія співвідносного слова й засобів зв'язку: співвідносне слово уможливорює поєднання з обмеженою сукупністю відносних займенникових слів і сполучників, а певні відносні займенникові слова і сполучники передбачають відповідні співвідносні слова.

Загальновизнаним у сучасній функційно-категорійній граматиці є той факт, що займенникові слова не є окремим класом за критеріями відсутності властивих лише їм морфологічних ознак, лексичного значення та синтаксичної функції [32; 76; 131; 158; 160; 161]. Саме ці ознаки уможливили наближення прономінативів до службових слів та появу їхньої особливої функції – корелятивної. Звісно, не можна назвати прономінативи службовими словами, проте важливо зауважити, що співвідносним займенникам властивий вищий рівень неповнозначності, ніж займенниковим словам поза межами цієї функції. У внутрішній структурі лексичного значення співвідносного слова обов'язково наявні два компоненти: вказівний і так званий “номінативно порожній”, або “тематичний” (відсутність власного номінативного елемента значення), який заповнюється з ситуації або контексту [198, с. 171]. У реченнях займенниково-співвідносного типу зв'язок між СЗС та підрядною частиною є нерозривним, що дозволяє дослідникам виокремлювати таку одиницю, як фразова номінація (сукупне значення прономінатива, наповнене змістом підрядної частини) [130] та доводить функціонування корелята як семантично ненаповненого компонента структурної схеми речення, для реалізації якої важливими є такі особливості прономінатива:

а) є показником формальної і змістової **незавершеності** головної частини СПР [32, с. 337];

б) уможлиблює утворення корелятивної **пари**, поєднуючись зі сполучним засобом підрядної частини;

в) прогнозує певний **тип семантико-синтаксичних відношень** між частинами речення;

г) реалізує синтаксичну **валентність** головної частини.

З огляду на те, що СЗС виконує більшою мірою службову функцію, В. Ожоган називає такі займенники “своєрідними морфемами, які поєднують головну і підрядну частини в одне ціле” [135, с. 162]. Підтримуючи думки, наведені вище, і не поділяючи поглядів тих науковців, котрі вважають конструкції з незаміщеною позицією корелята прономінативно-співвідносними [64; 73; 79; 135; 188], ми вважаємо наявність займенникового слова обов’язковим елементом ЗСР. Адже саме вербальне вираження уможлиблює кореляцію з підрядною частиною шляхом утворення блоку “прономінатив – сполучний засіб”, що є вихідною точкою прислівно-кореляційного зв’язку компонентів речення.

Як можна помітити з аналізу матеріалу, морфологічна кваліфікація прономінатива визначає тип семантико-синтаксичних відношень у реченні: іменникові кореляти реалізують субстанційність, прикметникові – атрибутивність, прислівникові – адвербіальність. Наявність синкретизму в таких реченнях залежить передовсім від того, із яким сполучним засобом поєднано корелят.

Із усього обстежених методом вибірки 4500 одиниць у реченнях несиметричного та напівсиметричного типу зафіксовано такі СЗС: *те, так, такий, той* (рідше вживають інші дейктичні займенникові слова *отой, цей, оцей*), *стільки, настільки, тому, затим, там, тут, всюди, скрізь, туди, сюди, звідти, тоді, відтоді*. Окремо групу також становлять транспоновані прономалізовані кореляти, напр.: *єдиний, останній, перший* тощо.

Кореляти	Приклади	Кількісний показник
<i>такий</i>	<i>Він відчув на спині такий лоскіт, ніби судини були окуповані різними комахами (Тарас Прохасько); Після кількох ковтків його процняла така гіркість, що аж на хвильку затиснулися судини (Тарас Прохасько).</i>	29,02 % (1306 одиниць)
<i>так</i>	<i>Чому ти думаєш так, що маєш вчинити так, як княгиня Євпраксія? (Володимир Малик)</i>	25,97 % (1169 одиниць)
<i>те</i>	<i>Що на те, аби називати і сина, і внука іменем чужого хлопа, жінці, мабуть, треба було колись дуже хотіти, щоб саме той хлоп став їм батьком і дідом? (Оксана Забужко); Вони боронили свою незалежність і, навіть помираючи на полі бою, мріяли про те, аби твердо стояти на власній землі й радіти кожному прожитому дню (Наталка Доляк).</i>	23,95 % (1078 одиниць)
<i>настільки</i>	<i>Усе відбулося настільки раптово і швидко, що я досі не відкидаю можливість галюцинації (Юрій Андрухович).</i>	11,04 % (497 одиниць)
<i>стільки</i>	<i>Як складно написати щось таке, щоб бодай якоесь полегшити душу, і водночас вписатися у стільки параметрів, щоб бути саме письменником Країни Рад, а не буржуазним націоналістом (Євгенія Кононенко).</i>	
<i>той</i>	<i>Чому із семи поверхів згорів тільки один – саме той, куди загнали українську книгу? (Андрій Охримович)</i>	4 % (180 одиниць)
<i>там/ тут, всюди/ скрізь</i>	<i>Вода текла, однакового кольору і належного тиску, що виходило за межі мого розуміння, — там, звідки я прибув, її подавали за графіком, годинку-дві зранку (Тетяна Гаврилів); Справді тут, куди не кидав журавлик оком, було стільки земляків! (Оксана Іваненко); З причин, які мені було важко пояснити, я став носити перстень старого майже всюди, куди йшов (Леся Романчук); Скрізь, куди сягало світло фар, коли машина перехняблювалась на вибоїнах, задираючись радіатором вгору, — скрізь маячили танки, автомашини, трактори, а між ними вештались люди й сипалась назустріч світлові божевільна темрява (Іван Багряний).</i>	3 % (135 одиниць)
<i>туди/ сюди</i>	<i>І от він сам прийшов туди, де вона на нього чекала (Марія Матіос); Тому вони перебралися жити сюди, де ти можеш уночі гуляти, не озираючись через плече (Леся Романчук).</i>	
<i>звідти</i>	<i>Пахло йому свіжою стружкою звідти, де новгородські теслі стругали дошки для човнів і</i>	

	<i>насадів, і Ярослав сам щодень перелічував нові судна (Павло Загребельний).</i>	
<i>тоді</i>	<i>Соціальна революція зачалася вже тоді, відколи французька революція дала панування капіталістам, видержи його у родової шляхти (Олександр Салтовський).</i>	1, 16 % (52 одиниці)
<i>відтоді</i>	<i>Я знав його ще відтоді, коли він ходив з іржавим автоматом (Василь Шкляр).</i>	
<i>тому</i>	<i>На вірі може триматися наш рух, але я прийшов тому, щоб не бути гарматним м'ясом у німецькій шинелі (Сергій Федорівський).</i>	менше 1 % (44 одиниця)
<i>затим</i>	<i>Затим причепив їх до крил, щоб можна було просунути руки (Сашко Дарманський).</i>	
<i>єдиний, останній тощо</i>	<i>Останнє, що згадав, як вона стояла серед битого скла, обхопивши руками голову, і персні срібно горіли в її густому волоссі (Сергій Жадан); Останнє, що згадав, як вона стояла серед битого скла, обхопивши руками голову, і персні срібно горіли в її густому волоссі (Сергій Жадан).</i>	менше 1% (39 одиниць)

Таблиця 1. Частотність корелятивів в ЗСР несиметричної структури.

Найчастотнішими є речення з корелятами *такий, так, те* а тому вони становлять основний корпус займенниково-співвідносних несиметричних речень (речення з першими двома корелятами утворюють ядро займенниково-співвідносних несиметричних речень, адже в них відбувається формування типового прислівно-кореляційного механізму, описаного в наступному підрозділі; натомість речення з синсемантичним *те* розглядаємо в напів'ядерній зоні з огляду на відсутність семантичної проекції корелята, проте високу частотність). На нашу думку, кількісні показники пов'язані з кількома чинниками. По-перше, ці кореляти мають мінімально конкретизовану семантику, що дозволяє поєднуватися зі значною кількістю підрядних частин за допомогою найбільшого різноманіття сполучних засобів. По-друге, займенниковий прикметник *такий* та іменник *те* функціують у шести відмінкових формах, а тому й мають найбільше можливостей сполучуваності.

Поза підрахунками ми розглянули ізофункційні словоформи, які вдалося виявити в аналізованих реченнях, напр.:

- до того (= настільки): *Їм стало **до того** весело, **що**, снідаючи, вони раз у раз посміювалися над нею* (Віктор Сліпенчук);
- до такої міри / до тієї міри (= настільки): *Через таку позу обличчя його налилося кров'ю, спухло й посиніло **до такої міри, що** впізнати його було неможливо* (Олександр Задорожний); *Ну от, пане вчителю, ти вже готовенький **до такої міри, що** здатен повірити, ніби до тебе може прийти мертва жінка, мертва дружина* (Володимир Лис); *Ініційована ним “перестройка” пом'якшила канібальські звичаї в ССРСР **до такої міри, що** його ніхто не став навіть арештовувати* (Микола Рябчук);
- із такою силою (= настільки): *Потім плюхнувся на ганок **із такою силою, що аж** старі дубові дошки сердито заскрипіли, невдоволено огризаючись на зухвалу поведінку людини* (Дара Корній); *З-за комори вітер шарпонує **із такою силою, що** Мавра ледве встигла прихопити двері на клямку* (Микола Ковшун);
- таким чином (= так): *Вони повинні бути розташовані **таким чином, щоб** звести до мінімуму будь-яку можливість забруднення матеріалів або продукції і створити оптимальні умови для захисту процесу виробництва* (Юрій Сидоров); *Вибірка повинна бути репрезентативною, тобто вона повинна бути організована **таким чином, щоб** у ній неупереджено було представлено всі можливі величини, яких може набувати частота* (Валентина Перебийніс); *Отже, екосистема – це сукупність різних видів рослин, тварин та мікроорганізмів, які взаємодіють один з одним та навколишнім середовищем **таким чином, що** вся ця сукупність може зберігатися невизначено довго* (Сергій Малимон);
- у такий спосіб (= так): *Проте економічна ситуація в країні може скластися у **такий спосіб, що** ймовірність вилучення коштів значної кількості вкладників з банків стане реальністю, і банки, що опинились у цій ситуації, можуть збанкрутувати* (Людмила Дейнеко); *Освітлення залу філармонії, як кожного великого залу, було налаштоване у **такий спосіб, що** у світлі прожекторів той, хто на сцені, не бачив майже нікого* (Леся Романчук);

Багато людей організують зберігання речей у **такий спосіб, щоб** воно відповідало основним напрямам руху по будинку (Пер. Ірини Грипи); **Вдосконалюйте світ у такий спосіб, щоб** ваші особисті якості перестали бути проблемою (Пер. Оксани Зосімової);

- до того часу / до тих пір й інші (= доти): *Пройшло п'ять років до того часу, як (доки) друзі знову зустрілися* (Наталя Драб); *При ній він красти не наважиться, а до того часу, як (доки) їм повертатися до Львова, новий обов'язково знайдеться* (Наталія Гурницька); *Із того часу, як (відколи) було запроваджено моніторинг експорту / імпорту АТР у рамках статистики зовнішньої торгівлі, ми потребуємо деяких консультацій профільних спеціалістів* (Олена Саліхова); *Минув місяць із того часу, як (відколи) англійці під проводом генерала Булера були розбиті біля містечка Коленсо у провінції Натал* (Наталка Доляк) та *До того часу (доти), коли ми перетнемо екватор, ми залишимо позаду 5000 кілометрів* (Леонід Черноватий); *Тож вечірка з подругою могла затягтися допізна, до того часу (доти), коли вона відчує, що повіки вже самі по собі злипаються* (Світлана Талан);

- із того часу / з тих пір (= відтоді): *І тут Морозицькому здалося, що він уперше за останні місяці, власне, із того часу (відтоді), коли організувалось управління, уважно приглянувся до неї* (Наталка Доляк); *Називали її чомусь "Косматою могилою", і з доколійних сіл старші оповідали за переказом, що вона походить із того часу (відтоді), коли Хмельницький ішов з-під Збаражжя через Озірну під Зборів* (Микола Ступка).

Більшість компонентів утворено поєднанням прономінатива *такий / той* з іменником узагальненого значення, основною функцією якого є вказівка на розкриття змісту в підрядній частині. На наше переконання, речення з такими словоформами варто розглядати на периферії займенниково-співвідносних, адже опорний іменник, з одного боку, має конкретне значення, а з іншого – стає синсемантизованим внаслідок процесу граматикалізації. З огляду на це вважаємо, що такі й деякі інші моделі з повнозначним словом у функції корелята виявляють транспозиційні процеси (речення проаналізовано в

підрозділі 4.2. Периферійна зона займенниково-співвідносних несиметричних речень).

Під час вивчення структури будь-яких граматичних форм неодмінно постає питання про їхнє значення [1, с. 6]. Для встановлення критерію семантичної відповідності корелята та релята, згідно з яким усталено класифікують займенниково-співвідносні речення, вважаємо за необхідне з'ясувати значеннєві різновиди співвідносних слів. До сьогодні відомі лише поодинокі коментарі щодо семантики окремих співвідносних слів. Розподіл на власне-дейктичні (*той, та, те, такий, така, таке, там, туди, звідти, стільки, так, тоді, доти*) і невласне-дейктичні (*все, всякий, кожен, десь* тощо) пропонує В. Ожоган [131, с. 161]. Р. Христіанінова виокремлює:

1) прономінативи з означально-якісною та означально-кількісною семантикою (*такий, той, так, стільки, настільки*);

2) адвербіальні часові і причинові (*тоді, відтоді, тому, затим*) [198, с. 185].

Видається доцільним доповнити запропоновані класифікації та погодитися з думкою більшості граматистів, які послідовно наголошують на семантичній нівеляції прономінатива *те* [32; 76; 174; 195]. Ураховуючи семантичний аспект, можемо виокремити такі кореляти, що функціують у несиметричних реченнях:

• Атрибутивні:

- а) власне-якісні (*такий, той*);
- б) якісно-кількісні (*настільки*);
- в) власне-кількісні (*стільки*);

• Адвербіальні:

- а) способу дії (*так*);
- б) каузальні (*тому, затим*);
- в) локативні:
  - статичні (*там, тут*);
  - динамічні (*туди, звідти*);
- г) темпоральні:

- власне-часові (*тоді*);
- тривало-часові (*доти, поти*);
- відлікові (*відтоді, звідтоді*).

• Семантично **нівельоване** займенникове слово “*те*”.

Щодо останнього, варто зауважити, що нівельованим воно постає “лише в структурно-організувальному плані. У комунікативному ж аспекті його значущість часто є актуалізованою, унаслідок чого воно набуває особливого комунікатороцентричного значення і навантаження” [76, с. 705]. А. Загнітко зауважує, що прономінатив *те* може мати щонайменше два вияви – умовно $те_1$ і $те_2$. Перший – це корелят середнього роду, який субстантивувався і має конкретне значення: *Святою правдою може вважатися те, що служить славі нашого монастиря* (Валерій Шевчук). $Те_2$ – друга реалізація корелята, який “внаслідок своєї семантичної порожнечі і граматичної неозначеності (іменник, що стоїть поза категорією числа і роду) здатний уміщувати в собі весь зміст підрядної частини і вводити цей зміст, як єдиний семантичний компонент у складі головної частини” [76, с. 711]: *Шекспірівські пристрасті навколо її особистості відображують те, що наше суспільство ще неспроможне сприймати одверті слова, стосунки, мотиви поведінки* (Оксана Забужко). $Те_2$ не сполучається із займенниковим словом *що*, а поєднується лише зі сполучником *й* утворює несиметричне речення.

Осібного коментаря потребують кореляти, які належать до адвербіальних локативних та темпоральних. Традиційно утворювані за допомогою них і релятивів з тією самою семантикою блоки вважали симетричними, незалежно від того, чи збігається їхня семантика лише на рівні локативності / темпоральності, чи також на рівні статичності / динамічності, власне-часу / відліковості. Ми підтримуємо підходи тих дослідників, які зазначають, що в семантиці цих прономінативів існують відмінності [131; 2, с. 75; 167, с. 482] і вважаємо за необхідне визнати цей факт важливим для класифікації речень.

Граматисти зауважують, що прономінативи *там, тут, скрізь, всюди* є статичними [131] та вказують на місце [167, с. 482]: “співвідносне слово *там*

указує на місце дії, корелят *тут* використовується для визначення не віддаленого, а ближчого місця...якщо треба виразити значення узагальненого місця, вживають займенникові прислівники *скрізь, усюди, десь, ніде*” [167, с. 482]. Погодимося також із тією думкою, що заміна корелята *там* на *тут, скрізь, всюди, десь, ніде* тощо не змінює основного значення речень, тому ці видозміни можемо розглядати як форми вияву однієї парадигми [167, с. 482].

Натомість *туди, звідти* й под. вказують на напрям руху “до певної точки” або “від певної точки”. На цій підставі важко погодитися з твердженням про те, що конструкції, у яких поєднано статичний корелят (місця) й динамічний корелят (руху) “можуть вважатися формами парадигм вихідного зразка *там – де*” [167, с. 483], оскільки вони не виявляють симетрії в поєднанні й реалізують два різні відтінки локативності. Тому блоки можна вважати симетричними лише у випадку, коли поєднано локативний статичний корелят та релят із такою самою характеристикою. Те саме стосується й адвербіальних темпоральних пар (симетричними будуть корелят і релят, що вказують на власне-темпоральність (*тоді – коли*) або на відліковість (*відтоді – відколи*)).

З’ясувавши семантичні групи співвідносних слів, варто встановити принципи поєднуваності зі сполучниками та утворення корелятивних блоків, а також зробити висновки про релевантність критерію, за яким варто виокремлювати несиметричні займенниково-співвідносні речення.

Особливості функціонування сполучників загалом та вплив семантики окремих елементів на синтаксичну структуру речення зокрема детально описано в науковій літературі [42; 45; 54; 56; 67; 79; 86]. З-поміж сполучних засобів підрядної частини несиметричних ЗСР зафіксовано такі: *що, щоб, аби, наче, неначе, немов, ніби, хоч, аж, що аж, як, якби, де, куди, звідки*. “Сполучні засоби, які безпосередньо виражають семантико-синтаксичні відношення, є семантичними, а ті, що лише вказують на них, – асемантичними” [56, с. 93]. На підставі цього твердження можемо виокремити такі різновиди засобів зв’язку:

• **Атрибутивні:**

а) якісно-кількісні (*наскільки*);

б) власне-кількісні (*скільки*).

• **Адвербіальні:**

а) порівняльні (*наче, неначе, немов, ніби* та ін.);

б) допустові (*хоч, хоча*);

в) міри і ступеня дії (*аж, що аж*);

г) локативні:

- статичні (*де*);

- динамічні (*куди, звідки, звідкіль, звідкіля*);

д) темпоральні:

- власне-часу (*коли*);

- тривало-часові (*доки, поки, допоки, заки*)

- відлікові (*відколи*);

е) цільові (*щоб, аби*);

є) способу дії (*як* спол. сл.)

• **Асемантичні** (*що* спол., *якби, як* спол.).

Сполучні засоби можуть утворювати симетричні блоки лише з відповідними субстанційними, атрибутивними корелятами та деякими адвербіальними (наприклад, локативні статичні *там – де*, локативні динамічні *туди – куди*).

Якщо умова повної семантичної відповідності не збережена, традиційно речення кваліфікують як несиметричні [32; 56; 76; 134; 195]. Не виявляють відповідності за семантикою атрибутивні прономінативи (*такий, настільки, стільки, до того*), адвербіальні способу дії (*так*), що поєднуються із адвербіальними

- порівняльними сполучниками (*немов, ніби, наче*): *Скажімо, коли вона говорила по телефону і зв'язок раптом обривався, вона реагувала **так, ніби** це обривалась подача кисню і вона просто не розуміла, як так сталося і чим тепер вона мала заповнювати свої легені (Сергій Жадан); Море цієї ночі було **таке, немов** покрито льодом (Валерій Шевчук); Чоловіки, котрих він розумів без жодного слова, яких знав **настільки, ніби** вони були продовженням його*

*власного тіла (Валентина Горбунова); Поранений Максим не здолав цього разу занести до хати клунки, пакунки, коробки й ящики, яких було **стільки**, наче хтось переїздить на нову квартиру (Леся Романчук); І як же довго пече душу та проклята жарина, отруює своїм чадом мозок, котрий надвечір, коли знаєш, що сьогодні тебе вже ніхто з цієї залізної клітки не стане випускати, болить **до того, ніби** вчадів так, що ледь-ледь не віддав душу (Володимир Канівець);*

- допустовими сполучниками (хоч): *Нам було **так, хоч** плач, ми самі собі здавались автомобілем, який їде на трьох колесах, не кажучи вже про те, що партитур для тріо — значно менший вибір (Павло Щехельський); Зо два тижні після того недільного ранку я був **такий, хоч** прикладай до рани, навіть говорив якомсь лагідно (Іван Гнатюк);*

- сполучниками міри і способу (аж, що аж): *За тиждень він вже обкопував довкола зсохлого стовбура земельку і кряхтів **так, аж** онук з веранди прибіг (Дара Корній); Два дні морозить, кістки болять, аж стогнеш, у голові шумить, а кашел **такий, що аж** груди крає (Іван Малкович); Інколи він прогрузав **настільки**, аж складалося враження, що він пробуксовує (Ірина Добровольський); Пише **стільки**, аж очі болять (Ігор Чалий); цільовими: *Діти, щоденні клопоти, побут, прагнення налагодити будні родини **так, щоб** домашні не відчували жодних змін на гірше (Наталя Гурницька); Правда, мені лишалася втіха, що коли я зберу дані про мого відвідувача, бодай найголовніші, якраз **стільки, щоб** вистачило до життєпису, багато чого проясниться (Емма Андіївська) та**

- асемантичними сполучниками (що): *Алегорія перетворює явище на поняття і поняття на образ, але **так, що** поняття завжди окреслюється і повністю охоплюється цим образом (Юрій Андрухович); Але щось і справді стримувало. **Настільки**, що одного разу, уже поночі, покидаючи студію й проходячи повз її робоче місце, я з подивом виявив, що вона залишила відкритою свою пошту (Сергій Жадан).*

У таких конструкціях найчастотнішими є атрибутивно-адвербіальні блоки (*такий – ніби, такий – щоб*), а також поєднання синсемантичного

прономінатива з асемантичними сполучниками (*те – що*): *Утім плекаю надію, що ті, кого я згадаю нижче, радо взяли би на себе разом зі мною відповідальність за **те, що** я створив, навіть не поділяючи всього, висловленого нижче* (Вахтанг Кебуладзе); *Люди всю свою снагу віддають **на те, щоб** узяти більше від життя, – жах голоду перед ними стоїть, і вони пакують свій шлунок якнайтугіше* (Валерій Шевчук).

З-поміж усіх різновидів у несиметричних реченнях найширше представлена група порівняльних сполучників (зокрема, сполучники ірреального порівняння *мов, мовби, мовбито, немов, немовби, немовбито, наче, начеб, начебто, ніби, нібито, буцім, буцімто*), напр.: *Враження було **таке, ніби** він торкнувся губами срібної ложки* (Сергій Жадан). За типовою моделлю побудовані речення з допустовим сполучником *хоч*: ***Так** темно, **хоч** в око стрель* (Нар. тв.); ***Так** сумно, **хоч** вовком вий* (Нар. тв.); ***Такий** добрий, **хоч** до рани прикладай* (Нар. тв.) та окремі моделі інших речень, які містять блоки, напр.: *не такий – щоб; не що інше – як*, напр.: *Та видно той хтось **не такий, щоб** можна було його заморити* (Леся Українка); *Кожен ранок – **не що інше, як** Господнє милосердя* (molytva.at.ua/3321).

Найбільш частотним є вживання асемантичного сполучника *що*. На думку І. Вихованця, *що* є найтипівішим асемантичним сполучником, адже він лише вказує на наявність підрядного зв'язку між частинами складного речення, тобто реалізує формально-граматичну функцію, проте позбавлений будь-якої семантики [32, с. 154]. У несиметричних реченнях *що* має найширшу сполучуваність: він поєднується з усіма корелятами, а відповідно бере участь у формуванні різних семантико-синтаксичних відношень, напр.: *Алегорія перетворює явище на поняття і поняття на образ, але **так, що** поняття завжди окреслюється і повністю охоплюється цим образом* (Юрій Андрухович); *То був **такий** крик, **що** Олізар підскочив на місці* (Валерій Шевчук); *Тон першого секретаря став **таким** вишукано-обуреним і непристойно-літературним, **що** Шлойму аж трішки занудило* (Олександр Ірванець). Семантики міри й ступеня сполучник набуває у

комплексі *що аж*, напр.: *Билися так, що аж міліцію довелося викликати* (Сергій Жадан).

Очевидно, що запропонований поділ не є апіорним, і щодо прономінативно-співвідносних несиметричних конструкцій, варто говорити лише про відтінки значення сполучних засобів, які можуть впливати на загальну семантику речення, додаючи певні конотації. Наприклад, речення, у яких підрядна частина приєднана за допомогою сполучника *що*, апелює до наслідку реальної дії, водночас конструкції зі сполучником *щоб* – до ірреальної, тобто цілі. Порівнюючи аналогічні речення, що різняться лише засобом зв'язку в підрядній частині, Л. Максимов встановив, що конструкціям [...СЗС], (що...) систематично протиставлені структури [...СЗС], (щоб...) із запереченим предикатом [112, с. 510]. Це можна пояснити тим, що власне-заперечні речення цього типу мають, переважно, семантику неможливості досягнення бажаного наслідку. Порівняймо: *Він так старанно готувався, що переміг* та *Він не так старанно готувався, щоб перемогти*.

Дехто з науковців зазначає, що в структурі займенниково-співвідносних несиметричних речень відбувається взаємодія співвідносного слова і засобів зв'язку: “співвідносне слово уможливорює поєднання з обмеженою сукупністю відносних займенникових слів і сполучників, а певні відносні займенникові слова і сполучники передбачають відповідні співвідносні слова” [32, с. 337]. Така позиція видається дещо суперечливою з огляду на аналіз обстеженого матеріалу. Прогнозування опорним прономінативом у головній частині наявності підрядної предикативної частини не викликає сумніву, оскільки семантична специфіка займенникових слів зумовлює приєднання до них так званих розтлумачувальних одиниць, а їхній морфологійний клас регулює використання сполучних засобів. У поєднанні корелятивів зі сполучниками справді простежуємо певну вибірковість, проте її підґрунтям є не “передбачувальні можливості” сполучників, а їхня спеціалізація оформлювати ті чи ті семантико-синтаксичні відношення. Сполучники або поєднують, або не поєднують між собою предикативні частини, але не впливають на структуру й

компонентний склад жодної з них. Дослідивши сполучуваність, можна виокремити закономірності утворення корелятивних пар та формування прислівно-кореляційного механізму в несиметричних ЗСР.

Аналізуючи сполучуваність, можна зробити висновок, що прономінативи *так, такий, стільки* поєднуються передовсім із порівняльними сполучниками, утворюючи блоки *так – немов, такий – ніби, стільки – наче*, напр.: *Ми так жили, немов співали джаз* (Юрій Андрухович); *І ти така, немов ідеш сама кудись, де в тіло струми б'ють співочі* (Юрій Андрухович); допустовим сполучником *хоч*, напр.: *Он кукурудза на стеблі – така, хоч вішайся* (Василь Стус); сполучниками міри і способу (*аж, що аж*), напр.: *А я така мала, аж смішно* (Ірина Жиленко); *І світив мені він так, аж думали сусіди, що пожежа* (Ірина Жиленко); *Така вже осінь, що аж голо* (Іван Драч); цільовими (*щоб, аби*), напр.: *Корелят так утворює також пару зі сполучником щоб*, напр.: *Ще ніхто так не уріс, щоб головою неба діставав* (Юрій Андрухович); асемантичним сполучником *що*, напр.: *Бачите, сталося так, що долоні мої теж поєдналися* (Василь Стус); *Така в мені приреченість співоча, що й думка святотатства – не злякає* (Світлана Йовенко). Поєднання *щоб* із прономінативом *такий* трапляється зрідка, напр.: *Вона була не з таких, щоб комусь покорялись* (Юрій Андрухович).

Співвідносне слово *стільки* у структурі несиметричних речень найбільш продуктивно поєднується зі сполучником *що*, утворюючи блок *стільки – що*, напр.: *Ох, стільки всякої ганьби, що спробуй віри не згуби* (Василь Стус). Проте трапляються поєднання з порівняльними сполучниками, напр.: *Вона стільки спакувала у валізу, немов подорож тривала цілу вічність* (Марія Матіос), допустовими, напр.: *Але в нього стільки грошей, хоч відбирай* (Юрій Андрухович), міри і способу, напр.: *Це дає мені стільки енергії, аж нікуди діти* (Юрій Андрухович).

Прономінатив *настільки* формує пари зі сполучниками *що, щоб*, напр.: *Пекло і рай поділені настільки тонкою перетинкою, що й не додереши, чи вона*

існує (Василь Стус); *Будьмо ж мудрими настільки, щоб не пишатися своєю мудрістю* (Оксана Забужко).

Зафіксовані займенникові слова причинової та цільової семантики *тому*, *затим* поєднуються в реченнях лише зі сполучниками *що*, *щоб*. Можливі корелятивні блоки: *затим – щоб*, *затим – аби*, напр.: *Я посланий **затим, щоб** виконати закон* (Леся Українка); *Питав **затим, аби** пересвідчитися* (Дмитро Міщенко). Зрідка натрапляємо на блок *тому – що*: *Мене не можна образити **тому, що** на землі вмерла мораль* (Олександр Довженко).

Найширшу сполучуваність у несиметричних реченнях мають співвідносні слова *так*, *такий*, *стільки* та сполучники *що*, *щоб*, *що аж*. Імовірно, це пов'язано з найвищим рівнем абстрагованості зазначених елементів, які можуть реалізовувати в займенниково-співвідносному реченні найбільшу кількість семантико-синтаксичних відношень.

Порівняно з іншими співвідносними займенниковими словами, корелят “*те*” має найбільшу кількість відмінкових та прийменниково-відмінкових форм. Він поєднується із прийменниками *про*, *за*, *через*, *у (в)*, *на*, *до*, *перед*, *після*, *по* тощо та може бути виражений формами називного, родового, давального, знахідного, орудного, місцевого відмінків. Семантично нівельований корелят “*те*” має обмежену сполучуваність. Він формує корелятивні пари зі сполучниками *що*, *щоб* / *аби*, *як*, *наче*, *ніби* (та іншими порівняльними сполучниками) та сполучними словами зі значенням місця *де*, *куди*, *звідки*, часу *коли*. Зафіксовано блоки : *те – що*, *те – щоб*, *те – коли*, *те – як*, *те – наче*, *те – де*, *те – коли* тощо, напр.: *Правда **в тому, що** люди втомилися від свободи* (Оксана Забужко); *Я не **на те** жила цією думкою, **щоб** бути одвічно відомою* (Оксана Забужко); *За хвилину **до того, як** випаде дощ, ти відчуєш, як шкіра вібрає під тиском **ще не** випалих крапель, **що** ляжуть уздовж твого тіла і враз його стиснуть* (Сергій Жадан); *Тому доля запродала **Од** краю до краю, **А** другому **оставила Те, де** заховують* (Тарас Шевченко).

Корелятивні блоки з *те* здатні утворювати статичні сполучення певної прийменниково-відмінкової форми, тому можуть поставати у кліше та

фразеологізованих конструкціях, напр.: *з огляду на те, що; у зв'язку з тим, що; залежно від того, що; не те, щоб*. Сферою функціонування кліше є передовсім офіційно-діловий стиль, напр.: *Європейський суд встановив порушення з огляду на те, що заявника було позбавлено практичної можливості оскаржити відмову* (http://jurliga.ligazakon.ua/news_list/section_14); *У такому випадку суд повинен вирішити клопотання залежно від того, що визначено правовими актами* (http://jurliga.ligazakon.ua/news_list/section_166) натомість фразеологізовані одиниці властиві здебільшого художньому стилю, напр.: *Не те, щоб я за вами зовсім не скучив – просто з нашої останньої зустрічі минуло не так багато часу* (Марія Матіос).

У несиметричних реченнях спостерігаємо також специфіку розташування корелята та релята. Особливістю є те, що деякі займенникові слова, розташовані дистантно (займенникове слово завжди поєднується з іменником у головній частині), можуть утворювати такі блоки, які неможливі за контактного розташування частин:

1) *той (такий) – коли*, напр.: *Та ніч, коли ми вперше зустрілися, викарбувалася в мені* (Лариса Денисенко); *Задля справедливості варт зазначити, що — був такий період, коли ціле українське суспільство живилося цією версією “національної ідеї” (а по суті — реставрацією національної історичної пам'яті, котру нам були затято “одбивали” усіма мислимими способами, включно з ГУЛАГом): цей період припав на останні роки існування імперії* (Оксана Забужко);

2) *той – де*, напр.: *Покажи той парк, де все сталося* (Сергій Жадан).

У таких реченнях ідеться передовсім про поєднання атрибутивного власне-якісного корелята з опорним іменником зі значенням часу або місця, що уможливорює сполучуваність із релятом такого самого значення.

Отже, на нашу думку, окрім загальноновизнаного принципу семантичної тотожності (властивого симетричним структурам субстанційним, напр.: *Той, хто носить зло проти начальника, недовго з тим начальником проживе* (Василь Шкляр), атрибутивним, напр.: *Буває, впаде до серця іскра й залишає*

слід, як на тканині: коли не погасити її вчасно, може запалити **такий** вогонь, **який** зовсім тебе спопелить (Василь Шкляр) тощо), між займенниковим словом головної частини та сполучним засобом підрядної може відбуватися повне семантичне протиставлення (такі речення називаємо **несиметричними** і спостерігаємо взаємодію семантики корелята з семантикою, визначеною релятом, як наслідок – утворення здебільшого синкретичних речень: *Ми **так** жили, **немов** співали джаз* (Юрій Андрухович) – адвербіальна (способу дії та порівняльна) семантика, напр.: *Їхня пам'ять **така** нетривка й доривчата, **що** якби держатися тільки нею, я б давно вже мала перетворитися на сніп білих іскор* (Оксана Забужко) – атрибутивна та адвербіальна (наслідкова) семантика та неповне протиставлення (**напівсиметричні** речення), напр.: *Один раз блукав мертвою пустелею на півночі Чилі, через що залишався цілковито впевненим: **там, куди** ми пхаємося, не просто не буде пива й телевізорів, там не буде абсолютно нічого* (Макс Кідрук); *Він учора привіз із собою приватного детектива, а тепер мусить відвезти його **туди, де** взяв* (Володимир Єшкілев); *Постав свою ногу **сюди, де** колись була моя* (Леся Романчук); *Я знав його **ще відтоді, коли** він ходив з іржавим автоматом* (Василь Шкляр). У таких конструкціях відбувається кореляція за ознакою локативності, темпоральності, проте повне ототожнення їм не властиве.

Несиметричними є речення з блоками *те – як, те – що, те – щоб, те – коли; те – наче; те – де; настільки – що / що аж, стільки – що / що аж, такий – що / що аж, такий – щоб, такий – ніби / наче / неначе / мов / немов, такий – хоч, такий – як, так – як, так – ніби / наче / неначе / мов / немов, так – що, так – хоч, так – аж, так – щоб / аби* тощо. Усього зафіксовано понад 120 таких поєднань (сполучуваність систематизовано в Додатку А. Сполучуваність елементів корелятивного блоку в займенниково-співвідносних реченнях). Напівсиметричними є речення з корелятивними блоками *там / тут / всюди / скрізь – куди / звідки, туди / сюди – де, звідти – де / куди, тоді – відколи, тепер – доки, тепер – поки, тепер – допоки, відтоді – коли, звідтоді – коли*. Окрім характеристики блоків, визначальним на формально-граматичному рівні є

аналіз специфіки прислівно-кореляційного зв'язку, чому присвячено наступний підрозділ нашої студії.

2.2 Специфіка прислівно-кореляційного зв'язку в займенниково-співвідносних реченнях

Представники формально-граматичної школи синтаксису, ще починаючи з середини ХХ століття, констатували важливість виражальних засобів у формуванні синтаксичного зв'язку складнопідрядного речення, адже саме ця граматична одиниця становить “серцевину формально-синтаксичної організації речення, а тому є визначальною для будь-якої подальшої характеристики” [32, с. 54]. Незважаючи на тривалу традицію вивчення питання в загальних граматичних працях і спеціальних дослідженнях [89; 95; 121; 202], до сьогодні залишається чимало дискусійних питань, пов'язаних зі з'ясуванням синтаксичних механізмів певних видів зв'язку. Однією з таких лакун у синтаксисі становить особливий тип поєднання частин займенниково-співвідносного речення.

Є різні дефініції й трактування зв'язку між головною й підрядною частинами в реченні, де функціює корелятивна пара. Граматисти пропонують такі терміни: “кореляційний” [111, с. 43-45; 174, с. 736-738; 188, с. 97], “прислівно-кореляційний” [32, с. 313-316; 90, с. 74; 195, с. 78; 216, с. 251-252], “займенниково-кореляційний” [77, с. 510], “займенниково-співвідносний” [76, с. 702], “відносне підпорядкування” [167, с. 488], “неорієнтований анафоричний” [210, с. 530-539; 167, с. 471], “кореляційно-зіставний” [112, с. 38], “взаємопідрядний займенниково-співвідносний” [201, с. 162], “корелятивно-деривативний”, “корелятивно-комплетивний”, “корелятивно-комітативний” [153, с. 156]. Найбільш умотивованим видається термін “прислівно-кореляційний”, адже він найповніше відбиває основні характеристики (прислівна залежність підрядної частини) та протиставляє цей зв'язок власне-прислівному (підрядна частина корелює з прономінативом, змістово ототожнюючись, а не доповнюючи його). Щодо місця цього типу в загальній системі синтаксичних зв'язків також існують різні погляди: більшість

науковців указують на підрядний характер, трактуючи прислівно-кореляційний зв'язок як різновид прислівного [32; 77; 90; 195], дехто виводить його за межі прислівного й детермінантного [173, с. 523-524] або навіть за межі підрядності [201, с. 162], вбачаючи складніший механізм не однонаправленої, а взаємонаправленої залежності. На нашу думку, такі застереження дослідників, безумовно, актуалізують потребу детального аналізу механізму поєднання засобів вираження в займенниково-співвідносних реченнях, проте не надають достатньо підстав для заперечення визначення прислівно-кореляційного зв'язку як підрядного прислівного. На користь останнього свідчать такі ознаки як наявність опорного займенникового слова, що зумовлює проекцію підрядної частини, нерівноправність частин речення, закріпленість сполучного засобу в залежній частині речення тощо. Той факт, що в займенниково-співвідносних реченнях відбувається наповнення синсемантичного прономінатива змістом підрядної частини за посередництва релята, про що зазначають синтаксисти [90, с. 75; 131, с. 181; 195, с. 78], свідчить лише про форму реалізації підрядності.

2.2.1 Прислівно-кореляційний зв'язок, оформлений синтагматично сильним релятом

Граматична природа займенникового слова (передовсім синсемантичність і можливість бути наповненим семантикою підрядної частини) в головній частині прономінативно-співвідносного речення спричиняє появу анафори, що відзначають науковці [174, с. 736; 167, с. 471]. Анафоричні елементи – це співвідносні слова (вказівні прономінативи та їхні “заступники”), зміст яких співвіднесено зі змістом підрядної частини складнопідрядного речення. Із ними взаємодіють сполучники та сполучні слова (лише останні є анафоричними в підрядній частині) [174, с. 737]. Р. Христіанінова пропонує термін “катафора” як “семантико-синтаксичне явище встановлення лексичної або референційної тотожності займенника з його вербальним відповідником, який перебуває у наступному контексті” [195, с. 91]. Дослідниця наголошує на постпозиції підрядної частини в таких реченнях, що є цілком слушним коментарем, проте

такий підхід лишає поза увагою анафоричну функцію сполучного слова, тому вважаємо за доцільне розглядати зазначене явище як вияв анафори в ширшому розумінні.

Окрім того, що підрядна частина наповнює семантикою прономінатив-корелят, він водночас перебуває в певних функційних відношеннях з елементами головної частини речення, тому цілком правомірними вважаємо коментарі тих науковців, які окреслюють природу такого зв'язку як подвійну [173, с. 81], яка реалізована в реченні на двох рівнях (компонентного складу та засобів вираження) [90, с. 76], що передбачає поєднання трьох компонентів й одночасну “підпорядкованість певного компонента одній синтаксичній домінанті та паралельно його взаємозалежність з іншим компонентом” [90, с. 74]. Наприклад, у реченні *Що ж це за Бог **такий**, **якого можна навіть бичувати?*** (Володимир Лис) корелят *такий* поєднаний предикативним зв'язком із підметом *Бог* у головній частині, також прономінатив семантично “вбирає” всю підрядну частину, наповнюючись її змістом. Водночас займенникове слово *якого* перебуває в граматичній залежності від корелята (дублює його форми роду й числа) та валентній рамці предиката підрядної частини (набуває форми родового відмінка, якої вимагає дієслово *бичувати*).

“Анафоричні займенникові слова в підрядній частині поєднують її з головною не лише своїм анафоричним значенням, але й своєю формою, оскільки перебувають у подвійних синтаксичних зв'язках: вони пов'язані відношеннями неповного узгодження (число і рід) з визначальним словом головної частини речення, а форма відмінка в них визначена синтаксичною функцією в межах підрядної частини” [173, с. 81]. У таких реченнях частини пов'язані більш тісно, ніж у реченнях зі сполучником в підрядній частині, адже “використання сполучників, з одного боку, і сполучних слів, з іншого боку, безпосередньо впливає на сам механізм зв'язку: сполучник забезпечує поєднання частин складнопідрядного речення, тоді як сполучні слова – їхнє **співчленування** (сполучне слово підрядної частини співчленується й

узгоджується в роді, числі із елементом головної частини)” [76, с. 701]. Такі речення здатні до синтаксичної **компресії**, тобто згортання корелятивного блоку, напр.: *Прийшли ті, хто хотів – Прийшли хто хотів; Зробили все, що потрібно – Зробили що потрібно; Узяли стільки, скільки треба – Узяли скільки треба*. Співчленування властиве займенниково-співвідносним реченням симетричної структури, у підрядній частині яких функціює займенникове слово, ідентичне за семантикою корелятові. Саме це уможливорює наявність узгодження між прономінативами і оформлює зв’язок між частинами синтагматично сильним релятом.

Речення з таким типом прислівно-кореляційного зв’язку виявляють асинкретичні семантико-синтаксичні відношення: субстанційні, напр.: *Вулиця здавалася безмежною, безмежним було й їхнє завзяття у цій виснажливій гонитві, і странньому раптом захотілося, щоб той, кого послала йому доля, від нього втік* (Валерій Шевчук); *Когось було спіймано з чужою дівчиною, і тепер той, кому раніше належала, доводив своє право на власність* (Юрій Винничук); *Тому і світ великий, кому хліб дарений* (Нар. тв.); атрибутивні, напр.: *Ното errarens – це людина така, яка вона є завжди* (Дзвінка Матіяш); *Аналіз змін в українському лексиконі за такий період, який дослідники уважають достатньо надійним для з’ясування їх значущості для його функціонування та розвитку, дає можливість виявити активні тенденції оновлення лексичного складу мови, способи та засоби поповнення її номінаційних ресурсів, їхню функціональну вагу в системі мови й у мовній практиці* (Євгенія Карпіловська); адвербіальні, напр.: *Де лихо пристане, там і трава в’яне* (Нар. тв.); *Як прийшов, так і пішов* (Нар. тв.); *Поки мішки чують, поти шанують* (Нар. тв.). Зафіксовано також симетричні речення з двома прислівно-кореляційними зв’язками, що розгортаються паралельно, напр.: *Хто кого любить, той того й чубить* (Нар. тв.); *Хто кого нагне, той того наб’є* (Нар. тв.).

Також можлива поява синкретичних зв’язків у реченнях зі складеним корелятом, один із елементів якого виявляє симетричне поєднання з релятом, а

інший реалізує незаповнений зв'язок. Такий процес властивий, наприклад, реченням із подвійними прономінативами *щось таке, нічого такого, все те, все інше, хтось такий* та субстанційним прономінативом-релятом *що* в підрядній частині, напр.: *Оркестр заводиться, вони грають стару тему, поступово відходячи від неї, урешті розпалюються і заводять **щось таке, чого їх у консерваторії точно не вчили*** (Сергій Жадан); *Я вже знав, що не я, а хтось інший стане майбутнім Єгошуа, який перейме Мойсеєву зброю, – може, котрийсь із цих моїх нових знайомих або **хтось такий, кого я не знаю, але це буду не я, бо не вмю, не хочу ставати невільником одержимця*** (Роман Іваничук). У таких конструкціях виявляємо симетричне поєднання субстанційної пари (*щось – чого, хтось – кого* тощо), відкрита проекція другого корелята уможлиблює додаткове значення атрибутивності. Деякі явища синкретизму в займенниково-співвідносних реченнях описано в науковій літературі [192; 195; 196; 197; 209; 210; 211; 212; 213; 214].

Специфічний вияв прислівно-кореляційного зв'язку, оформленого синтагматично сильним релятом, простежуємо в напівсиметричних займенниково-співвідносних реченнях – тих структурах, які, на відміну від симетричних, “не виявляють повної кореляції елементів блоку за семантикою” [139, с. 32]. Наприклад, у реченнях *Я вважаю, що його вже не буде **там, куди прийде моя відповідь*** (Юрій Андрухович); *Міста не видно, але **звідти, де воно лежить, підіймаються високі чорні дими*** (Сергій Жадан) синтаксичні проекції корелятивів відкривають позиції для заповнення адвербіальної локативної орієнтації релята й встановлення відповідних семантико-синтаксичних відношень.

Проте на рівні корелятивного блоку не відбувається співчленування, адже спостерігаємо семантичну нетотожність його елементів: локативний статичний прономінатив *там* + локативний динамічний прономінатив напрямку руху *куди*, локативний динамічний прономінатив напрямку руху *звідти* + локативний статичний прономінатив *де*. Такий вияв зв'язку простежуємо також у реченнях із займенниковими словами адвербіальної темпоральної семантики

(зі значенням відліковості й власне-часу), напр.: *Дивно змінилася Галя **відтоді, коли вийшов на їхню гору отой кривий директор**, коли захапав він безпомічно руками, а вона змушена була кинутися до нього, підтримала й бережно всадовила на лавку* (Валерій Шевчук). Проаналізована специфіка поєднання частин речення підтверджує думку про статус цих одиниць як напівсиметричних структур [139, с. 33].

2.2.2 Прислівно-кореляційний зв'язок, оформлений синтагматично слабким релятом

Поєднуваність словесних форм у реченні визначена їхньою здатністю в одному напрямі передбачувати, а в іншому – заміщувати позиції, що становить основу реалізації прислівно-кореляційного зв'язку. Тому варто також актуалізувати поняття синтаксичної проєкції та синтаксичної орієнтації, введені І. Распоповим [153, с. 55]. **Синтаксичною проєкцією** можна вважати передбачення з боку однієї словесної форми функційно-синтаксичних позицій для інших форм, а призначення словесної форми для заміщення тієї чи тієї позиції можна визначити як **синтаксичну орієнтацію** [153, с. 55].

Наявність прономінатива в головній частині створює синтаксичну проєкцію щодо підрядної частини, водночас є спеціальним показником семантичної незавершеності, завдяки чому забезпечує особливо тісний зв'язок між частинами речення. Окрім того, у реченнях симетричний релят підрядної частини виявляє симетричну синтаксичну орієнтацію, набуваючи певних граматичних форм та вводячи підрядну частину до складу головної: “маємо не безпосереднє поєднання двох компонентів займенникового типу, а зв'язок з прономінативом через посередництво сполучного засобу всієї підрядної частини” [131, с. 181].

Оскільки опорне займенникове слово й підрядна частина в реченнях обох цих типів “співвіднесені з тим самим референтом, можемо говорити про кореферентні відношення між ними”, зміст співвідносного слова головної частини та зміст підрядної частини повністю ототожнені [195, с. 93]. Отже,

займенниково-співвідносним реченням симетричної структури властивий прислівно-кореляційний зв'язок із сильним виявом кореляції.

Синтаксична проекція корелята має особливість “намічати синтаксичне місце”, прогнозуючи певні семантико-синтаксичні відношення [173, с. 82], водночас релят дає змогу підрядній частині заповнити це місце безпосередньо (симетричні речення) або проектуючи абсолютно чи частково інші семантико-синтаксичні відношення (несиметричні й напівсиметричні речення), що дає нам підстави розглянути основні відмінності в реалізації механізмів зв'язку. Наприклад, у реченні *Траплялося так, що вона сама звертала на них увагу* (Сергій Жадан) аналогічно до симетричних структур маємо прономінативний корелят *так*, залежний від предиката головної частини *траплялося* та водночас наповнюваний змістом підрядної частини. Проте релят *що* має сполучникову природу й не виявляє співчленування, на відміну від симетричних релятів. Синтаксична проекція корелята *так* передбачає наявність адвербіальних семантико-синтаксичних відношень способу дії, проте синтаксична орієнтація релята не заміщує цієї проекції, а тому зв'язок у несиметричних реченнях є оформлений синтагматично слабким релятом, на відміну від симетричних. *Що, щоб і порівняльні* сполучники є синтаксичними сполучниками (на відміну від семантичних, кожен із синтаксичних сполучників містить синтаксичне значення сполучника *що* – вираження синтаксичної залежності – і деякі додаткові модальні значення, з-поміж яких – наслідковість, мета, ірреальне / реальне порівняння тощо) [173, с. 80]. В аналізованому реченні сполучник *що* підтримує реалізацію адвербіальних наслідкових семантико-синтаксичних відношень.

Слабка кореляція та відсутність ототожнення між синтаксичною проекцією корелята та синтаксичною орієнтацією релята спричиняє появу в несиметричних реченнях синкретичних семантико-синтаксичних відношень: атрибутивно-адвербіальних, напр.: *І в обличчя йому б'є такий нестерпний, такий важкий і вбивчий сморід, щось настільки розрубане, розтерзане й зогниле, щось настільки різане, колоте й ампутоване, що Паша різко*

згинається, аби не виблювати, а потому стрімголов мчить назад (Сергій Жадан); *Іноді напосідала така втома, що сон валив з ніг* (Василь Шкляр); *Тихий, жалібний, ледь чутний, та якийсь такий, наче мала істота жалілася на весь світ і когось кликала на допомогу* (Володимир Лис); предикатно-адвербіальних наслідкових та міри і ступеня: *Мороз такий, аж зорі скачуть* (Нар. тв.); об'єктно-адвербіальних, напр.: *На те коня кують, щоб не спотикався* (Нар. тв.); *Однак сьогодні Уляна прийшла сюди не для того, щоб висловити протест* (Брати Капранови) тощо.

Можливий також синкретизм у межах адвербіальних семантико-синтаксичних відношень: спосіб дії + порівняння (Л. Шитик називає ці речення “якісно-порівняльними” [215, с. 169], напр.: *І я старого пса покликав свистом, так, ніби то був бройтелівський хорт* (Юрій Андрухович); *Жадан пише так, ніби намагається описати пам'ять одного кадру, завдяки чому цей кадр перетворився би зі звичної фіксованої картинки на цілу історію зі своїми містами й персонажами* (Ольга Кузьмович); спосіб дії + наслідок, напр.: *Повинні запам'ятати, що не невільник ви, а вільний, і то так, що вільнішого чоловіка й бути не може* (Валерій Шевчук); *Символ перетворює явище на ідею і ідею на образ, але так, що ідея, затримана в образі, назавжди лишається безмежно дійвою та недосяжною* (Юрій Андрухович); *Підняв морду так, що й кочергою носу не дістанеш* (Нар. тв.); *Так тихо, хоч мак сій* (Нар. тв.) тощо.

Синтаксисти фіксують також поодинокі випадки синкретичних семантико-синтаксичних відношень у симетричних реченнях [128; 195, с. 210; 215], на кшталт адвербіальних темпоральних та умовних *Тоді сусід добрий, коли мішок повний* (Нар. тв.), проте нам видається, що в таких структурах відбувається радше не поєднання кількох виявів відношень, властиве для синкретизму, а зміна первинної синтаксичної проєкції й орієнтації, спричинена лексичним наповненням частин речення. Змінюючи первинну проєкцію темпоральності, прономінатив *тоді* набуває значення умови, реалізація чого закладена також у сполучному засобі *коли*.

Отже, на нашу думку, таким реченням властива асинкретичність. Натомість темпоральні корелятивні блоки з релятом **як**, які реалізують синкретичність (*відтоді – як, тоді – як, іноді – як, колись – як* тощо), є основою для утворення несиметричних займенниково-співвідносних речень, напр.: *Але **відтоді, як** визрів відважний задум, почав ретельно чистити свою зброю* (Євгенія Кононенко).

2.2.3 Контамінований вияв прислівно-кореляційного зв'язку в займенниково-співвідносних синкретичних реченнях

В обстеженому матеріалі видається доцільним вияскравити контамінований вияв прислівно-кореляційного зв'язку, напр.: *Ці люди були приємні, легкі і розмова складалася невимушена, **така, що їй хотілося підтримувати*** (Ірен Роздобудько); *Суть у тому, що Слава з природи вже **така, що їй не чіпляється жодне серйозне нещастя*** (Ірина Вільде); *Цей спосіб дозволяє виразно встановити ритм голосу – часто **такий, що його не можна розпізнати ніякою іншою формою*** (Ян Парандовський).

У таких реченнях вбачаємо поєднання ознак двох виявів кореляції: прономінатив підрядної частини узгоджується в роді й числі з корелятом і стоїть у відмінку, якого вимагає предикат підрядної частини, водночас у реченні функціонує сполучник, що приєднує підрядну частину й реалізує синкретичні семантико-синтаксичні відношення.

Такий вид прислівно-кореляційного зв'язку вважаємо за доцільне визначати як контамінований і підтримати думку тих науковців, які кваліфікують речення такого типу як синкретичні утворення, що мають ознаки симетричних і несиметричних одиниць [195, с. 210]. Закінчуючи характеристику, варто зазначити, що деякі дослідники надто розширюють межі займенниково-співвідносних речень [73; 74; 131; 153], зараховуючи до них конструкції, у яких не виявляємо прислівно-кореляційного зв'язку, що, на нашу думку, не є правомірним, адже саме такий тип зв'язку є визначальною кваліфікаційною формально-синтаксичною ознакою. Тому до сфери займенниково-співвідносних речень вважаємо недоцільним зараховувати

речення з незаміщеною позицією корелята, напр.: *Вони любили співать і співали, де були* (Валерій Шевчук).

Натомість у реченнях темпоральної, причинової, цільової семантики, у головній частині яких є корелят, а в підрядній – релят, розмежовані розділовим знаком, вважаємо за доцільне фіксувати прислівно-кореляційний зв'язок та зараховувати такі одиниці до займенниково-співвідносних (напр.: *Шукають вони мене тільки **тому, що я зумів виділитися із спільноти собі подібних*** (Василь Фурса); *Що ж се ти пишеш, щоб я їхала, коли я тобі писала, що не маю за що їхати, **затим, що багато тут винна, тисячу, коли не більш, рублів треба*** (З листів Марка Вовчка); *Справжню музику неможливо зіпсувати поганим виконанням, це точно, скільки років вони його грають, у скількох занюханих клубах вони виступали, а починають грати “Біг Мак” – і все стає на свої місця, і всі розуміють, що життя – річ чудесна й таємнича, і навіть наближаючись до його обшивки, майже торкаючись його тугої холодної поверхні, ти все одно ані на півкроку не наближаєшся до його розуміння, тому що воно, це розуміння, існує не **затим, аби відкриватися таким, як ти, воно існує, щоб тобі просто було добре*** (Сергій Жадан) тощо).

Також до сфери займенниково-співвідносних за вказаним критерієм належать речення, у яких прономінатив головної частини функціює як означення до субстантива (*Він мав при цьому **такий** вигляд, **наче був терапевтом якщо не самого імператора, то вже ерцгерцога напевно*** (Софія Андрухович); *В помешканні зависла **така** тиша, **що чути стало дихання дядька Стефана*** (Валерій Шевчук); *Він має написати **такий** твір, **щоб у ньому — і легкий стиль, і закручений сюжет, і несподівана розв'язка. **Такий, щоб узяв першу премію мимохідь***** (Наталія Тисовська). Простежуємо в них чітку залежність підрядної частини від прономінатива, а не від іменника [195, с. 78]. Із цього можемо зробити висновок, що сферою реалізації прислівно-кореляційного зв'язку є лише конструкції зі структурно обов'язковим корелятом.

Підсумовуючи, нагадаємо, що прислівно-кореляційний зв'язок як різновид підрядного не має аналогів на рівні словосполучення та простого речення. Сферою його реалізації є займенниково-співвідносні речення зі структурно обов'язковим корелятом симетричного (синтагматично сильний вияв зв'язку), напівсиметричного (специфічний вияв синтагматично сильного зв'язку), несиметричного (синтагматично слабкий вияв) типів, а також синкретичні речення, які є перехідними одиницями (контамінований вияв).

У реалізації цього зв'язку завжди беруть участь анафоричні елементи, зокрема в симетричних структурах, на відміну від несиметричних та напівсиметричних, простежуємо явище їхнього співчленування. Різні механізми реалізації зв'язку передбачають появу однокомпонентних (асинкретичних) семантико-синтаксичних відношень у симетричних реченнях та багатокомпонентних (синкретичних) – у несиметричних.

Висновки до розділу 2

У площині формально-граматичного аналізу займенниково-співвідносних несиметричних речень важливе значення має інвентаризація корелятивних блоків, які не виявляють семантичної тотожності, а також вивчення механізмів формування прислівно-кореляційного зв'язку, що постає в займенниково-співвідносних реченнях як одна з визначальних ознак їхньої внутрішньої побудови.

Наближаючись певними функційними ознаками до синтаксичних морфем, опорний прономінатив не має конкретно-номінативної семантики, а є показником формальної і змістової незавершеності головної частини речення. Водночас займенникове слово уможлиблює поєднання зі сполучним засобом та прогнозує певний тип семантико-синтаксичних відношень.

Окрім займенникового слова, у позиції корелята можуть функціювати словоформи з послабленим номінативним значенням опорного слова у *такий спосіб, до того часу, від того часу, до такої міри, з тієї причини, у тому місці, з тієї позиції, із такою силою* тощо. Речення з такими конструкціями засвідчують транспозиційні процеси у сфері займенниково-співвідносного

несиметричного речення, описані в наступних підрозділах пропонованої розвідки.

Виявлення семантичної відповідності між елементами корелятивного блоку можливе лише за умови з'ясування значеннєвих різновидів корелятивів. Тому було запропоновано класифікувати їх на атрибутивні (власне-якісні, якісно-кількісні, власне-кількісні), адвербіальні (каузальні, локативні статичні й динамічні, темпоральні власне-часові, тривало-часові, відлікові, способу дії), семантично нівельовані. Натомість значеннєву специфікацію сполучних засобів, які формують несиметричні речення, можна з'ясувати в межах атрибутивного (якісно-кількісні та власне-кількісні) та адвербіального типів (способу дії, порівняльні, допустові, міри і ступеня, локативні статичні й динамічні, темпоральні власне-часові, тривало-часові й відлікові, цільові).

Несиметричними варто визначати блоки, у яких поєднано корелят і релят, нетотожні за семантикою (атрибутивні прономінативи утворюють блоки з адвербіальними; адвербіальні поєднуються в межах різних типів; асемантичні елементи апріорі не виявляють тотожності). Блоки, утворені поєднанням локативних або темпоральних елементів з різними семантичними відтінками, є формально-граматичною основою напівсиметричних речень.

Найширше коло сполучуваності мають співвідносні слова *так, такий, стільки* та сполучники *що, щоб, що аж*. Імовірно, це пов'язано з найвищим рівнем абстрагованості зазначених елементів, які можуть реалізовувати в займенниково-співвідносному реченні найбільшу кількість семантико-синтаксичних відношень.

Порівняно з іншими співвідносними займенниковими словами, корелят *те* має найбільшу кількість відмінкових та прийменниково-відмінкових форм. Він може утворювати корелятивні комплекси з прийменниками *про, за, через, у (в), на, до, перед, після, по* тощо та може поставати у формах називного, родового, давального, знахідного, орудного, місцевого відмінків. Водночас емантично нівельований корелят *те* має обмежену сполучуваність. Він формує корелятивні пари зі сполучниками *що, щоб / аби, як, наче, ніби* (та іншими

порівняльними сполучниками) та сполучними словами зі значенням місця *де, куди, звідки, часу коли*.

Інвентаризація корелятивних пар виявила, що формально-граматичною основою займенниково-співвідносних несиметричних речень можуть бути понад 120 таких сполучень, з-поміж яких найбільш продуктивними є *такий – що / що аж, такий – щоб, такий – ніби / наче / неначе / мов / немов, так – ніби / наче / неначе / мов / немов, так – що, так – щоб / аби, настільки – що / що аж, стільки – що / що аж те₂₋₆ – що, те – щоб*.

Функціонування корелята уможливорює появу прислівно-кореляційного зв'язку в аналізованих реченнях. Сферою його реалізації є займенниково-співвідносні речення зі структурно обов'язковим корелятом.

У симетричних займенниково-співвідносних реченнях фіксуємо прислівно-кореляційний зв'язок, оформлений синтагматично сильним релятом, у напівсиметричних маємо специфічний вияв прислівно-кореляційний зв'язку, оформленого синтагматично сильним релятом, а в несиметричних реченнях – прислівно-кореляційний зв'язок, оформлений синтагматично слабким релятом.

Також виявлено синкретичні речення, які є перехідними одиницями й мають контамінований вияв прислівно-кореляційного зв'язку, оформленого подвійним релятом, що має займенникові елементи симетричного й несиметричного блоку.

У реалізації прислівно-кореляційного зв'язку завжди беруть участь анафоричні елементи, зокрема в симетричних структурах, на відміну від несиметричних та напівсиметричних, простежуємо явище їхнього співчленування.

Різні механізми реалізації прислівно-кореляційного зв'язку передбачають появу асинкретичних семантико-синтаксичних відношень у симетричних реченнях та синкретичних – у несиметричних, що є однією з засадничих ознак аналізованих речень.

Специфіка формально-граматичної будови займенниково-співвідносних несиметричних речень уможливорює реалізацію широкого спектру семантико-

синтаксичних відношень, чому присвячено наступні розділи пропонованої студії.

Основні положення розділу відбито в публікаціях автора [141; 143; 145].

РОЗДІЛ 3

СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНА ОРГАНІЗАЦІЯ ЯДЕРНОЇ ЗОНИ
ЗАЙМЕННИКОВО-СПІВВІДНОСНИХ НЕСИМЕТРИЧНИХ РЕЧЕНЬ3.1 Конструкції з корелятами *так, настільки, стільки*

ЗСР із корелятами *так, настільки, стільки* послідовно виокремлюють з-поміж несиметричних речень [32; 76; 188; 195], адже ці займенникові слова частотно виявляють поєднання з тими засобами зв'язку, які не реалізують прогнозованої семантики способу дії та міри в підрядній частині. Більшість дослідників вважають, що, окрім корелята *так*, несиметричні структури можуть містити займенникові слова *такий* та *те* (семантично нівельоване займенникове слово), що утворюють блоки з асемантичними сполучниками *що, щоб* та порівняльними *мов, немов, наче, ніби, нібито, начебто, буцімто* тощо [32, с. 335; 76, с. 711]. Проаналізувавши вибірку речень з корелятом *так*, ми зафіксували такі корелятивні блоки:

- *так – мов, мовби, мовбито, немов, немовби, немовбито, наче, начеб, начебто, неначе, неначебто, ніби, нібито, буцім, буцімто* тощо;
- *так – якби*;
- *так – як*;
- *так само – як*;
- *так – що / так – що аж / так – що й / так – що навіть*;
- *так – хоч*;
- *так – аж*;
- *так – щоб/щоби*;
- *так – аби*.

З-поміж обстежених речень найбільшу варіативність мають конструкції з порівняльними сполучниками в підрядній частині: *Естер говорила **так**^{яким} способом?/ірреальне порівняння*, ***ніби** мала намір стати під лезо сокири, проте при цьому дивилася Тимофієві просто в очі* (Марія Матіос); *Засмикався та завив **так**^{яким} способом?/ірреальне порівняння*, ***наче** його катували розпеченим залізом чи живцем*

саджали на палю (Макс Кідрук); *Його ніхто не міг назвати сліпим, бо поводився так*^{яким способом?/ірреальне порівняння}, *буцімто* бачив ліпше за зрячого (Микола Морозенко). Підтримуємо позицію К. Городенської про те, що сполучники *мов, мовби, мовбито, немов, немовби, немовбито, наче, начеб, начебто, неначе, неначебто, ніби, нібито, буцім, буцімто* є “виразниками порівняльних семантико-синтаксичних відношень з відтінком сумніву, непевності, припущення” [56, с. 84], за що їх також називають сполучниками ірреального порівняння [187, с. 7] або сполучниками подібності [52, с. 7]. Аналіз вибірки доводить, що в межах корелятивного блоку із *так* вони є рівнозначними (взаємозамінними) за функцією, проте різняться за стилями й частотністю вживання: *мов, немов, наче, неначе, ніби* є науживанішими й не мають чіткого стилістичного маркування, тоді як *буцім, буцімто* більше властиві художньому та розмовному стилям. Цю тенденцію на матеріалі інших типів складнопідрядного речення також відзначають К. Городенська [52, с. 9] та Ф. Медведєв [118, с. 77].

Дослідники віддавна помічали наявність синкретизму в таких структурах. Ще І. Чередниченко кваліфікував такі речення як підрядні призайменникові причленної підрядності способово-порівняльні (як різновид підрядних способу, міри або ступеня, до яких додано відтінок порівняння) [200, с.114]. А. Загнітко визначив ці речення як складнопідрядні напівкорелятивної будови [76, с. 209]. Л. Шитик назвала їх якісно-порівняльними, зазначаючи, що синкретизм таких складнопідрядних речень спричинений передусім невідповідністю форми змістові складної конструкції: предикативні частини поєднані порівняльними сполучниками, а лексичне наповнення головної частини прогнозує ймовірність обставинного поширювача зі значенням способу дії [215, с. 169].

Варто звернути увагу на те, що між елементами корелятивного блоку в займенниково-співвідносному реченні завжди є розділовий знак: найчастіше це кома. Омонімії до займенникового прислівника *так* частки можуть підсилювати значення підрядної частини з порівняльним сполучником в інших різновидах складнопідрядного речення, які не належать до сфери

займенниково-співвідносних. Порівняймо: *Слова були довгі, звивисті, мов змії, й короткі, як ляпас, дзвінки, ніби фанфари, й тихі, неначе зітхання; мелодійні, так наче виспівані з притаєності душі, і сухі, неприємні, як рипіння офіцерських чобіт* (Павло Загребельний); *Острах узяв її тоді, так немов хтось давно вже за нею стежить, весь час стоячи за її спиною й непомітно пантруючи кожного її руху* (Валер'ян Підмогильний); *Стало спокійно і легко - так начебто я помер і пішов у нірвану, звільнився від цього безглуздя* (Андрій Сіренко) та речення з корелятом *Стискаю його так*^{яким способом?/ірреальне порівняння}, *наче він уже затріпотів крильцями* (Анатолій Дімаров); *Прибульці вели себе так*^{яким способом?/ірреальне порівняння}, *немов українських військових на базі не існувало взагалі* (<https://www.unian.ua/society>); *Він поводився не так*^{яким способом?/ірреальне порівняння}, *начебто її не було поряд, а так*^{яким способом?/ірреальне порівняння}, *начебто йому байдуже, що вона теж тут є* (Микола Хвильовий). У реченнях із модальною часткою *так* реалізовані порівняльні семантико-синтаксичні відношення, тоді як у реченнях із займенниковим прислівником є синкретизм способу дії та ірреального порівняння.

Транспонований зі сфери умовних складнопідрядних речень сполучник *якби* в аналізованих конструкціях реалізує семантику ірреального порівняння: *Це так*^{яким способом?/ірреальне порівняння}, *якби ми два рази святкували Меланку?* (Марія Матіос); *Видить, що від минулої осені стало на тім боці якось так тихо, ніби там тривали щоденні поминки за щойновмерлими, чи так*^{яким способом?/ірреальне порівняння}, *якби тамтешні люди раптово об'їлися маковиння – і надовго впали у сплячку, як лісові вуйки-ведмеді* (Марія Матіос); *Раптом пошкодував, що не встиг наостанці поголитися, – так*^{яким способом?/ірреальне порівняння}, *якби місце постою покидав по собі неприбраним* (Оксана Забужко). У всіх реченнях підрядну частину з *якби* можемо трансформувати в структуру з *нібито*, *мовби* та інші сполучники ірреального порівняння.

Неоднозначне тлумачення в науковій літературі мають речення із корелятивним блоком *так – як*. Варіативність потрактувань пов'язана передовсім із дискусійним статусом *як* у підрядній частині. За принципом

взаємозамінності зі сполучниками *ніби, мов, наче* тощо більшість авторів розглядають як у сфері порівняльних сполучників [156, с. 496], Проте в поєднанні з корелятом *так* деякі синтаксисти обмежують функцію *як* сполучним словом [112, с. 413; 195, с. 92]. Автори академічної граматики російської мови вказують, що *як* у реченнях із займенниками *так, такий* може бути сполучником або сполучним словом та реалізує найбільш периферійний тип порівняльних відношень – репрезентацію, що полягає у визначенні загального явища через вказівку на одиничне, що належить до цього самого класу [156, с. 498]. Найбільш умотивованим видається твердження І. Слинька, який, дотримуючись поглядів В. Бабайцевої [5; 7], пропонує компромісний погляд: “У сполученні *так – як* форма *як* виступає як сполучне слово з послабленим прислівниковим значенням, яке без підтримки корелята *так* зникає” [167, с. 488].

Проаналізувавши вибірку речень, ми вважаємо, що варто розмежувати два блоки з *так*: семантично тотожний із займенниковим сполучним словом *як*, яке конкретизує спосіб виконання дії головної частини (а тому речення, побудовані за цим принципом, належать до сфери симетричних структур), та семантично нетотожний зі сполучником *як*, який додає до способу виконання дії сему порівняння, схожості, подібності (такі речення є несиметричними). Сполучник *як* в обстежених реченнях “вказує на однаковість або майже однаковість порівнюваних у головній і підрядній частинах ситуацій, що нейтралізує відтінок непевності, сумніву в порівняльних семантико-синтаксичних відношеннях” [56, с. 85], властивий попередньому типові несиметричних речень: *Чому ти думаєш так, що маєш вчинити так*^{яким способом?/реальне порівняння}, *як княгиня Євпраксія?* (Володимир Малик); *Так*^{яким способом?/реальне порівняння}, *як має бути гіркою таблетка, щоб втамувати біль — за істиною в газеті треба терпляче вистояти довжелезну чергу* (Софія Андрухович). В поодиноких прикладах трапляється семантика міри та реального порівняння: *Я в правді твердий так*^{наскільки?/реальне порівняння}, *як дуб* (Іван Котляревський); *Здається, що вчора не було так*^{наскільки?/реальне порівняння} *гарно, як зазвичай бувало* (Іван Нечуй-

Левицький); *Так*^{наскільки?/реальне порівняння}, *як Данте любить Беатріче*, *Як Петрарка Лауру любить*, *Так* люблю я тебе, моя пташко, *Хоч тобі я і серце розбив* (Олександр Олесь). Відтінок міри виражено в реченнях з корелятом *так* при прикметниках, прислівниках та дієсловах, внутрішня семантика яких дає змогу конкретизувати міру вияву ознаки чи дії, яку вони позначають. Значення порівняння та ідентичності посилюється за умови вживання частки *само*: *так само* – *як* має більш обмежену реалізацію у займенниково-співвідносних реченнях: *Кохання діє на організм так само*^{яким способом?/реальне порівняння}, *як діє опіум* (dobryjlikar.com/news); *Ми охороняємо мера так само*^{яким способом?/реальне порівняння}, *як охороняємо всіх вас* (<http://gk-press.if.ua>); *Юливі саме так*^{яким способом?/реальне порівняння}, *як вдень перед ним юливі репортер і почасти Сірко* (Микола Хвильовий).

У більшості конструкцій фіксуємо повторюваність предиката головної частини в підрядній, порівняння обмежене одиничним зіставленням у підрядній частині, що зумовлює посилений семантичний відтінок ідентичності порівнюваних явищ. У головній частині речень із корелятом *так само* можуть функціонувати прислівники, що уможлиблюють появу сему міри й ступеня дії: *Це значило б утритися в ті підземні роботи пам'яті так само необачно*^{наскільки?/реальне порівняння}, *як погукати на сновиду, котрий просувається краєчком даху, і то з подібним же ризиком, що розбуджений впаде й розіб'ється* (Оксана Забужко); *В якусь мить я раптом відчуваю це так само достеменно й непояснено*^{наскільки?/реальне порівняння} (навіть тобі не зуміла б пояснити!), *як колись, багато років тому, — в Софійському соборі, куди заскочила була з сум'яття напівбезсонної ночі* (Оксана Забужко). На відміну від блоку *так само* – *як*, омонімічний вторинний сполучник *так само як* (без коми) приєднує порівняльні звороти та підрядну порівняльну частину детермінантним зв'язком.

Сполучники *ніж*, *аніж*, *чим*, *як* (=ніж) та *що* (у сфері порівняльних семантико-синтаксичних відношень), які лише “констатують якісну чи кількісну перевагу того, що чи кого порівнюють, над тим, із чим або ким

порівнюють” [56, с. 85] у займенниково-співвідносних реченнях несиметричного типу з корелятом *так* не функціують так само, як і складені сполучники та сполучникові комплекси.

Блоки *так – що*, *так – що аж*, *так – що й*, *так – що навіть*, *так – хоч*, *так – аж* послідовно зберігають у реченні семантику міри й ступеня дії, сполучні засоби реалізують додаткове значення наслідку. Найширше представлені речення із блоком *так – що*: *Даруся два дні не виходила з хати – так^{наскільки?/наслідок} їй боліла голова, що не могла дивитися навіть у стелю, лиш обв’язувалася хустками, накривалася подушкою і відверталася до стіни* (Марія Матіос); *Ірина кричала так^{наскільки?/наслідок}, що можна було подумати, вулицею йде колона евакуаційних підвод: слова їй зашпортувалися в роті, наче спіткалися об каміння* (Марія Матіос). Більшість мовознавців розглядають *так що* як кількаслівний сполучник підрядної наслідкової частини [54, с. 201; 195, с. 83], проте наявність семи наслідку в обстежених реченнях додає переконливості тому факту, що варто розглядати *так що* як членовану групу (за аналогією з *тому що*, *через те що*), компоненти якої можуть перебувати або тільки в підрядній частині, або бути розподіленими між головною й підрядною, утворюючи співвідносну пару.

У поодиноких реченнях із блоком *так – аж* виявлено значення способу дії, міри й ступеня та наслідку: *Їхав так^{яким способом?/наслідок}, аж колесо згоріло* (<https://egazeta24.com/nomer/6311>); *Навіть мороз, що гуляв вулицями так^{яким способом?/наслідок}, аж чути було його тріск крізь висвисти завірюхи, здавався дошкульний* (Пер. Максима Рильського); *Так розпростатись і горіти так – безстрашно й трепетно^{наскільки?/наслідок}, аж до поденків воску! – як в ніч орієнтально-рокову горить свіча, висвітлюючи тіні...* (Оксана Забужко). Корелятивні пари *так – що аж*, *так – що й* засвідчують посилення сполучного засобу за допомогою приєднання часток *аж* та *й*. У реченнях зі співвідносним займенником спостерігаємо “ослаблення” сполучного засобу [155, с. 316], тому поява часток відіграє функцію інтенсифікації значення міри і ступеня дії: *Сонце пекло так^{наскільки?/наслідок}, що й*

уночі степ пахів (Юрій Яновський); *Сонце так*^{яким способом?/наслідок} *світить ласкаво, що аж каміння сміється* (Михайло Коцюбинський). Підрядна частина виражає непрогнозований, неочікуваний наслідок способу або міри вираження дії головної частини речення.

Неоднозначну оцінку мають речення з блоком *так – хоч*. Автори академічної граматики російської мови визнають *хоч* часткою, яка приєднує фразеологізовані конструкції у формі наказового способу безсполучниково, що є засобом “експресивної оцінки зі значенням крайньої необхідності” [156, с. 504]. Обстежений матеріал дає підстави вважати *хоч* сполучником, що втрачає первинну функцію допустовості й транспонується у сферу наслідковості: *Насмітили так*^{наскільки?/наслідок}, *хоч сядь та й плач* (<http://www.polissya.net/news/v-raioni/4632>). Трансформуючи речення, функційно можна замінити *хоч* на *що*: *Насмітили так, що сядь та й плач*. У реченнях із *хоч* наслідок є гіпотетичним, таку семантичну можливість зафіксовано в словнику української мови: “*хоч* виражає припущення, певну межу, ступінь вияву чого-небудь або можливий наслідок чогось” [169, с. 723]. Наявність / відсутність коми в зазначених реченнях відіграє розрізнявальну функцію, адже структури без розділового знака між елементами блоку не належать до сфери займенниково-співвідносних речень: *От як Раїне серце крається, так хоч ніч тобі, хоч день, а сон не бере* (Люко Дашвар).

Зафіксовано також одиничні випадки поєднання *так* із *хоч би* в підрядній частині: *Та нечисто держить так*^{яким способом?/бажаний наслідок}, *хоч би* *таки коли скупала, перев’язала сама; коли я не найду, то припоруче Христі* (Панас Мирний), *Дай же спокій, сестричко, хлопцеві, – ще ж молоде, а працювало так*^{яким способом?/бажаний наслідок}, *хоч би й старому* (Леся Українка). Щодо кореляції між вказівним словом та сполучником, особливо на синхронічному зрізі, існують сумніви, адже вказані випадки виявлено лише в текстах кінця ХІХ століття. Ця модель іще потребує додаткових досліджень.

Окрему групу займенниково-співвідносних несиметричних речень становлять конструкції з блоками *так – щоб / щоби, так – аби*: *Коней*

прив'яжіть так^{яким способом? з якою метою?}, *щоб* не позащморгували вузли (Василь Шкляр); *То придумайте тепер так*^{яким способом? з якою метою?}, *щоби* не було видко, що воно різне і старе (Марія Матіос); *Ми маємо зробити так*^{яким способом? з якою метою?}, *аби* кожен турист після відвідування Києва став своєрідним амбасадором української столиці у своїй країні (<http://kiev.klichko.org/news>); *Мені цікаво, що це за люди, звідки у них так багато*^{наскільки?/наслідок} часу, *щоб* наполегливо проводити його в очікуванні (Софія Андрухович). У реченнях виявляємо синкретизм способу дії, міри і ступеня та мети, або, за визначенням деяких мовознавців, бажаного наслідку [167, с. 495; 112, с. 82]. Речення зі сполучником *щоби* стилістично марковані, властиві для художнього та розмовного стилів. Сполучник *аби* фіксуємо більше в публіцистиці останнього десятиліття, що пов'язано, очевидно, з його актуалізацією [56, с. 57].

Отже, проаналізовані займенниково-співвідносні речення несиметричної структури з корелятом *так* репрезентують синкретизм семантико-синтаксичних відношень. Значення способу дії реалізує займенниковий прислівник у головній частині, семантику міри й ступеня уможливорює наявність прислівника, прикметника чи дієслова, здатних виражати різний ступінь вияву ознаки чи дії.

Додаткового відтінку несиметричні речення набувають залежно від сполучного засобу в підрядній частині: реальне та ірреальне порівняння реалізує група порівняльних сполучників (*ніби, наче, мовби, як, транспонований якби* тощо), наслідковість – сполучники *що, хоч, аж*, значення мети, або бажаного наслідку, – сполучники *аби* та *щоб/щоби*.

Якщо порівняти сполучуваність прономінатива *так* зі сполучуваністю прономінативів *настільки / стільки*, то можна помітити, що останні виявляють вищу частотність утворення блоків зі сполучником *що*, натомість поєднання з іншими релятами мають одиничні вияви.

У реченнях з корелятом *настільки* функціують такі блоки:

- *настільки – що / що аж*;

- *настільки* – *мов, мовби, мовбито, немов, немовби, немовбито, наче, начеб, начебто, неначе, неначебто, ніби, нібито, буцім, буцімто* тощо;

- *настільки* – *аж*;

- *настільки* – *щоб / щоби / аби*;

Корелят *стільки* реалізує такі самі моделі речень, як і прономінатив *настільки*:

- *стільки* – *що / що аж*;

- *стільки* – *мов, мовби, мовбито, немов, немовби, немовбито, наче, начеб, начебто, неначе, неначебто, ніби, нібито, буцім, буцімто* тощо;

- *стільки* – *хоч*;

- *стільки* – *аж*;

- *стільки* – *щоб / щоби / аби*;

Дослідники по-різному трактують семантико-синтаксичні відношення, які виникають у таких реченнях. Р. Христіанінова розподіляє ці структури на два типи: кількісно-характеризаційні та міри й ступеня (якісно-характеризаційними авторка називає речення із корелятами *так, такий*) [195, с. 270-271]. На думку граматистки, до першої групи належать речення, у яких корелят функціонує без опорного слова, а до другої – з опорним прикметником або прислівником [195, с. 270-271]. На нашу думку, таке розмежування є більшою мірою структурним, а тому потребує уточнення на рівні реалізації семантико-синтаксичних відношень.

Кореляти *так, настільки, стільки* створюють проєкцію для появи адвербіальних відношень міри й ступеня. Вище йшлося про те, що в реченнях із *так*, основна проєкція якого передбачає адвербіальність способу дії, поява семантики міри й ступеня спричинена лексичним наповненням, зокрема наявністю дієслів, прикметників або прислівників, які мають потенціал виявляти різну інтенсивність ознаки, напр.: *Лежав на долівці, обмотузований віжками **так, що** ні звестися, ні поворухнутись* (Анатолій Дімаров); *А ми знову сиділи і посміхалися. І небо реготало так, що аж видно було його червоні ясна* (Василь Симоненко); *Раптом вояк, зустрівшись з ним очима, весело підморгнув*

Шлоймі, так блискавично, що вже за мить це здавалось якимось опитичним обманом у тьмяно освітленому просторі підземного коридора (Олександр Ірванець).

У реченнях із корелятом *настільки* міра і ступінь є основною проекцією, тому фіксуємо її реалізацію у всіх реченнях із цим корелятом, додатковою є наслідкова семантика, напр.: *Настільки все це було непевним і суперечливим, що лише віддаляло нас від мети* (Юрій Андрухович); *Прикладів цього настільки багато, що наведу лише найпоказовіший* (Юрій Андрухович); *Хворобливе уявлення прогресувало настільки швидко, що вже через вісім днів бідолаха міг тільки свистіти* (Юрій Андрухович).

Натомість у конструкціях із прономінативом *стільки* маємо специфічний вияв міри – її кількісну характеристичну – у тому випадку, коли корелят поєднано зі злічуваним іменником, напр.: *О, серед нас було стільки орлів, що вони хитали небо, мов стріху дідівських осель* (Борис Олійник); *Натоптала стільки доріг, що в ногах уже не вмістилися, то поклала їх під поріг* (Борис Олійник). В інших випадках семантико-синтаксичні відношення збігаються з попередньою моделлю речень. Розглянемо їх детальніше.

У структурах із блоком *настільки* – *що* / *що аж* корелят послідовно реалізує значення міри й ступеня, способу виконання дії (часто є синонімічним до *так*), здійснюючи відповідну проекцію семантико-синтаксичних відношень, натомість релят має орієнтацію реалізувати наслідковість. Тому маємо складний синкретизм адвербіальних (спосіб дії, міра і ступінь, наслідок) семантико-синтаксичних відношень: *Вона знайшла собі вільне місце в одному з найближчих до подіуму рядів і почала свердлити мене настільки методично, що я аж засовгався на стільці* (Юрій Андрухович); *Кожен із нас самодостатній і розумний настільки, що розуміє: ми могли би бути разом а хоч би й до смерті, але виробити тактику, яка привела би до отого разом...* (Марія Матіос); *Нам зробилося настільки добре, що Алік видобув зі свого ягдташа плящину віскі* (Юрій Андрухович); *У будь-якому разі виступ мав*

настільки незаперечний успіх, що Перфецький захотів пожити у Кракові ще якийсь час (Юрій Андрухович).

У реченнях можемо простежити домінування атрибутивної чи адвербіальної семантики залежно від того, який компонент поєднаний із прономінативом – прикметник чи прислівник. У перших сильнішим є вияв атрибутивності (*Хлопчина був настільки причарований усім побаченим на виставі, що ув'язався слідом за штукарями, доглядаючи звірів і латаючи витерті гімнастичні трико* (Юрій Андрухович) = *Хлопчина був **такий причарований** усім побаченим на виставі, що ув'язався слідом за штукарями, доглядаючи звірів і латаючи витерті гімнастичні трико*), у других – адвербіальності (*Усе відбулося настільки раптово і швидко, що я досі не відкидаю можливість галюцинації* (Юрій Андрухович) = *Усе відбулося **так** раптово і швидко, що я досі не відкидаю можливість галюцинації*).

Конструкції з порівняльним сполучником І. Чередниченко виокремлює як способово-порівняльні [200, с. 114], Л. Шитик називає кількісно- і якісно-порівняльними [215, с. 169], Р. Христіанінова – якісно-характеризаційними [195, с. 271]. На нашу думку, варто розглядати їх як синкретичні адвербіальні (спосіб дії, міра і ступінь, порівняння), напр.: *Статистичні перешкоди підсилюлись настільки, наче між станціями увімкнули радіо на всю катушку* (Пер. Анатолія Пітика); *Звідкіля воно придружилось, я вже й не пригадую, але набридає настільки, наче скалка у п'яті муляє* (Ніка Нікалео); *На установці перед грою він віддається настільки, немов грає на полі сам* (<https://sport.unian.ua/football/1982871>).

Конструкції зі сполучником *аж*, який підсилює значення міри і ступеня, прогнозоване корелятом, є ізофункційними до речень зі сполучником *що*, у яких виявляємо синкретизм адвербіальних (спосіб дії, міра й ступінь, наслідок) семантико-синтаксичних відношень: *Інститутські подруги у своїх розповідях були або занадто фізіологічні, або ж святенницькі, з тих, що фригідність видають за порядність, – останні у своїх міркуваннях були настільки сухі, аж складалося враження, що їх теж передусім цікавить фізіологія* (Брати

Капранови); “Broken” зацікавив мене **настільки**, аж я став дивитися наступні серії (<http://credo.pro/2018/02/200554>); Внаслідок такої політики гонка цін і тарифів стала в Україні **настільки** звичною справою, аж складається враження, що люди вже й перестали звертати на це увагу (<http://pda.pravda.if.ua/print.php?id=18330>). Проте частіше аж виступає не одиничним сполучником, а поєднується з релятом *що*: Лучанка про німецькі дороги: **настільки** рівні, *що аж* нудно (<http://www.volynpost.com/news/94752>); Важкі, холодні краплі гралися в японських барабанників, заколисували уяву **настільки**, *що аж* хотілося заснути (<http://litclub.org.ua/texts/show/15814/>).

Найменш частотними є речення аналізованої моделі зі сполучником, який реалізує цільову семантику (*щоб / щоби / аби*) у поєднанні з адвербіальною способом дії, міри й ступеня: *Я іще була достатньо слабою, щоб ясно збагнути всю складність ситуації, але не настільки, щоб не думати про подальшу судьбу чоловіка, якого я свідомо випробовувала впродовж багатьох років — і через те під час останньої зустрічі в нас виник конфлікт* (Марія Матіос); *Боляче настільки, щоб скиглити, але не настільки, щоб зрушитися з місця* (<http://ukraine-live.com/news/24260>).

В обстеженому матеріалі не виявлено речень із парою *настільки* – хоч, очевидно, через надто малу продуктивність, проте припускаємо, що одиниці, побудовані за такою моделлю, можуть бути утвореними.

Корелятивна пара *стільки* – *що* також є найбільш частотною в аналізованій моделі. У таких реченнях виявляємо синкретизм адвербіальних (спосіб дії, міра й ступінь, наслідок) семантико-синтаксичних відношень: *У Гайдельберзі він вижлуктив стільки пунишу, що захоплений Гетель випросив для нього в університету почесний докторат* (Юрій Андрухович); *Тут стільки сонця, вітру, води й піску, що може набриднути* (Галина Пагутяк). Інколи функціює частка *само*, посилюючи зіставлення зображуваних явищ: *Для німців цей роман важив стільки само, що й для радянських людей “Три товариші”* (Юрій Андрухович).

Порівняльні сполучники послідовно реалізують адвербіальну порівняльну семантику в поєднанні з мірою й ступенем: *Щодня в атмосферу викидається енергії **стільки**, **наче** вибухають 400 000 агресивних атомних бомб* (<https://censor.net.ua/blogs/1106859>); *Поранений Максим не здолав цього разу занести до хати клунки, пакунки, коробки й ящики, яких було **стільки**, **наче** хтось переїздить на нову квартиру, мусив допомагати водій* (Леся Романчук); *Снарядів було **стільки**, **ніби** їх ліпили з глини* (<https://gloria.tv/video/vnbke2gWKnFX1hJhBoCZGCCGj>); *Кавуни, привезені Гройсманом у Київ, коштують **стільки**, **ніби** вони пливли на баржі в бізнес-класі* (rovin.com.ua/37141-01-09).

На відміну від корелята *настільки*, прономінатив *стільки* формує блок зі сполучником *хоч*. У підрядній частині функціують фразеологізовані звороти зі значенням кількості. На нашу думку, саме таке лексичне наповнення робить модель із кількісним корелятом більш уживаною, аніж модель *настільки* – *хоч*: *Їх зараз **стільки**, **хоч** греблю гати* (Ірен Роздобудько); *Загалом, облич Горбаль у рамочках того вечора було **стільки**, **хоч** на продаж виставляй* (https://tabloid.pravda.com.ua/photos/4dd673e99defd/view_print); *І в нас цього непотребу колись було **стільки**, **хоч** хурою на ярмарок вивозь* (Михайло Стельмах).

Корелятивний блок *стільки* – *аж* має два вияви: у першому випадку *аж* приєднує підрядну частину з адвербіальним наслідковим значенням: *Набачив **стільки**, **аж** осліп навіки* (Леся Українка); *Коли з тексту вилучають **стільки**, **аж** до зміни його змісту, чи можна це справді назвати скороченням?* (telekritika.ua/redpolitics/2008-10-23/41472); *Врешті – ХХ століття, де цікавезного **стільки**, **аж** очі розбігаються* (<http://www.chytomo.com/books-for-summer/20-zbirok-ukraiinskix-poetiv-yaki-varto-prochitati-vid-svitlani-bogdan>). У другому типі речень *аж* поєднується з релятом темпоральної семантики в підрядній частині, уможливаючи наявність додаткової адвербіальної темпоральної семантики: *Читай **стільки**, **аж** поки отримаєш чітке уявлення про потенціал доступного матеріалу*

(<https://wol.jw.org/uk/wol/d/r15/lp-k/1102001059>); *Суниці можна споживати стільки, аж поки організм не відчує задоволення в продукті* (<http://lvivposter.com/news/126>); *І були слуги мученицю дві години міцно по плечах і по череву стільки, аж доки дівоче її тіло роздробилося ранами і стало від виразок потворне, як раніше було красне й прегарне, і кров, ніби ріка, текла, і земля нею обагрилася* (<http://cerkva.kiev.ua/calendar/info/94>); *І цих запитань буде стільки, аж поки не потопимося* (<https://www.ar25.org/article/anatoliy-vysota-krasnyanski-igry-15-abo-praktychna-radiya.html>).

Речення досліджуваної моделі із цільовим релятом малочастотні. Вони так само виявляють синкретизм адвербіальної семантики (міри й ступеня, мети): *Я не потребую цього стільки, щоб перейматися цим на повному серйозі* (Марія Матіос); *Для того, щоб українські депутати професійно виконували свої обов'язки, були непідкупними та чесними їм потрібно платити стільки, щоб вони могли прожити та прогодувати свої родини* (tyzhden.ua/News/197954); *МВФ дає рівно стільки, щоб Україна втрималася на плаву* (<https://sensor.net.ua/resonance/333821>).

Сполучуваність прономінативів ядерної зони займенниково-співвідносних несиметричних речень систематизовано в Додатках Б, В.

3.2 Конструкції з корелятами *такий, той*

Речення з корелятом *такий* у граматиках тлумачать як присудкові [22; 66] як речення з “предикативним означенням” [181, с. 316], означальні [100, с. 184], якісно-ототожнені [167, с. 478]. Щодо симетричності структури, послідовно симетричною більшість дослідників визнають пару з релятом *який* [32; 76; 167; 195], зазначаючи, що це “найбільш придатний відносний займенник для приєднання” [167, с. 478]. ЗСР із корелятом *такий*, як і структури попередньої моделі, послідовно виокремлюють з-поміж несиметричних речень [32; 77; 187; 195], адже цей займенниковий прикметник активно поєднується з тими засобами зв'язку, які не реалізують прогнозованої атрибутивної семантики в підрядній частині.

Проаналізувавши вибірку речень, ми зафіксували такі корелятивні блоки:

- *такий* – *мов, мовби, мовбито, немов, немовби, немовбито, наче, начеб, начебто, неначе, неначебто, ніби, нібито, буцім, буцімто тощо*;

- *такий* – *якби*;
- *такий* – *що / такий* – *що аж / такий* – *що й / такий* – *що навіть*;
- *такий* – *що (прономінатив)*;
- *такий* – *аж*;
- *такий* – *як*;
- *такий само* – *як*;
- *такий* – *хоч*;
- *такий* – *щоб / щоби*;
- *такий* – *аби*;
- *такий* – *ніж*;
- *такий* – *коли*;
- *такий* – *де / звідки / куди*.

Так само, як і корелят *так*, займенникове слово *такий* найширше поєднується з порівняльними сполучниками та сполучником *що*: *Він мав при цьому **такий** вигляд^{який?/порівняння}, **наче** був терапевтом у якщо не самого імператора, то вже ерцгерцога напевно* (Софія Андрухович); *Море цієї ночі було **таке**^{яке?/порівняння}, **немов** покритися льодом* (Валерій Шевчук); *Довкола стояла **така** пітьма^{яка?/наскільки сильна?/наслідок}, **що** очі не розрізняли нічого в ній* (Валерій Шевчук); ***Такі**^{які?/наскільки?/наслідок} мудрі думки, **що** сам собі немилий* (Юрій Андрухович).

У реченнях, побудованих за першою моделлю, виявляємо синкретизм атрибутивних та адвербіальних компаративних семантико-синтаксичних відношень, спричинений поєднанням синтаксичної проєкції та орієнтації елементів корелятивного блоку: *Лаврентій справді мав **такий**^{який?/наскільки?/порівняння} паршивий вигляд, **наче** він от-от склеїться ласта* (Макс Кідрук), *Таке нервово посмикування носом, тим помітніше, чим дужче*

він учора, по наростаючій, нервувався, — **такий**^{який?/порівняння} вираз, **ніби** чоловік постійно принохується до чогось смердючого (Оксана Забужко). Перебуваючи здебільшого в постпозиції щодо опорного іменника, корелят **такий** реалізує предикатні (і додаткові атрибутивні та адвербіальні порівняльні) семантико-синтаксичні відношення: *І водночас відчуття **таке**^{яке?/порівняння}, **ніби** хтось тут є, хтось дихає потаємно в напівтемряві, за одними дверима* (Юрій Андрухович).

Виявлено поодинокі випадки вживання сполучника **якби**, транспонованого зі сфери умовних складнопідрядних речень. Він реалізує семантику ірреального порівняння: *Панував настрій **такий**^{який?/ірреальне порівняння}, **якби** всі виступили з себе і безоглядно розбуялися їх чуття* (Ольга Кобилянська), *Бідний пес почував у собі **такий**^{який?/наскільки сильний?/ірреальне порівняння} біль і **таку** втому, **якби** всі баби з цілого села цілий тиждень гонили за ним з кочергами* (Богдан Лепкий). У всіх реченнях підрядну частину з **якби** можна трансформувати в структуру з **нібито**, **мовби** та іншими сполучниками ірреального порівняння. У реченнях, побудованих за моделлю “**такий** + N / Adj – порівняльний сполучник” здебільшого простежуємо відтінок міри й ступеня.

Щодо класифікації речень, побудованих за моделлю **такий** – **як**, у науковій літературі немає таких дискусій, як щодо моделі **так** – **як**, оскільки дослідники послідовно визначають блок із атрибутивним займенником несиметричним. Проте є різні погляди щодо визначення семантико-синтаксичних відношень у таких структурах: їм надають кваліфікації “якісно-характеризаційних” [195, с. 271], “атрибутивно-компаративних” [90, с. 271]. Деякі науковці також зазначають, що в структурі подвійного присудка корелят **такий** у головній частині завжди вживається з заперечною часткою **не** [90, с. 271]: *Насправді спосіб розподілу ресурсів може зробити ваше життя і саме **таким**, яким ви сподівалися його побачити, і зовсім **не таким**, як ви хотіли* (Пер. Ольги Любарської); *Так, — сказав він, — я хотів, щоб ти відчув життя **таким**, як повинно бути, а **не таким**, як воно є тепер* (Юрій Тарнавський); *Не **такий** чорт страшний, як його малюють* (Нар. тв.). В інших виявах фіксуємо також

корелят без заперечної частки: *Соната така, як її наповнило собою вірне серце тії, що знала ціну любови: соната про дружбу, про вірність, про любов велику і непереможну, – незалежно від того, чи про це думав той, хто її творив* (Іван Багряний); *Він такий, як би на нім дідько чорний горох молотив* (Нар. тв.); *Ну що, міс Вудхаус, він такий, як ви й очікували, чи ні?* (Пер. Петра Соколовського).

Щодо визначення семантико-синтаксичних відношень, видається доцільним констатувати наявність предикатних, атрибутивних, спричинених проекцією корелята, натомість синкретичність представлена додатковими адвербіальними порівняльними відношеннями ірреальності: *Він такий^{який?/порівняння}, як би на нім дідько чорний горох молотив = Він такий, ніби на нім дідько чорний горох молотив; Соната така^{яка?/порівняння}, як її наповнило собою вірне серце тії, що знала ціну любови: соната про дружбу, про вірність, про любов велику і непереможну, – незалежно від того, чи про це думав той, хто її творив = Соната така^{яка?/порівняння}, ніби її наповнило собою вірне серце тії, що знала ціну любови: соната про дружбу, про вірність, про любов велику і непереможну, – незалежно від того, чи про це думав той, хто її творив.* У таких реченнях сполучник *як* здебільшого є ізофункційним до групи порівняльних сполучників ірреальності, тому можемо їх кваліфікувати як атрибутивно-компаративні.

Проте є речення, у яких *як* виконує іншу функцію: *Так, — сказав він, — я хотів, щоб ти відчув життя таким, як повинно бути, а не таким, як воно є тепер* (Юрій Тарнавський), *Не такий чорт страшний, як його малюють* (Нар. тв.). У таких реченнях, на нашу думку, спостерігаємо сильну проекцію атрибутивного корелята, який передбачає появу симетричного релята (*не таким – яким, не такий – який*), яка в реченні не заміщується. Натомість поява сполучного слова *як* актуалізує адвербіальну семантику (*малюють як / є як*). Унаслідок цього в реченнях відбувається поєднання предикатної, атрибутивної та неповного вияву адвербіальної семантики способу дії, тому можемо кваліфікувати їх як синкретичні.

Трапляються також речення із блоком *такий самий* – як, у яких спостерігаємо семантичне зіставлення двох подій, їхнє ототожнення: *Як не хочеш нічого їсти, то хоч лагодзінку лизнеш, — править своєї Димка і хитро усміхається, — ружевого півника на патичку, **такого самого, як** я тобі давала, коли ти вересові квати принесла* (Надія Гуменюк); *Адже старий Милян думав віддати її за попа, або за пана якогось; прибирав її, як яку панну, а не міщанську дочку, - а тут дивись: за Лановичевого синка віддає! За купецького сина, **такого самого, які** і він сам був колись* (Юрій Мушкетик); *Вимагаємо внести зміни в закон забезпечити рівність - зарплату депутам ВР України **таку саму, як** мають медпрацівники: лікарі, медсестри, санітарки* (<https://petition.president.gov.ua/petition/32025>).

Щодо семантичної кваліфікації речень із блоком *такий* – що в сучасному синтаксисі існують різні думки: Р. Христіанінова визначає їх як означальні кількісно-характеризаційної семантики [195, с. 270], Л. Шитик потрактовує як синкретичні з атрибутивним і кількісним значенням [215, с.170], В. Ожоган – як адвербіально-атрибутивні квантитативні [134]. Ми погоджуємося з тезою про наявність синкретизму в таких конструкціях, проте варто зробити деякі зауваження щодо виникнення в них адвербіальної семантики міри й ступеня (кількісного, або квантитативного нашарування).

На нашу думку, у реченнях із корелятивною парою *такий* – що, де що є сполучником, послідовно постає атрибутивна та адвербіальна наслідкова семантики. Подекуди займенниковий корелят *такий* може семантично наближатися до прислівника, набуваючи значення міри й реалізуючи в реченні додаткову адвербіальну семантику міри й ступеня: *Боткін стверджував, що маестро безпосередньо підписав йому фото після одного виступу в буремні шістдесяті, але був на той час у **такому** свинському стані^{якому?/наскільки?/наслідок}, **що** зреагував лише на знайоме йому змалку ім'я* (Сергій Жадан). Таке явище, очевидно, спричинене тим, що корелят *такий* найчастіше поєднується з прикметниками (подекуди іменниками зі статичною характеристикою), ступенюючи рівень вияву їхньої ознаки, тим самим наближаючись до

адвербіальної семантики, тоді як підрядна частина вказує на наслідок вияву цієї ознаки, напр.: **такі**^{які?наскільки?/наслідок} *холодні зими, що люди сидять по хатах; така*^{яка?наскільки?/наслідок} *червона, що сліпить очі; такий*^{який?наскільки?/наслідок} *мороз, що танки не витримують; такий*^{який?наскільки?/наслідок} *переляканий, що втік світ за очі.* З-поміж інших прикметників, здатних до різної міри вияву ознаки, в обстеженому матеріалі було виявлено такі: *холодний, теплий, смішний, веселий, виразний, рідний, добрий, великий, малий, байдужий, пишний, невинний, втомлений, непомітний* тощо; іменники є менш частотними: *крик, тепло, пільма, мороз, холод, галас, тиша* тощо. У таких реченнях послідовно виявляємо потрійний синкретизм, спричинений поєднанням несиметричної проекції корелятивного блока та лексичним наповненням речення.

Якщо ж корелят *такий* є самостійним або поєднується з прикметником чи іменником, внутрішня семантика якого не виявляє потенції до ступенювання ознаки, у реченні відбувається поєднання семантико-синтаксичних відношень: предикатних, атрибутивних та адвербіальних наслідкових, напр.: *Він такий*^{який?/наслідок}, *що в неозорім полі уночі обійде хуртовину* (Леся Українка); *З 16 січня була така*^{яка?/наслідок} *впевненість, що треба воювати до кінця* (Тарас Прохасько) або атрибутивних та адвербіальних наслідкових: *А тепер склалася така*^{яка?/наслідок} *ситуація, що один добродійник у могилі, а другий не при владі* (Валерій Шевчук); *Вони стрінулись очима — і така*^{яка?/наскільки сильна?/наслідок} *бездна вдячності була в її зорі, що його мов опалило зсередини теплом на всю шир грудей: а все-таки він був їй потрібен!* (Оксана Забужко).

Зрідка в реченнях функціують реляти з партикулятивом *що й, що аж, що навіть*, який увиразнює семантику міри і ступеня: *Володимирові стало незатишно тут, де дивилося на них це лице, хоч навколо запаморочливо співали цвіркуни, а сонце наливало полини таким*^{яким?наскільки?/наслідок} *густим запахом, що аж на вустах гірко ставало* (Валерій Шевчук); *Я побачив такі*^{які?наскільки?/наслідок} *добрі засмучені очі, що й мене обняв жаль* (Михайло Коцюбинський); *Скільки вона була у повній відключці, тобто в такій*^{який?наскільки сильній?/наслідок}, *що навіть не думалося?* (Дара Корній); у цих моделях також можливі предикатні

відношення: Дідуньо **такий**^{який?наскільки?/наслідок} старий, **що аж** мохом поріс (Укр. нар. казка); Пшениця **така**^{яка?/наслідок}, **що** й вуж не пролізе (Нар. тв.); Він же **такий**^{який?/наслідок}, **що навіть** мурахи не зобидить, і не те що чужого не візьме — своє останнє иншому віддасть (Надія Гуменюк).

Фіксуємо також речення зі сполучником **аж**, який так само уможливорює наслідкову семантику, спричинену значенням міри й ступеня, яке проектує корелят. У таких реченнях синкретизм має тричленний вияв: **Такий**^{який?наскільки?/наслідок} злий, **аж** у роті чорно (Нар. тв.); **Така**^{яка?наскільки?/наслідок} всесвітня суш, **аж** бачу дно – безплідне, висхле і жорстоко сіре (Ірина Жиленко); Клекотів червоний сніг, **такий**^{який?наскільки?/наслідок} червоний, **аж** боліло мені в очах із того сну (Олександр Шарварок).

У підрядній частині таких речень часто функціює фразеологізована сполука зі сталою, передбачуваною в головній частині семантикою, яка описує наслідок міри вияву певної дії. У головній частині виявляємо кореляти **такий** і **так**, у підрядній – сполучники **аж**, **що** або підсилений значенням наслідковості **що аж**. Найчастотнішими є конструкції зі значенням:

а) дуже хвилюватися, боятися (*аж в серці похолонуло, аж волосся ворухиться, аж дроз проїняв, аж дух перехопило, аж жаром обсипало, аж жах шибав, аж кров застигає в жилах, аж мороз іде поза шкірою, аж морозом обсипало, аж серце кров'ю обкипає, аж серце тіпається, аж у животі похололо, аж холодний піт проймає*), напр.: Маніяк викидає **такі**^{які?наскільки сильні?/наслідок} фортелі, **що** санітарові часом волосся ворухиться на голові від власної безпорадності (Олексій Чупа); Він поділився своїм здогадом **таким**^{яким?наскільки сильним?/наслідок} зловісним тоном, **аж** обох їх проїняв мимовільний дроз (Дара Корній); Спів лунає **так**^{яким способом?наскільки сильно?/наслідок} дзвінко і гучно, і світ став одразу **такий** урочистий, **що** в мене, малого, **аж** дух перехопило (Іван Семенчук).

б) дуже багато, інтенсивно (*аж через край б'є, аж шибки дзеленять, аж кишить, аж пір'я летить, аж гай гуде, аж земля стугонить, аж іскри летять, аж роїться, аж в очах заряботіло, аж за душу брати, аж за печінки взяло*),

напр.: *Ми з Юрком, коли свекрухи немає вдома, часом **так*** ^{яким способом?наскільки сильно?/наслідок} *сваримось, **що аж** пір'я летить* (Людмила Когут); *Вперта **така, аж*** ^{якої?наскільки сильною?/наслідок} *гай* ^{зуде} (<http://posydenky.lvivport.com/threads/xto-vi-za-goroskorom.58784/page-7>); *Лев знову падає і з **такою*** ^{якою?наскільки сильною?/наслідок} *силою б'ється в корчах, **що аж** земля стугонить* (Юрій Логвин).

в) сильно сміятися (*аж живота надривати зо сміху, аж сміх бере, аж жижки трусяться*), напр.: *Танок був **такий*** ^{який?наскільки сильний?/наслідок} *жзавий, **такий** веселий, **що** в Карпа аж жижки затрусилась до танців* (Іван Нечуй-Левицький); *Реготу **такого*** ^{якого?наскільки сильного?/наслідок} *наробив наш дідуган, **що** громада аж животи надірвала од сміху* (Олекса Стороженко).

З-поміж інших семантичних груп функціують такі підрядні частини: *аж вуха пухнуть* (нестерпно слухати), *аж молоко кисне* (дуже сердито), *аж ноги підгинаються* (дуже втомитися), *аж очі загорілися* (дуже зацікавитися), *аж очі під лоб пустити* (дуже здивуватися), *аж ніт очі заливає* (дуже важко), *аж порох сиплеться* (дуже старий), *аж сяє* (дуже радіти), *аж у вухах лящить* (дуже голосно).

Можливе також поєднання атрибутивного корелята *такий* із субстанційним прономінативом-релятом *що* в різних відмінкових формах. У таких реченнях виявляємо атрибутивно-субстанційний синкретизм: *Ми стільки **такого** узнали, **чого** ще не знаємо* (Борис Олійник); *Думав часом, **що** ж у них **такого**, **чим** приваблюють серце* (Леся Романчук); *Вони живуть заради чогось **такого**, **чим** переймалися тут століттями* (Анатолій Дністровий). Такий синкретизм описує також Л. Шитик [215, с.163].

Синкретизм предикатних, атрибутивних та адвербіальних наслідкових семантико-синтаксичних відношень спостерігаємо також у реченнях із корелятивним блоком *такий* – *хоч* (сполучник *хоч* виконує таку саму функцію, як і в реченнях з корелятом *так*): *Може б, зголосилося більше охотників, якби було їх у **що** зодягнути, взути та виплатити хоч який-небудь льон, а то ж злидота **така*** ^{яка?/наслідок}, ***хоч** кричи пробі* (Василь Шкляр); *Мороз **такий*** ^{який?/наслідок}, ***хоч** вовків ганяй* (Нар. мудр.); *Пітьма **така, хоч** стрель собі в*

око (Платон Воронько); Показав він на широкий лан, де земелька була така^{яка?/наслідок}, хоч на хліб намазуй (Василь Шкляр).

Частотним також є вживання речень із ізофункційними блоками **такий** – **щоб** / **щоби** та **такий** – **аби**, у яких реалізовано атрибутивно-адвербіальний синкретизм зі значенням мети, напр.: *Він має написати блискучий, витончений, вишуканий твір! **Такий**^{який?/з якою метою?}, **щоб** у ньому – і легкий стиль, і закручений сюжет, і несподівана розв'язка. **Такий**^{який?/з якою метою?}, **щоб** узяв першу премію мимохідь (Наталя Тисовська); *Мені почало здаватися, що вони з тією його милою навмисне вибирають **такий**^{який?/з якою метою?} столик, **щоб** увесь час мене бачити (Юрій Андрухович); *Не така^{яка?/з якою метою?} це вже жінка, **щоб** дала виспатися (Валерій Шевчук); *Нема **такої**^{якої?/з якою метою?}, драбини, **щоб** до неба достала (Нар. мудр.); *Щоб відволіктися від домашніх негараздів – віддай себе на поталу роботі, але **такій**^{який?/з якою метою?}, **аби** мала здатність заповнити всі закапелки підсвідомості (Вікторія Андрусів); *Але нікого ще не було **такого**^{який?/з якою метою?}, **аби** мужика пожалував, як не міг собі дати ради в селі (Василь Стефаник), а також предикатно-атрибутивно-адвербіальний цільовий синкретизм: *Замисел у того хлопства **такий**^{який?/з якою метою?}, **аби** війську королівському противстати всіма своїми силами (Михайло Грушевський).*******

Зрідка корелят **такий** вступає у взаємодію з темпоральними або локативними релятами, що спричинене, на нашу думку, лексичним наповненням головної частини займенниково-співвідносного речення. У цих реченнях немає семантичної відповідності корелятивного блоку, тому визначаємо їх як несиметричні, не погоджуючись із думкою дослідників, які аналізують їх з-поміж симетричних структур [195, с. 153]. У конструкціях із темпоральним релятом (*коли*) функціює опорний субстантив зі значенням часу (момент, період, час): *Був **такий** час, **коли** я працював гробарем (Юрій Андрухович); *Бувають у житті **такі** моменти, **коли** найвищою чеснотою і найбільшим моральним вчинком є звільнити оточуючих від своєї присутності (Сергій Жадан); *Як виглядає **такий** кінець, **коли** всмоктує тьма і нема за що***

зачепитись, — на саму гадку все всередині терпне од жаху, але ж і затягує, манить зазирнути! (Оксана Забужко).

Натомість у реченнях із локативним релятом (*де, куди, звідки*) опорним щодо корелята є субстантив зі значенням конкретного місця, простору, точки: *Ось чому, товариші, ми збудували **такий** метрополітен, **де** людина, спускаючись на станцію, почуває себе, за визначенням робітників Москви — “як у палаці”* (Юрій Андрухович); *Білів його красень-корабель у водах найвіддаленіших архіпелагів, білосніжно сяєв під пальмами **таких** островів, **де** раніш нога його співвітчизників не ступала* (Олесь Гончар); *Перемагає той, хто виведе суперника на **такий** рівень рефреймінгу, **звідки** той уже ніколи не вернеться* (Тарас Прохасько); *Саме на **такому** прийнятті, **куди** він був запрошений з Маульвюрфом та Ізабеллою, Шлойма познайомився з майором Петером Зоммером* (Олександр Ірванець).

Несиметричне поєднання з релятами адвербіального локативного та темпорального значення фіксуємо також у реченнях із дейктичними корелятами *той, отой* (*той – коли, той – звідки, той – де, той – куди*), тому варто кваліфікувати їх як структурну модель несиметричних речень: *Незвідьчому, коли їв Єремія той хліб, привидівся йому теплий, росяний ранок, залитий сонцем, — саме **той, коли** Прохор блукав по горбах із своїм чорногузом, а Єремія крався за ними слідом* (Валерій Шевчук); *Збори заходили в затулок, нудніший, ніж **той, куди** пхають на провінційній залізничній станції товарів вагони з дір'явими дахами і виламаними деревами* (Василь Барка). У таких реченнях фіксуємо синкретизм субстанційних суб'єктних, атрибутивних (пов'язано з тим, що корелят зазвичай поєднаний із опорним субстантивом, тому активізує саме цю проекцію) та адвербіальних темпоральних або локативних семантико-синтаксичних відношень.

Водночас важко погодитися з думкою Р. Христіанінової, яка вказує на симетричні блоки зі сполучними словами *який, котрий, чий, хто, що, коли, звідки, де, куди* [195, с. 152]. Як нам видається, прономінатив *той* через домінуючий вияв дейктичності є носієм потенційної атрибутивної та

субстанційної семантики, тому симетричними варто вважати лише ті блоки, у яких відбувається зазначений збіг, зокрема, *той – який / котрий / чий* (атрибутивна), *той – хто / що* (субстанційна), напр.: *І той, який зліва, п'є зі срібної чаші кров христову* (Сергій Жадан), *Той, хто спить, навіть не чує власного дихання і дивується цьому* (Наталка Доляк). Через наявність обох проєкцій у реченнях такого типу виявляємо субстанційно-атрибутивний синкретизм.

Зафіксовано також поодинокі випадки функціонування корелятивного блоку *такий – ніж*, що має, на нашу думку, оказіональний вияв: *Немає такої біди і муки, ніж сумно з-під сивих брів дивитись щодня, як внуки ростуть без своїх батьків* (Василь Симоненко); *Підвищення швидкості секреції слини супроводжується зменшенням її осмотичного тиску нижче такого, ніж у плазмі крові* (Олександр Плиска).

Утворення блоків із корелятом *такий* систематизовано в Додатку В.

Висновки до розділу 3

Отже, ядерну зону займенниково-співвідносних несиметричних речень утворюють конструкції з корелятами атрибутивної (власне-якісні, якісно-кількісні та власне-кількісні) та адвербіальної (способу дії) семантики. Вони виявляють таку реалізацію прислівно-кореляційного зв'язку, за якої синтаксична проєкція прономінатива та синтаксична орієнтація сполучного засобу не збігаються. Це призводить до того, що в ядерній зоні перебувають одиниці, у яких реалізовані синкретичні семантико-синтаксичні відношення.

Прислівниковий прономінатив *так* формує корелятивні блоки з релятами *ніби, наче, немов, як, що, хоч, аж, щоб, щоби, аби*, забезпечуючи синкретизм адвербіальних семантико-синтаксичних відношень способу дії і реального або ірреального порівняння / міри й ступеня / наслідку / мети.

Між елементами корелятивного блоку в займенниково-співвідносному реченні завжди є розділовий знак (кома). Омонімії до займенникового прислівника *так* частки можуть підсилювати значення підрядної частини з порівняльним сполучником в інших різновидах складнопідрядного речення, які

не належать до сфери займенниково-співвідносних. Корелятивні пари *так – що аж, так – що й* засвідчують посилення сполучного засобу за допомогою приєднання часток *аж* та *й*. У реченнях зі співвідносним займенником спостерігаємо ослаблення сполучного засобу, натомість частки мають функцію інтенсифікаторів.

Якщо порівнювати сполучуваність прономінатива *так* зі сполучуваністю прономінативів *настільки / стільки*, то можна помітити, що останні частіше утворюють блоки зі сполучником *що*, натомість поєднання з іншими релятами є одиничними (*аж, ніби, наче, немов, щоб, щоби, аби*). У реченнях постає синкретизм адвербіальних семантико-синтаксичних відношень способу дії, міри і ступеня та наслідку / порівняння / мети.

Прикметниковий прономінатив *такий* формує корелятивні пари з релятами *що, що аж, щоб, щоби, аби, ніби, наче, немов, хоч, коли, де, куди, звідки*. У реченнях послідовно фіксуємо синкретизм предикатних, атрибутивних та адвербіальних семантико-синтаксичних відношень (наслідкових, мети, порівняльних, темпоральних, локативних). У конструкціях із темпоральним релятом (*коли*) функціює опорний щодо корелята субстантив зі значенням часу (момент, період, час). Натомість у реченнях із локативним релятом (*де, куди, звідки*) фіксуємо субстантив зі значенням конкретного місця, простору, точки.

Подекуди корелят *такий* може семантично наближатися до прислівника, набуваючи значення міри й реалізуючи в реченні додаткову адвербіальну семантику міри й ступеня. Таке явище, очевидно, спричинене тим, що корелят *такий* найчастіше поєднується з прикметниками (іменниками зі статичною характеристикою), ступенюючи рівень вияву їхньої ознаки, тим самим активізуючи адвербіальну семантику, тоді як підрядна частина уможлиблює появу семантики наслідку.

Несиметричне поєднання з релятами адвербіального локативного та темпорального значення властиве також в реченнях із дейктичними корелятами *той, отой* (*той – коли, той – звідки, той – де, той – куди*). Цей займенниковий

прикметник реалізує атрибутивну та субстанційну проекції, тому пари з відповідними релятами вважаємо симетричними. У несиметричних реченнях виявляємо синкретизм субстанційних суб'єктних, атрибутивних (пов'язано з тим, що корелят зазвичай поєднаний із опорним субстантивом, тому активізує саме цю проекцію) та адвербіальних темпоральних або локативних семантико-синтаксичних відношень.

Основні положення розділу відбито в публікаціях автора [144].

РОЗДІЛ 4

СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНА ОРГАНІЗАЦІЯ НЕЯДЕРНИХ ЗОН ЗАЙМЕННИКОВО-СПІВВІДНОСНИХ НЕСИМЕТРИЧНИХ РЕЧЕНЬ

4.1 Напів'ядерна зона займенниково-співвідносних несиметричних речень

4.1.1 Конструкції з корелятом *те*

До напів'ядерної зони займенниково-співвідносних несиметричних речень належать структури з корелятом *те*, напр.: *А найцікавіше те, що, спілкуючись за допомогою перейнятої з минулого знакової системи, вони мимоволі відтворюють у повсякденному житті текст святого письма* (Сергій Жадан).

У мовознавстві представлені різні потрактування цього типу речень: їх визначають як з'ясувальні в цілому [156, с. 482; 216, с. 274-275], як окремий вид з'ясувальних [167, с. 502], як уміщувальні [13, с.707], як займенниково-співвідносні несиметричні [32, с. 339], як катафоричні асиметричної структури [195, с. 270], як складнопідрядні некорелятивної або псевдокорелятивної будови [76, с. 719] тощо. Головним дискусійним моментом у підходах лінгвістів є кваліфікація речень із вираженням корелятом. Дехто вважає факультативність прономінатива у формально-граматичній структурі речення підставою для кваліфікації його як з'ясувального, аргументуючи це тим, що вилучення такого корелята не призведе до зміни змісту речення [217, с. 136], інші ж навпаки вказують на те, що деякі речення навіть без вербалізованого корелята виявляють усі ознаки, властиві реченням із повним блоком [100, с. 204]. Ми підтримуємо концепцію тих науковців, які наголошують на тому, що наявність співвідносного займенникового слова в головній частині складнопідрядного речення активізує формальні ознаки займенниково-співвідносного речення [215, с. 156], зокрема, спричиняє появу прислівно-кореляційного зв'язку, а тому всі конструкції з вираженням прономінативом (як факультативним, так і облігаторним) є об'єктом нашого дослідження. Умови факультативності та облігаторності *те*² детально описані в українських

граматиках [181, с. 49 – 57; 167, с. 502 – 505, 215, с. 153 – 156]. Нівеляція цього корелята активізує інші опорні слова в головній частині, тим самим конструюючи складнопідрядні речення інших типів.

Більшість синтаксистів, починаючи від В. Белошапкової [13, с. 342], описують корелят *те* як семантично спустошений прономінатив, який може бути поєднаний із максимальною кількістю сполучників [32; 76; 195; 215]. Такий корелят “формально виступає в позиції об’єкта дії або стану, зумовленій семантикою дії або стану опорного предиката головної частини” [32, с.325]. Конкретної семантики це займенникове слово не має, цим можна пояснити його “перетворення на факультативний компонент формально-синтаксичної структури головної частини” і “втягнення у придієслівну валентну об’єктну позицію підрядної частини” [56, с. 28].

Для відокремлення від субстанційного прономінатива *те* інколи вживають номерні маркування, позначаючи *те*¹ як субстанційний займенник, який функціює в симетричних реченнях, а *те*² як асемантичний корелят несиметричних структур. Подекуди такий розподіл видається доволі штучним, тому дехто пропонує таку методику розмежування симетричних і несиметричних речень із прономінативом *те*: симетричні структури уможливають додавання прономінатива *все* перед корелятом [111, с. 121]. Порівняймо: *Чому так легко віддаєш **те, що** належить тобі?* (Сергій Жадан) та *В поглядах читалася вдячність за **те, що** він таки вийшов сам, без примусу, не намагаючись втекти через вікно, яке не було загратованим* (Олександр Ірванець). Перше речення можемо трансформувати у *Чому так легко віддаєш **усе те, що** належить тобі?*, а в другому така трансформація не є можливою. Пояснюємо це тим, що наявність субстанційної семантики *те*¹ уможливорює поєднання з іншим субстанційним прономінативом *усе*, натомість асемантична проекція несиметричного корелята *те*² такого поєднання утворювати не може з огляду на відсутність власної семантики.

Окрім прономінатива та сполучного засобу, до структури корелятивної пари займенниково-співвідносних несиметричних речень з асемантичним *те*

також належать прийменники, які утворюють сталі комплекси зі співвідносним словом. 32 пари з 36 проаналізованих містять такі прийменники як обов'язковий елемент формально-граматичної схеми. Така взаємодія призводить до утворення синтаксичного слова, що є однією з характеристик слів-морфем [76, с. 329]. Із формально-граматичного боку прийменник сигналізує про синтаксичну залежність прономінатива від інших слів у головній частині речення, натомість відсутність семантики самого прономінатива вказує на необхідність її з'ясування через наповнення змістом підрядної частини. Тому в таких структурах поняття синтаксичної проєкції модифіковане: можливість наповнення прогнозує опорне щодо прономінатива слово, прономінатив же увиразнює об'єктні відношення, що наближає займенниково-співвідносні речення до з'ясувально-об'єктних.

З-поміж аналізованих речень найбільш продуктивними є моделі, у творенні яких беруть участь ядерні логічні прийменники, що виражають такі різновиди зв'язку між явищами [35, с. 73]: причини (*від, за, унаслідок, завдяки, у зв'язку, з огляду*), мети (*для, задля, на, заради*), відповідності (*відповідно до*), допусту (*незважаючи на, попри, всупереч, наперекір, незалежно від*). Досі не з'ясовано є позиція науковців щодо кваліфікації таких одиниць, як *через те що, унаслідок того що, незважаючи на те що, з огляду на те що* тощо. Їх потрактовано як сполучники [181, с. 253], складені сполучники [181, с. 134], функційні аналоги сполучників [219, с. 5].

Цілком аргументованою видається позиція тих науковців, які вказують на наявність розділового знака між прономінативом і сполучником як розрізнювальний критерій для кваліфікації цього комплексу як корелятивного блоку, у якому прийменниково-прономінативна сполука виконує роль детермінантного члена речення [56, с. 94; 195; 215], або складеного сполучника (у випадку, якщо кома стоїть перед прийменником). Таку саму ситуацію простежуємо в розмежуванні корелятивної єдності *тому – що* та складеного сполучника *тому що*.

Кількісна репрезентація речень зі співвідносним словом *те* є найбільшою з усіх моделей займенниково-співвідносних несиметричних речень. Очевидно, це спричинено тим, що відсутність вираженої семантики корелята й долучення прийменника уможлиблює утворення прийменниково-відмінкових форм з широким колом значень. У таких реченнях саме сталі й відтворювані комплекси здатні проектувати семантико-синтаксичні відношення. Цей процес можна назвати частковою фразеологізацією структури, яка функціює як корелят займенниково-співвідносного речення.

На семантико-синтаксичному рівні речення з асемантичним *те* представлені реалізацією суб'єктних, об'єктних (з-поміж останніх вияскравлюємо власне-об'єктні та невласне-об'єктні) та предикативних відношень. Невласне-об'єктні речення демонструють синкретизм об'єктних та атрибутивних або адвербіальних семантико-синтаксичних відношень, зокрема фіксуємо такі закономірності: корелятивний блок *те – що* реалізує асинкретичні об'єктні, синкретичні з подвійними відношеннями (об'єктно-атрибутивні, об'єктно-адвербіальні причинові, об'єктно-адвербіальні допустові) та об'єктно-адвербіальні міри й ступеня та наслідку (потрійний синкретизм); блок *те – щоб* функціює в реченнях із асинкретичними об'єктними, синкретичними об'єктно-адвербіальними цільовими, об'єктно-адвербіальними причиновими (подвійний синкретизм), об'єктно-адвербіальними причиновими й цільовими (потрійний синкретизм); блок *те – коли* виявляємо в реченнях із синкретичними об'єктно-адвербіальними темпоральними семантико-синтаксичними відношеннями; блок *те – як* – із синкретичними об'єктно-адвербіальними темпоральними або способу дії; блок *те – ніби, наче, мов* (або інші порівняльні сполучники) – із синкретичними об'єктно-адвербіальними порівняльними або об'єктно-атрибутивно-адвербіальними порівняльними.

В обстеженому матеріалі ми виявили такі корелятивні пари зі співвідносним словом *те*:

1. *те – що*:

те – що; у тому – що; від того – що; до того – що; з огляду на те – що; з приводу того – що; з того – що; того – що; за те – що; завдяки тому – що; незважаючи на те – що; попри те – що; тим – що; у зв'язку з тим – що; унаслідок того – що; через те – що; щодо того – що;

2. *те – щоб:*

з тим – щоб / аби; для того – щоб / аби; задля того – щоб / аби; замість того – щоб / аби; заради того – щоб / аби; того – щоб / аби; на те – щоб / аби; не те – щоб; проти того – щоб; у тому – щоб; за тим – щоб;

3. *те – коли / як:*

перед тим – коли / як; після того – коли / як; по тому – коли / як; до того – коли / як;

4. *те – як:*

щодо того – як; відповідно до того – як; про те – як;

5. *те – наче, ніби, немовбито, неначебто тощо.*

Найбільшу кількість відмінкових форм фіксуємо в реченнях із блоком *те – що*, у якому *що* є сполучником, адже в реченнях із прономінативом *що* спостерігаємо формування симетричного субстанційного блоку. Такі речення представлені корелятивними парами:

- *те₁ – що (те – що);*

- *те₂ – що:*

від того – що; до того – що; того – що; з приводу того – що; з того – що; щодо того – що; унаслідок того – що;

- *те₃ – що (завдяки тому – що);*

- *те₄ – що:*

з огляду на те – що; за те – що; незважаючи / попри те – що; через те – що; про те – що;

- *те₅ – що:*

у зв'язку з тим – що; тим – що;

- *те₆ – що (у тому – що).*

Проаналізувавши синтаксичні проєкції, які відкривають кореляти, можемо виокремити такі основні: адвербіальні причинові (*від того, з огляду на те, з того, завдяки тому, у зв'язку з тим, унаслідок того, через те*), адвербіальні допустові (*незважаючи на те, попри те*), об'єктні (*тим, того, у тому, за те, з приводу того, щодо того*).

Модель *те*₁ – що реалізує суб'єктні семантико-синтаксичні відношення: *Те, що* *настав ранок, знала, бо не мусила світити свічку* (Наталія Гурницька); *Те, що* *заяложені гасла на кшталт “Ваша сім'я виграє” і “Ваші діти досягнуть більшого” можуть однаково легко використовуватись будь-яким із головних політичних гравців, викликає у глядача закономірне питання: “Як британська політика дожилася до того, що замість великих ідей тепер ми маємо безглузді загальники?”* (Пер. Андрія Іщенко); *Чи правда те, що чуємо про відбір, газ, крематорій?* (Пер. Андрія Іщенко); *Перевагою похилого віку є те, що ти знав багатьох людей минулого, про яких ішлося, і багатьох ораторів, які говорили про них* (Пер. Ольги Любарської).

Речення з корелятивним блоком *те*₂ – що послідовно реалізують об'єктно-адвербіальні причинові семантико-синтаксичні відношення за допомогою пар *від того – що; унаслідок того – що*. Структури з несиметричним комплексом *від того – що* в новітніх дослідженнях визначають як об'єктно-причинові [215, с. 166]: *Я психував від того, що набрав цього тижня так багато змін (хотів наступного трохи звільнитися) і не міг взяти ситуацію під контроль* (Любка Дереш), *Може, це від того, що на мій район повертаються божевільними* (Юрій Винничук). Варто звернути увагу, що в таких реченнях, на відміну від інших речень блоку *те – що* з об'єктно-причиновими відношеннями, прономінатив *від того* залежить від усієї головної частини, а не опорного слова, і водночас проєктує причинову дію, приєднану релятом, пор.: *Між ними лишилося тільки минуле, і, може, від того, що так скажено пахтіла азалія, на нього раптом накотилася та далека, майже забута ніч, що також пахла цією дурманною квіткою, пахла дикою орхідеєю і кадилом*

духмяним... (Василь Шкляр); ... на нього раптом накотилася та далека, майже забута ніч **від того, що** так скажено пахтіла азалія...

Унаслідок того – що – одна з моделей, які властиві більше науковому та офіційно-діловому стилям української мови (разом із блоками *завдяки тому – що*; *з огляду на те – що*; *у зв'язку з тим – що*). Такі блоки мають високий ступінь лексикалізованості, а речення послідовно реалізують об'єктно-адвербіальні причинові семантико-синтаксичні відношення. Аналізовані корелятивні пари залежать не від опорного слова, а від усієї головної частини, що наближає їх до детермінантних причинових речень. Очевидно, це пов'язано з домінантною проекцією причини та переходом цих структур із категорії складеного сполучника до категорії корелятивного блока, елементи якого розділені комою: **Унаслідок того, що** пучки м'язових волокон більшості жувальних м'язів мають різний напрямок, кожному із них притаманні не тільки основна, але й додаткова функції (Нонна Головка); **Це** висвітлення підштовхує споживачів інформації — **унаслідок того, що** вони приділяють певним питанням більше уваги, ніж іншим, — до висновку, що ці питання потрібно враховувати насамперед під час формування своєї позиції (Пер. Тетяни Микитюк); **Внаслідок того, що** влада вирішила узаконити диктатуру, тисячі протестувальників вступили у протистояння з солдатами внутрішніх військ і спецпідрозділом Беркут – в Києві на вул. Грушевського (<https://www.facebook.com/videoprotest/3798637580591>); **Такими** гвинтиками є, наприклад, люди, що вдосконалювались повільно, але впевнено **завдяки тому, що** в них було, є і буде право на вибір (Олег Сірій); **Натомість їй** це вдалося **ще й завдяки тому, що** вона змінила свої уподобання, а як Августин раз у раз повторює, **ти** стаєш тим, що ти любиш (Пер. Ганни Елланської); **Заявник** скаржитися на те, що його було позбавлено права на справедливий розгляд справи в суді, **з огляду на те, що** з трьох членів суду першої інстанції лише голова суду адекватно розглянув фактичні обставини справи (<http://www.ombudsman.gov.ua/ua/page/applicant/54336>); **З огляду на те, що** в момент такого вилучення кошти переходять із розряду капіталу в розряд

засобів споживання, прямий дохід, який отримує держава в результаті збільшення податкового навантаження, за визначенням є меншим (Віталій Письменний); *У зв'язку з тим, що* суглобові поверхні дужок у поперековому відділі, як і у шийному відділі, знаходяться в площині, що нагадує собою сегмент кола, рухи у всіх напрямках (згинання, нахили тулуба і ротаційні) мають досить великий обсяг (Володимир Яровий); *У зв'язку з тим, що* вона передбачає розгляд матеріалу, який вивчатиметься також зі всесвітньої історії, на думку авторів, із метою уникнення повторів доцільно розглядати їх спільно (Олександр Гісем).

Речення з парою з *того* – що здебільшого потрактовано в літературі як об'єктно-причинові [215, с. 166; 195] з тією особливістю, що об'єктність тут переважає над причиновістю [215, с. 168]. Обстежений матеріал показав, що аналізований блок втілює в реченні два типи семантико-синтаксичних відношень: об'єктні, напр.: *Ця концепція, своєю чергою, впливає з критики психологізму в I томі “Логічних досліджень”, а надто з того, що* Гуссерль, на відміну від панівної за його часів інтерпретації логіки як нормативної науки, вказує на те, що нормативність аж ніяк не є питомою характеристикою логіки (Вахтанг Кебуладзе); *Індія починається з того, що* сняться сни про виправу на схід (Юрій Андрухович); об'єктно-адвербіальні причинові: *Однак декотрі фонди, які мене були підтримали, не надто зраділи з того, що* я їх згадав у своїх подяках, бо дістали на свою адресу величезну кількість замовлень (Пер. Дениса Тороватова); *Костя слухав сестричку, погоджувався з тим, Що* вона йому говорила, і в душі радів з *того, що* дівчина виросла, стала розумною й на відміну від багатьох своїх ровесниць, тверезо мислить (Юрій Балега). В останній моделі найчастіше трапляються предикати *радіти, дивуватися, засмучуватися*. Фіксуємо також фразеологізовані речення, напр.: *Я говорю: що з того, що* нічого не зрозуміло? *Що з того, що* знову доводиться все починати? (Сергій Жадан); *Звісно, нам дали координати, де можна було б притулися, але тільки й того, що* притулитися (Сніжана Тимченко); *День як день, тільки й того, що* на рік старшим стаєш... (Олесь Гончар).

Об'єктні речення утворені за моделлю *того – що*: *Психіатри, як правило, сходяться щодо того, що їх пацієнт сумний, веселий, переляканий і т. ін.; суперечка розпочинається тоді, коли вони намагаються кваліфікувати спостережуваний психічний стан синдромально чи нозологічно* (Пер. Христини Богути); об'єктно-атрибутивні представлені реченнями з опорними іменником і блоком (*щодо*) *того – що*: *Ідею щодо того, що ми очікуємо слушних порад від людей, яким ми подобаємося, наприклад друзів, підтверджують дослідження Буковського, Хози і Болвіна* (Пер. Тетяни Микитюк); *І це, напевно, був перший знак того, що українці можуть долучатися до цього руху все більше, більше і більше* (Тарас Прохасько); *У статті 6 включено положення про визнання державами-учасницями того, що кожна дитина має невід'ємне право на життя і що держави-учасниці повинні в якомога більшій мірі забезпечувати виживання та розвиток дитини* (Пер. Григорія Краснокутського).

У реченнях із несиметричним блоком *до того – що* реалізуються об'єктно-адвербіальні семантико-синтаксичні відношення міри і ступеня та наслідку: *Вініцій принизився до того, що шукав підтримки у вільновідпущеників і рабинь імператора та Поппеї, платячи їм за пусті обіцянки, намагаючись за допомогою багатих дарів здобути їхню прихильність* (Пер. Тетяни Микитенко); *Було страшно до того, що не міг поворухнутися* (<https://damil0la.livejournal.com>) та об'єктно-адвербіальні наслідкові: *Але чому це мало привести до того, що кварків стало більше, ніж антикварків?* (Пер. Дениса Гороватова); *Ось дожилася до того, що вислуховую від тебе докори, спасибі тобі* (Ярослав Мельник).

У науковій літературі натрапляємо на неоднозначні трактування речень із блоком з *приводу того – що*. Р. Христіанінова виокремлює цю модель з-поміж причинових речень [195, с. 154], Л. Шитик визначає їх як об'єктно-причинові [215, с. 166]. На нашу думку, несиметричним реченням властиві об'єктно-адвербіальні причинові семантико-синтаксичні відношення: *Суперечка виникла з приводу того, що апостол Св. Коламба скопіював Псалтир, Що належав Св. Фінніану* (Віра Валле); *В рамках зустрічі представники громадськості озвучили*

занепокоєння з **приводу того, що** реформа органів рибоохорони відбувається на Херсонщині повільно, а рибоохоронний патруль досі не запущено (http://darg.gov.ua/0_1_0_4491_1), натомість симетричним – об’єктні семантико-синтаксичні відношення: По-друге, це визначення залежить більше від суб’єктивних відчуттів окремого працівника з **приводу того, що** є “образливим” і “небажаним”, ніж від об’єктивних критеріїв поведінки, легко зрозумілих кожному (Пер. Григорія Краснокутського).

Речення моделі *те₃* – що представлені блоком завдяки тому – що, виражають об’єктно-адвербіальні причинові семантико-синтаксичні відношення: **Завдяки тому, що** ми виконуємо наші завдання разом, ми стаємо сильнішими (na.mil.gov.ua/53383), “Верес” існує **завдяки тому, що** в нашому футболі з’явилася криза (https://ua.tribuna.com/tribuna/blogs/football_lemderg/1317153); **Завдяки тому, що** Київська Русь прийняла Православ’я, вона потрапила у світову скарбничку історії, стала частинною християнського світу, і увійшовши у цей світ, завдяки Кирило – мифодієвській спадщині, не загубилася а створила своє власне неповторне обличчя (<https://hram.zp.ua/wp-content/uploads/2013/05>). Ізофункційними до цього різновиду є речення з блоком *через те – що*. Їх також визначають переважно як об’єктно-причинові [215, с. 166]. Корелят залежить від усієї головної частини, як і в реченнях із блоком *від того – що*: Бог і став Богом **через те, що** страждав (Валерій Шевчук); А приїхавши на офіс своєї газетки, я дізнався, що шефредактор, в народі “шефуля”, він же Сан Санич, звільнив з роботи нашого штатного астролога, звільнив **через те, що** його, тобто Сан Саничева, дружина, між нами кажучи, рідкісна істеричка, пожалілася, типу, його прогнози не збуваються (Сашко Ушкалов); Колись давно батько наказував мені перейматися лише тим, що я здатен контролювати, і ніколи не турбуватись **через те, що** контролювати неспроможний (Макс Кідрук). Існує також стилістична вмотивованість уживання *через те – що* в реченнях із негативною конотацією, натомість у реченнях із позитивним змістом частотніше функціює блок *завдяки тому – що*.

Розпадом причинового сполучника й усталенням форми *те*₃ уважаємо корелят у парі *тому – що*, який реалізує адвербіальні причинові семантико-синтаксичні відношення: **Тому** мотогонки (*тоді вони ще не називались англійським слівцем спідвей*), а також мотобол, екзотичний такий спорт, де дюжина мотоциклістів ганяє полем за величезним м'ячем, завзято намагаючись заштовхнути його у ворота, а потім, у перерві матчу, або по його закінченні Василь і Зоя зупинялись біля яток, **що** їх кілька стояло навколо мототреку, і в надвечір'ї купували пиво, яке куштувалося з голландським сиром, нарізаним тонкими плястерками (Олександр Ірванець). Я вибираю березіль **Тому, що** він буря, **Тому, що** він сміх, **Тому, що** в ньому сила **Тому, що** він переверот, **З** якого літо родиться (Лесь Курбас); **Оце** їхнє “бандит” допікає мені найдужче, знаю, що й вам воно каменем лежить на душі, бо “бандитом” я став тільки **тому, що** мав щире і любляче серце (Василь Шкляр); **Мабуть, тому, що** звикла вгадувати в зрячих очах інших людей, саме **таке** запитання (Лариса Денисенко). Відсутність синкретизму в таких реченнях пов'язана, вочевидь, зі збереженням ознак первинного сполучника *тому що*. Цей шлях поповнення фонду корелятивів зафіксовано з-поміж інших у праці М. Черемисіної і Т. Колосової [201]. Інші ж дослідники вказують на зворотний процес: утворення складеного сполучника з корелятивного блоку [97; 114]. Хоча етимологію процесу достеменно не встановлено, логічним видається питомиий зв'язок цих одиниць. У займенниково-співвідносних реченнях цієї моделі важливу роль відіграють частки, які впливають на формування корелятивного блоку.

Найбільш частотними є *тільки, саме, ще (й), хоча б*. Залежно від функціювання часток можемо виокремити семантичні відтінки причиновості: у реченнях, де функціює *тільки тому – що* йдеться про єдину причину: *І варто жити тільки тому, що* вона є (Дара Корній); *саме тому – що* вказує на основну причину з ряду інших: *І саме тому, що* він це так бачив і так розумів, він не хотів до цього братися (Юрій Андрухович); *ще й тому – що* – на додаткову причину: *Усі вони танцювали довкола коханців чорного танцю, доки*

*ті спрагло кохалися, а коли, змарнілі, вичерпані й розслаблені, врешті відкинулись одне від одного, злостиві тіні позавмирили марами, а це **ще й тому, що** небо над головами коханців начебто прочинилося* (Валерій Шевчук); *хоча б тому – що – на мінімально необхідну причину: Такі ковзани не могли не купити, **хоча б тому, що** мені так страшенно хотілося їх мати* (Наталка Сняданко). У цих реченнях частки впливають на розділення комплексу *тому що*, актуалізуючи корелят.

Деякі з блоків, у яких також відбувся розпад (зокрема, *через те...що, у зв'язку з тим...що, з огляду на те...що*), не виокремлюють як корелятивні, попри наявність розділового знака, аргументують це тим, що вони є нерозчленованими сполучниками, а самі речення – складнопідрядними причини [181]. Ми поділяємо думку К. Городенської про те, що речення, у яких сполучник зазнає розпаду на корелят і релят (з'являється розділовий знак), є займенниково-співвідносними [54, с. 283]. Вони можуть належати як до симетричних, так і до несиметричних структур.

Корелят у знахідному відмінку *те*₄ – *що* реалізує пари *з огляду на те – що; через те – що; за те – що; незважаючи / попри те – що; про те – що*. Перші дві ми розглянули вище, як ізофункційні до однієї з попередніх моделей. Речення із блоком *за те – що* визначають як об'єктно-причинові [215], предметні (разом із блоком *про те – що*) [195, с. 154]. У таких структурах корелят у статичній формі з прийменником послідовно проектує об'єктні семантико-синтаксичні відношення, поява адвербіальних причинових пов'язана передовсім із лексичним наповненням частин речення. Об'єктність вочевидь у цих структурах переважає, тому прономінатив залежить від дієслова або іменника зі значенням емоційного вияву, а не від усієї головної частини, напр.: *В поглядах читалася вдячність **за те, що** він таки вийшов сам, без примусу, не намагаючись втекти через вікно, яке не було загратованим* (Олександр Ірванець); *За **що така кара на мене, бідного! Хіба за те, що** був я завжди чесний!* (Валерій Шевчук); *Кара тобі **за те, що** виявився найвний* (Валерій Шевчук).

Об'єктно-адвербіальні допустові семантико-синтаксичні відношення реалізовані в реченнях із блоками *незважаючи на / попри те – що*, напр.: *Навіть попри те, що місто вже тривалий час знаходиться майже в цілковитому оточенні, і кільце довкола нього постійно стискається, до міста й назад усе одно хтось весь час проривався цією єдиною дорогою* (Сергій Жадан); *Насправді вже тепер розумію, що Юрко, попри те, що спілкувався з шаленою кількістю знайомих та приятелів, друзів мав не так багато* (Сергій Жадан); *На вокзалі холодно, навіть незважаючи на те, що зараз літо, серпень, усе одно – на вокзалі холодно, і там уже хтось спить* (Сергій Жадан); *Наші спогади — це прапори, які ніхто не опускає, незважаючи на те, що влада давно і надовго змінилась* (Сергій Жадан). Допустовість за своєю природою є складним відношенням, яке поєднує умовно-наслідкові і протиставні [31, с. 79]. В аналізованих займенниково-співвідносних реченнях наявність корелята, який виразняється інтонаційно, вияскравлює протиставні відношення.

Широко представленою є модель речень із корелятивною єдністю *про те – що*. У своїй типовій позиції прийменник *про* втрачає семантичне навантаження й “перетворюється на формальний елемент, що зрощується з дієсловом і функціює як постфікс” [76, с. 343]. Ця прийменниково-відмінкова форма є виразником об'єктних семантико-синтаксичних відношень і може бути продуктивною в синтаксичній залежності від дієслів мовлення, почуття, повідомлення, пізнання [37, с. 103], а також семантично пов'язаних із ними іменників: *Про те, що чечени люблять у ньому нищити своїх ворогів, відомо всім, з районною лягавкою включно* (Юрій Андрухович); *Але про те, що вчинив якутський письменник Вася Мочалкін, знають лише втаємничені* (Юрій Андрухович); *Не кажучи вже про те, що споглядання сезонних змін – найпростіший вихід у приватну філософію* (Тарас Прохасько); *Себастьян вирішив нічого навіть не згадувати про те, що поспішає до Анни* (Тарас Прохасько). Якщо прономінатив у таких реченнях залежить від іменника, підрядна частина поєднує об'єктну та атрибутивну семантики: *Особисто мені таке спілкування дало можливість скласти уяву про те, що саме робить*

одних убивцями, інших благодійниками, а більшість – невдоволеними (Степан Васильченко); *Навіщо йому в майбутньому обтяжувати себе викликами Вас з дому, або лягати спати з думкою **про те, що** Ви можете дременути за кордон і справу з причини відсутності звинуваченого буде призупинено?* (Олесь Вахній). У таких реченнях здебільшого натрапляємо на віддієслівні іменники, напр.: *думка, гіпотеза, чутка, твердження* тощо.

Речення з корелятивним блоком *те₅* – що виражені вже розглянутою парою об'єктно-причинових структур із у зв'язку з *тим* – що та парою *тим* – що, яку кваліфікують як об'єктно-якісні [215, с. 168]. В обстеженому матеріалі виявлено об'єктно-адвербіальні причинові семантико-синтаксичні відношення, напр.: *Я кохаю вас і пишаюсь **тим, що** кохаю саме вас* (Пер. Миколи Іванова); *У Савченко обурені **тим, що** слідчі приховують висновки детектора брехні, який пройшла Надія* (<https://glavcom.ua/news/544332>); *Я був здивований **тим, що** мене обрали капітаном* (<https://football24.ua/84442>).

Модель *те₆* – що представлена корелятивним блоком *у тому* – що, реалізованому в предикатних реченнях. Типові структури, напр.: *щось полягає в тому, що / справа в тому, що*, деякі автори визначають як фразеологізовані [167, с. 512], напр.: *Перевага **полягає в тому, що** потім не доведеться виправдовувати одне перед одним власні приступи агресії* (Сергій Жадан); *А правда **полягає в тому, що** справжні клоуни не носять перук – у них від народження таке волосся* (Сергій Жадан); *Йдеш, а всі люди, такі злі й невиспані, пруть назустрічі всюди прапори з чорними стрічками, але **справа** навіть не в цьому, а в **тому, що** всі люди щойно йдуть на роботу, а ти вже з неї повертаєшся і зараз як завалишся у свої зелені затоки з водоростями, тільки тебе й бачили* (Юрій Андрухович); ***Справа у тому, що** астрономічний рік на 11 хвилин 14 секунд коротший за рік юліанського календаря* (Олександр Кизим). Варто зазначити, що хоч таким реченням і притаманна сталість і послідовність реалізації, на нашу думку, в них чітко простежується прислівно-кореляційний механізм, а тому вважати їх фразеологізованими замало підстав. В інших реченнях цієї моделі виявляємо об'єктні та об'єктно-атрибутивні

семантико-синтаксичні відношення, напр.: *Так найлегше – запевнити всіх у тому, що так не буває, бо так не може бути ніколи* (Валерій Фурса); *Я його розумію, він дбає про Міру, він не може бути впевненим у тому, що я її нізащо не краду, він навіть не може бути впевненим у тому, що я, врешті решт, не вкраду його улюбленого рушника помаранчевого кольору* (Лариса Денисенко); *Сумнівів у тому, що він загинув, не залишилося* (Тетяна Шахівська).

Отже, займенниково-співвідносні несиметричні речення з корелятивним блоком *те – що* представлені моделями, у яких функціують шість відмінкових форм корелята. Найбільш частотними в аналізованому матеріалі є об'єктно-адвербіальні причинові семантико-синтаксичні відношення.

Різноманітний вияв мають речення із блоком *те – щоб / аби*. Синтаксисти кваліфікують їх як детермінантні зумовленості мети [77, с. 114], займенниково-співвідносні об'єктно-цільові [215, с. 165], катафоричні цільові [198, с. 341]. К. Городенська зауважує, що сполучник *аби* посилив свої позиції у вжитку за останні роки [56, с. 129]: якщо в 70-х роках ХХ століття фіксували окремі, стильово обмежені випадки його вживання, то зараз справедливо можна констатувати розширення сфери його функціювання до всіх стилів й абсолютну синоніміїність зі сполучником *щоб*, що доводить аналіз зібраного матеріалу.

В розгляданих реченнях з адвербіальною цільовою орієнтацією релята співвідносне слово здебільшого реалізує об'єктну проекцію. Зафіксовано такі блоки:

- *те₂ – щоб / аби:*

для того – щоб / аби; задля того – щоб / аби; замість того – щоб / аби; заради того – щоб / аби; проти того – щоб; того – щоб;

- *те₄ – щоб:*

на те – щоб / аби; про те – щоб / аби;

- *те₅ – щоб / аби:*

з тим – щоб / аби; за тим – щоб / аби;

- *те₆ – щоб / аби:*

у тому – щоб / аби; на тому – щоб / аби.

Найбільш продуктивною є форма корелята в родовому відмінку: він поєднується з прийменниками *для, задля, заради, проти, замість*. Також дехто з науковців виокремлює речення з блоком *в ім'я того – щоб* [77, с. 114; 195, с. 155], проте, нам видається, що такі структури, як і речення з парою *в силу того – що*, перебувають поза нормою української літературної мови, оскільки є калькованими, тому ми не брали їх до уваги в межах аналізу.

Кореляти *для того, задля того, заради того* є ізофункційними в реченнях із синкретичними об'єктними та адвербіальними цільовими семантико-синтаксичними відношеннями, напр.: *Попечитель Київського учбового округу з'являвся в свою канцелярію тільки для того, щоб проголосити свою знамениту промову* (Валерій Шевчук); *Але він робив усе для того, щоб якомога менше часу бувати під опікою своїх охоронців* (Юрій Андрухович); *Хліб був, але геть заскорузлий, як каменюка – придатний хіба для того, щоб цвяхи забивати* (Софія Андрухович); *Замість творчості — ідеологічні найми, не за кращий шматок хліба навіть, а задля того, щоб уціліти* (Віра Агеєва); *Вони спілкуються з іноземцями тільки задля того, щоб виїхати зі своєї країни* (Наталка Сняданко); *А як побоїться і пішов з хати тільки задля того, щоб не бути свідком, — ну, то що... людина слабка* (Марія Матіос); *Заради того, щоб поставити Любоньку на ноги, вона відважилася покинути її та поїхати на заробітки* (Світлана Талан); *І сьогодні є ще багато могил невідомих солдат, які загинули заради того, щоб подарувати нам майбутнє* (presman.com.ua/2017/10/16). Якщо порівнювати ці конструкції, можемо помітити, що в реченнях зі співвідносним словом *заради того* об'єктна проекція є домінантною.

Синонімійними до аналізованих так само є речення із блоком *затим – щоб / аби*. Модель непродуктивна й малочастотна, адже на більшість таких речень натрапляємо в текстах позаминулого століття або перекладах: *Невже ж тобі судилося весь вік топить своїх синів у братній крові, палить і нищить все вогнем затим, щоб, утопившись і потерявши діток славних, ти надівала знов*

ярмо (Іван Карпенко-Карий); *На прощанні випрохала Маруся у Василя сватаний платок, що замість хустки йому дала, **затим, щоб** часом дорогою не загубив і що вона на неї, мов на нього, дивитиметься* (Григорій Квітка-Основ'яненко).

Речення з парою *проти того – щоб / аби* трактують як об'єктно-причиново-цільові [215, с. 165]. Обстежений матеріал показав, що потрійний синкретизм є в реченнях із елімінованим або семантично неповним предикатом, напр.: *Але я **проти того, щоб** продавати українську землю іноземцям* (<https://espresso.tv/news/2017/12/22>); *Міська влада та особисто міський голова Олександр Мамай виступає **проти того, щоб** литовська компанія зайшла на ринок годування* (<https://poltava.to/news/46071>); *У Вашингтоні не **проти того, щоб** Україна подала заявку на вступ до НАТО* (<https://ukr.segodnya.ua/politics/4343994>). Натомість об'єктно-причиновими є речення, напр.: *Але Елізабет була рішуче налаштована **проти того, щоб** залишатися* (Пер. Віталія Горбатька); *Ми, звичайно, нічого не маємо **проти того, щоб** і цей товариш приймав активну участь у мистецькому рухові, навпаки, раді будемо такому доброму сусідству* (Микола Хвильовий).

Структури, що містять пару *замість того – щоб*, функціують для вираження заміни однієї дії іншою [167, с. 512], реалізуючи об'єктно-адвербіальні причинові семантико-синтаксичні відношення: *Я сам ловив себе на тому, що **замість того, щоб** дописувати роман, просиджую по кілька годин денно в інтернеті, виловлюючи вісті з України* (Тарас Прохасько); *І от, **замість того, щоб** розповідати вам про усілякі такі цікаві речі, я мушу знову повертатися до “постмодернізму”* (Олександр Бойченко); *Що, коли **замість того, щоб** брататися зі слов'янством, погодитися з тим, що ми й так слов'яни, і визначитися, в чому ж наша відмінність серед слов'ян* (Наталя Яковенко).

Група речень із безприйменниковим родовим відмінком *того – щоб / аби* реалізує об'єктні семантико-синтаксичні відношення. Здебільшого в таких моделях функціують слова зі значенням бажання, прагнення, повинності,

заперечення [167, с. 511]: *Узагалі я Принца ніколи не боявся, а тільки не хотів того, щоб за мене тріпали Панчука (Дмитро Кислиця); Один мільйон гривень вартий того, щоб пошукати тих “щасливчиків”, котрі тимчасово ним володіють (Сергій Радкевич); Пам’ятайте, Лоро, за стінами Падуї — цілий світ, і він вартий того, щоб повсякчас виходити в нього (Пер. Вікторії Зенгви).*

На різні трактування натрапляємо в науковій літературі щодо займенниково-співвідносних речень із блоком *на те* + *щоб* / *аби*. К. Городенська зараховує такі речення до синкретичних конструкцій з’ясувально-цільової семантики [54, с. 289], Л. Шитик – до об’єктно-цільових [215, с. 165], Р. Христіанінова – до власне-цільових та об’єктно-цільових [198, с. 342]. Проаналізувавши вибірку, можемо вияскравити дві реалізації таких речень:

1) *Їхня практичність мене аж нітрохи не вражала: на те і ярмарок, щоб на ньому приглядатися й тургуватись (Валерій Шевчук); І якщо мене тепер о третій ночі реферувати йому в телефон лекцію з біжучої політики, прочитану в ресторані відомій журналістці депутатом парламенту, то не на те, аби мій старенький ще краще бачив, яке кругом лайно, — і міг заспокоювати себе тим, що його син хоч не таке велике (Оксана Забужко);*

2) *Всі мої старання йшли на те, щоб у його світлості склалося добре враження про мою гімназію (Валерій Шевчук).*

Відмінність між ними вбачаємо в тому, що перші реалізують об’єктно-адвербіальні цільові семантико-синтаксичні відношення з домінантними цільовими, натомість другі – об’єктно-адвербіальні цільові з домінантними об’єктними. З-поміж першого типу речень фіксуємо усталену частотну модель *призначатися на те, щоб / аби*: *Бо й справді, “радянський народ” — не абстрактна “нова історична спільність”: яв, зароджена в 30-ті роки і проголошена в 70-ті вірним сталінцем Суловим за величезне досягнення соціалізму, за моральну та юридичну норму, за якої все, що “не влізало” в цей незграбний евфемізм (ну хоча б суто етнографічний інтерес до старовини...),*

розцінювалось як виклик державному ладові й позначалося всеосяжним словом “націоналізм” — одним із тих “новомовних” слів, котрі **призначалися не на те, щоб** відбивати, а **на те, щоб** убивати значення (Оксана Забужко); *Що чіткіший вододіл проляже між ними, що більше звужуватиметься плацдарм “дубль-новомови”, **призначеної на те, аби** відзвичаїти український етнос від себе самого, а відтак безболісно всмоктати його, розпорошеного до атомарного стану, в пилову хмару “нової історичної спільності”, — то менше у нас шансів лягти гумусом під чобіт чергової диктатури* (Оксана Забужко). Очевидно, послаблення об’єктної проекції в цих реченнях свідчить про те, що вони виявляють риси сталих конструкцій. М. Личук зазначає, що речення з частково-сполучниковим комплексом *на те і + N₁, щоб* уже є фразеологізованими [102, с. 19].

Також зі знахідним відмінком корелята функціює модель *про те – щоб / аби*, реалізуючи об’єктно-адвербіальні цільові семантико-синтаксичні відношення: *Однак **про те, аби** знову заснути, вже не йшлося* (Юрій Андрухович); *Там також не бракувало б гір, якщо йому **йшлося про те, щоб** обов’язково бачити під собою гори* (Юрій Андрухович); *Часом я думав **про те, щоб** домовитися з нею про зустріч, але так жодного разу і не зателефонував* (Софія Андрухович); *Дайте кажу, спокій своїй душі, турбуйтеся зараз **про те, щоб** поладити те, що зіпсовано у вас* (Володимир Винниченко).

Корелят в орудному відмінку *те*₅ було зафіксовано в реченнях із блоками з *тим – щоб / аби*, за *тим – щоб / аби*, напр.: *Фредерік тримався своїх підозріль лише з **тим, щоб** кинути їй докір, помучити; він починав ненавидіти її, тож нехай і вона зазнає бодай частку його муки* (Пер. Дмитра Паламарчука); *Після візиту в 2009 році були внесені зміни до Кримінально-виконавчого кодексу з **тим, щоб** засуджені до довічного позбавлення волі, після оцінки їх індивідуальної поведінки, переводились із камер на двох до багатомісних камер* (Вадим Човган); *Час від часу, ми використовуємо ці дані для статистичних цілей, але забезпечуємо анонімність кожного індивідуального користувача з **тим, щоб** особу не можна було ідентифікувати*

(<https://www.cropscience.bayer.ua/Privacy-Statement>). Обидвом моделям речень притаманні синкретичні об'єктно-адвербіальні (причинові й цільові) семантико-синтаксичні відношення, напр.: *Я пильнувала за тим, щоб приховати від неї жах, який вона навіювала мені після того, як я з щасливої чи фатальної цікавості навчилася краще розуміти її* (Пер. Віталія Підмогильного); *Треба слідкувати за тим, щоб крок ні в кого не переходив у біг або стрибки* (Наталя Забашта).

Структури з прономінативом у місцевому відмінку *те* ₆ представлені моделями у *тому* – *щоб* / *аби*, на *тому* – *щоб* / *аби*. Перша містить здебільшого такі усталені конструкції: *полягати в тому* – *щоб*; *вбачати в тому* – *щоб*; *немає нічого / ніякого... в тому, щоб*, напр.: *План полягав у тому, щоб завербувати Інге не тільки на основі почуттів до Богдана й бажання вийти за нього заміж, а й на ґрунті ідеології* (Сергій Плохій); *Критична транзакція у “Клоуні” для Вайта полягає у тому, щоб змусити Блека назвати його тупим або відреагувати так, щоб Вайт відчув себе таким* (Пер. Карини Меньшикової). Слово *полягати* може бути також випущене, напр.: *Весь фокус у тому, щоб описати всю проблему без емоцій, власних інтерпретацій або узагальнень — лише факти* (Пер. Валерії Глінки); *Немає ніяких хитрощів у тому, щоб знайти стежину в пустелі та знати розташування солоних джерел або струмків* (Пер. Анастасії Марченко); *Немає нічого поганого в тому, щоб ви мали улюблену справу, але якщо вже хочете називати її бізнесом, то заробляйте* (Пер. Антоніни Ящук). Окрім представлених предикатних моделей, такий блок може утворювати об'єктно-цільові речення, напр.: *Отже, суспільство зацікавлене у тому, щоб забезпечити їм більш рівні стимули* (Пер. Нелі Рогачевської).

Корелятивний блок *на тому* – *щоб* / *аби* виявляємо в реченнях із синкретичними об'єктно-адвербіальними (причиновими і цільовими) відношеннями, напр.: *Латвія наполягає на тому, щоб Україна прибрала її зі списку офшорних зон* (<https://glavcom.ua/country/incidents/338838>); *За його*

словами, перукар Міддлтон наполягала **на тому, щоб** зістригти частину волосся через надмірну довжину (<https://www.unian.ua/world/2369952>).

В обстеженому матеріалі також виявлені фразеологізовані речення, утворені за моделями *не те – щоб*. У таких реченнях відбувається протиставлення двох модальностей *не те – що / щоб [...] але [...]*. Цільовий сполучник *щоб* втрачає реалізацію своєї семантичної проєкції, напр.: *Наприкінці серпня приїхали Гриша з Савою, спочатку Єва хоча б іноді посилала есемеси, потім припинила їх надсилати взагалі, **не те, щоби** брати хвилювались, **але** Тамара влаштувала скандал, вони зібрались і приїхали на викупленому в отця Лукіча беемве (Сергій Жадан); **Не те, щоб** не можна вичекати ще кілька хвилин, **але ж** вони вже нічого, нічогісінько не вирішують (Олександр Ірванець). Також погоджуємося з думкою тих синтаксистів, які зазначають, що фразеологізованими є речення з *не без того – щоб; не від того – щоб* [167, с. 512; 100, с. 214] та *нема того, щоб* [102, с. 22], напр.: *Відтоді я багато думав про страх перед смертю — **не без того, щоб** узяти до уваги й певний особистий досвід (Пер. Юрія Прохаська); Отож, коли тільки він бував на торзі, то вже **не без того, щоб** когось не зустрів і не поділився поміркованою чаркою (Григорій Домашовець); А ще з'ясувалося, що він **не від того, щоб** випити з приятелями після служби, а під чаркою стає надміру дратівливим та ревливим (Сергій Батурин); Енн менше цікавила остання обставина, але вона була **не від того, щоб** знову побачити містера Елліота, чого не могла сказати про багатьох інших, кого мала зустріти в Баті (Пер. Тамари Шевченко); **Нема того, щоб** подумав хто, яку об'язаність бере на себе, пускаючись у попівський стан (Анатолій Свидницький); **Нема того, щоб** просто порадіти – неодмінне материнське повчання! (Тетяна Ковтун).**

Співвідносний прономінатив *те* поєднується також із темпоральними релятами *коли, як* у таких блоках:

• *те*₂ – *коли / як*:

до того – коли / як / заки; після того – коли / як / заки;

• *те*₅ – коли / як:

перед тим – коли / як / заки;

• *те*₆ – коли / як:

по тому – коли / як.

Синонімійними є блоки, які вказують на те, що дія відбувається перед настанням іншої дії (*до того* – коли / як; *перед тим* – коли / як), напр.: *Вас, мабуть, здивує, що я пишу Вам такий довгий і нудний лист незадовго до того, коли зможу бути вільний* (Іван Франко); *Та й чи були вони взагалі знайомі до того, як сіли в один автобус, теж викликало в мене сумнів* (Ігор Зарудко); *І померла якось тихо, не хворіла і якраз перед тим, коли збиралася їхати до чоловіка у Чикаго* (Роман Коритко); *Незадовго перед тим, як захворіти, я замислилася над тим, чого я хочу від свого майбутнього* (Інна Турчин); *У дійсності часопростір існував до того, заки вчений здійснив його відкриття* (<https://www.unian.ua/science/10349976>) або після неї (*після того* – коли / як; *по тому* – коли / як), напр.: *Однак після того, коли раптом зник Яків, коротка розмова все ж таки була* (Андрій Кокотюха); *Довелося дочекатися, поки всі розійдуться, і зробити вигляд, ніби лишилася прибирати галявину після того, як старші під наглядом виховательки повели малечу до спалень* (Ірен Роздобудько); *Чотири роки по тому, коли добровольцям було по 54, деякі пройшли масштабніше тестування, включаючи стрес-тест із вправ* (<https://pravda.com.ua/health/2016/07/30/215755/>); *Я вже згадувала маму з Атланти, яка за кілька годин по тому, як її син склав екзамен, зайшла в інтернет і дізналася, що він провалився* (Пер. Олени Замойської). У реченнях виявляємо об'єктно-адвербіальні темпоральні семантико-синтаксичні відношення. Частотнішим є використання сполучника *як*. Аналізовані блоки функціують у різних стилях, проте пара *по тому* – коли / як частіше трапляється в художніх текстах.

У блоках *те* – *як* релят не реалізує темпоральної орієнтації. Простежуємо дві моделі з корелятом у родовому та знахідному відмінках: *щодо того* – *як*; *відповідно до того* – *як*; *про те* – *як* (модель *в міру того* – *як* вважаємо такою,

що є поза літературною нормою). У працях граматистів трапляються деякі коментарі про відношення відповідності [198, с. 185] або відповідності як різновиду зумовленості в цих реченнях [31, с. 75]. В обстеженому матеріалі виявляємо речення з об'єктно-атрибутивними семантико-синтаксичними відношеннями, напр.: *У вас є самоконцепція **щодо того, як** ви вдягаєтеся і якими вас бачать інші люди* (Пер. Олени Замойської); *Грунтуючись на цій теорії, прихильники реконструкціоністичного погляду роблять припущення **щодо того, як** знання та ідеї використовуються в процесі створення ендогенного зростання фірми* (Пер. Ігоря Андрущенка) та об'єктно-адвербіальні способу дії, напр.: *Йдеться головним чином про те, щоб не застигати у своєму емоційному ставленні до хворого, а могли його змінювати **відповідно до того, як** розвивається перед ним образ хворого* (Пер. Христини Богутої); *Так само наша галицька та буковинська боротьба з москвофільством відтепер мусить виглядати зовсім інакше, бо й її терен розшириться безмірно, а її зміст поглибиться **відповідно до того, як** вона розростеться до розмірів боротьби всеукраїнського національного почуття з винародовляючими претензіями “державної” великоруської нації* (Іван Франко). Асемантичний сполучник *як*, транспонований у сферу об'єктних семантико-синтаксичних відношень, виражає порівняння подій, але відрізняється від первинно порівняльних сполучників відтінком справжності [56, с. 26]. Це можемо простежити в попередньо аналізованій моделі *відповідно до того – як* та моделі *про те – як*, яка реалізує об'єктно-адвербіальні семантико-синтаксичні відношення способу дії, напр.: *Лоці багато розказував йому **про те, як** рослини наново опановують ландшафт, понівеченими і покинутими людьми* (Тарас Прохасько); *Гори педагогічної літератури написано про таких, **про те, як** підбирати ключі до їхніх розхристаних душ* (Олесь Гончар).

Корелят *про те* має найширше коло сполучуваносі. Окрім вказаних релятивів, він може поєднуватися також зі значною кількістю прономінативів, утворюючи блоки *про те – хто* (у різних відмінкових формах), *про те – який / чий / котрий*; *про те – де / куди / звідки*; *про те – навіщо / чому*. У всіх цих

моделях, які наближені до з'ясувальних речень, домінантним відношенням є об'єктність: *Пам'ятаєте вправу, де ви думали **про те, ким** би могли стати, якби ваше середовище було інакшим, більш сприятливим?* (Пер. Оксани Зосімової); *Тобто бренд має згадуватися першим під час опитування споживачів **про те, який** бренд їм спадає на думку в певній категорії* (Пер. Юлії Кузьменко); *Я спробую розпитати Ягілку **про те, де** зараз Мальва і вивідати дорогу* (Дара Корній); *Отже, ця книжка насамперед **про те, навіщо** дітям дорослі, навіщо дітям батьки* (Вікторія Горбунова).

У реченнях із блоком *те – ніби, наче* порівняльні сполучники транспоновані у сферу об'єктних семантико-синтаксичних відношень і не реалізують своєї адвербіальної порівняльної орієнтації. Іменник у головній частині уможливорює появу синкретизму, тому фіксуємо об'єктно-атрибутивно-адвербіальні порівняльні семантико-синтаксичні відношення, напр.: *<...> ніхто з них уже навіть не здогадується, що тим самим вони чинять усупереч загубленій легенді **про те, ніби** насправді він не помер, а жив у Львові всі ці роки, ніби він і далі десь у ньому живе і певного дня цю таємницю буде розголошено* (Юрій Андрухович); *І навіщо ці його відвідування і ота **розмова про те, ніби** він працював за друкаря в директоріївському Міністерстві земельних справ, і взагалі ця приязнь і якась неприродна симпатія?* (Борис Антоненко-Давидович). У реченнях з опорним щодо корелята дієсловом або віддієслівним іменником представлені об'єктні семантико-синтаксичні відношення: *Інші говорять **про те, ніби** на той час повітом повинна була проїжджати цариця Єлизавета* (<https://www.novoselica.cv.ua/shishkivci>); *Саме так ми оцінюємо дезінформацію **про те, ніби** зустріч президентів України і США була організована за гроші* (<http://vgolos.com.ua/news/425570>).

Отже, займенниково-співвідносні несиметричні речення з асемантизованим корелятом *те* становлять найчисленнішу й найбільш різноманітну групу. Семантична нівеляція прономінатива уможливорює появу значної кількості прийменниково-відмінкових форм, деякі з яких навіть зазнали лексикалізації і функціують у фразеологізованих реченнях. Найбільшу

кількість відмінкових форм корелят має в межах моделі *те – що*. Найчастотнішим виявом таких речень є об'єктно-адвербіальні причинові семантико-синтаксичні відношення. Послідовну реалізацію об'єктно-адвербіальних цільових відношень має модель *те – щоб*. Найпродуктивнішим корелятом є форма *про те*, яка поєднується з широким колом сполучників і сполучних слів. З-поміж інших моделей зафіксовано також блоки з темпоральними й порівняльними сполучними засобами.

4.1.2 Конструкції з корелятами темпоральної семантики

У неядерній зоні перебувають також конструкції з темпоральними корелятами. З огляду на їхню нечастотність та малопродуктивність, у наукових працях автори здебільшого оминають їхній деталізований опис попри те, що багато засадничих характеристик лишаються нез'ясованими. Несиметричні блоки виявляють такі кореляти:

- *тоді – коли² / як / якщо / якби*;
- *відтоді / колись – як*.

Однією із найбільш дискусійних є корелятивна пара *тоді – коли*. Р. Христіанінова кваліфікує речення з таким блоком як перехідні одиниці між катафоричними реченнями симетричної та асиметричної структури з темпорально-умовними семантико-синтаксичними відношеннями [195, с. 298], В. Ожоган розмежовує симетричні темпоральні, умовні та локативні [131, с. 162], Л. Шитик визначає темпорально-умовний синкретизм, проте не уточнює статусу симетричності [215, с. 164]. Різні погляди у трактуванні пари *тоді – коли* як симетричної та як перехідної спричинені тим, що *коли* виступає і як сполучне слово з часовою семантикою, і як умовний сполучник, напр.: *Бар'єри виходу – перелік чинників, які стримують перехід підприємств в іншу галузь навіть **тоді**, коли рівень цін стає таким, що підприємство починає працювати “на межі рентабельності”* (Григорій Строкович); *Є тільки добрий спогад про приємні миті, і лишень згодом ти їх називатимеш щастям, **тоді**, коли втратиш...* (Дара Корній).

Обстежений матеріал підтверджує, що речення з таким блоком найчастіше є синкретичними й зберігають водночас обидві зазначені семантики. Підтвердженням цієї думки є трансформації, напр.: *Заздрість народжується тоді, коли починається успіх ближнього, а затихає вона лише тоді, коли бачить його невезіння* (Іван Черничко) можемо трансформувати в *Заздрість народжується, якщо починається успіх ближнього, а затихає вона лише якщо бачить його невезіння* або *Заздрість народжується після того як починається успіх ближнього, а затихає вона лише після того як бачить його невезіння*. Такі трансформації слушно пропонує Л. Шитик [215, с. 164]. Трансформаційний аналіз підтверджує, що в реченнях неможливо відмежувати темпоральність від умовності (оскільки є проєкції для обох виявів), а отже симетричний вияв від несиметричного. Тому в межах нашої розвідки їх кваліфіковано як складники периферійної зони несиметричних займенниково-співвідносних речень.

Одиницями, які не належать до сфери несиметричних, є речення із виявом чіткої темпоральної симетричності. Ідеться про блок *тоді – коли*, який функціює за умови того, що в підрядній частині є предикатив у минулому часі, напр.: *Він трусив головою, робив таке й тоді, коли стояв під яблунею, а вона засипала його пелюстками, однак думки про смерть та ангелів не витрушувалися* (Галина Вдовиченко); *У чому ж був мій сумнів? А в тому, що я не міг належно визначити: чи Дух Божий поселяється в мені тоді, коли любив цей світ, чи тоді, коли я його ненавидів, отже, чи тоді, коли починався його красою, чи коли бачив красу погноєм та вмістилищем тліну?* (Валерій Шевчук). Темпоральна симетрія між елементами блоку є чітко окресленою, речення – асинкретичними. З огляду на це вважаємо за доцільне розглядати такі речення як займенниково-співвідносні симетричної структури.

У несиметричних реченнях функціює здебільшого підрядний сполучник *як*, який первинно є виразником порівняльних семантико-синтаксичних відношень. Проте у згаданих блоках він заміщує сполучне слово *коли*, транспонуючись до сфери темпоральних релятивів. Із цієї причини речення,

утворені за такою моделлю, належать до неядерної зони займенниково-співвідносних несиметричних конструкцій, напр.: *Але відтоді, як ми з тобою познайомилися, я вирішив зупинити свій вибір на тобі* (Наталка Сняданко); *Колись, як я ще тільки мріяла про дитину, я планувала бути ідеальною мамою* (repka.club/blogs/vsyake-razne/item/3572); *Минуло півгодини відтоді, як медсестра пішла дзвонити по лікаря* (Наталка Сняданко). У деяких конструкціях натрапляємо на додаткову сему причиновості, напр.: *Відтоді, як він у пориві о гніву так жорстоко покарав свою юну дружину, він не знаходить собі місця* (Валентин Чемерис); *Ганя цілувалась із Зосею, приязно балакала тоді, як на її душі лежав важкий камінь; сміялась і жартувала тоді, як до очей підступали сльози; подавала їй хліб тоді, як бажала подати їй камінь; обнімала її тоді, як була ладна задушити її руками* (Іван Нечуй-Левицький), що залежить від лексичного наповнення. Темпорально-каузальний синкретизм послідовно виявляємо в реченнях із блоком *іноді – як*, що має транспозиційну природу, напр.: *Іноді, як щось було їй не до смаку, хмурила брівки...* (Володимир Кільченський).

Синкретизм помічають також інші дослідники: “Додаткова каузальна семантика здебільшого властива складнопідрядним реченням з корелятивними парами *відтоді ... як*, тому що дія в головній частині зазначених конструкцій є відправною точкою відліку, а отже, і причиною, поштовхом для дії в залежній” [133, с. 212].

Також відбувається реалізація *як* у сфері причинових сполучників (ізофункційний до *якщо*). Такі речення є синкретичними адвербіальними темпорально-кондиційними, напр.: *Сестри рідні тоді, як усі вийдуть заміж* (Нар. тв.); *Люди ми тільки тоді, як дуже сильно любимо* (Андрій Хливнюк).

Таку саму ситуацію маємо зі сполучником *коли*², який, на відміну від *коли*¹, транспонований зі сфери темпоральних і виконує функції адвербіального сполучника умови *якщо*, уможливаючи появу відповідного синкретичного нашарування в реченнях, напр.: *Справжня незалежність держави досягається тоді, коли держава є економічно незалежна*

(darg.gov.ua/_todi_koli_derzhava_je_5_1_0_1956_1); У Державному департаменті США заявили, що нові санкції проти Росії буде запроваджено **тоді, коли** це буде доцільно (<https://www.radiosvoboda.org/a/news/29009206>); Країна почне змінюватися не **тоді, коли** хтось обере новий Верховний Суд та разом із ним закладе фундамент для будівництва нової судової системи, не **тоді, коли** податкова міліція стане фінансовою поліцією, не **тоді, коли** медицина стане страховою, не **тоді, коли** чиновники перестануть брати хабарі (www.ukrjurist.com/?article/1218).

Р. Христіанінова та Л. Шитик зазначають, що умовно-часові семантико-синтаксичні відношення властиві складнопідрядним займенниково-співвідносним реченням несиметричної структури із корелятом *тоді* в головній предикативній частині та сполучником *якщо* в підрядній, напр.: *Заняття у спортшколі можна відновити лише тоді, якщо* зробити капітальний ремонт приміщення [195, с. 300; 215, с. 165]. Ми підтримуємо їхню позицію, додаючи думку, яку висловлює В. Ожоган про те, що такий само синкретизм виявляємо в реченнях із блоками *тоді – якби*: “репрезентантом умовно-часового значення є і речення з корелятами *тоді ... якби*”, напр.: **Якби** мені знову колишня сила, **Якби** мені гуки міцні, **тоді** б мене туга оця не гнітила (Леся Українка); *Але посправжньому пережити біди можна було би лише тоді, якби* ми казали одне одному про те, що нас мучило (Євгенія Кононенко) [133].

Отже, несиметричні речення з темпоральним корелятом представлені корелятивними блоками, у межах яких відбувається зміна типової сполучникової функції, зокрема зміщення порівняльних та темпоральних релятивів у вираження умовних відношень. Цим спричинений темпорально-умовний синкретизм аналізованих одиниць та їхній напів’ядерний статус.

4.2 Периферійна зона займенниково-співвідносних несиметричних речень

Периферійну зону в мові формують зазвичай одиниці, які зазнали транспозиційних змін, адже трансформаційні морфологічні процеси породжують перехідні явища в структурі речення [4; 6]. Явище

прономіналізації по-різному потрактовано в науковій літературі. Спільною є позиція авторів щодо того, що транспонований прономінатив зазнає десемантизації конкретно-номінативного значення і розвиває вказівну функцію [184, с. 497; 131, с. 43; 68, с. 16]. Проте дехто вважає, що слова цілком набувають властивостей прономінатива [18, с. 54; 146, с. 166; 175, с. 220], деякі граматисти наголошують на тому, що зв'язок із попереднім класом повністю зберігається [68, с. 19; 136, с. 17; 193, с. 373], інші ж виокремлюють два ступені транспозиції: неповну й повну [32]. Між цими ланками фіксують також умовно перехідні слова, тобто ті, які потенційно можуть зазнати транспозиції [146, с. 166].

Одним із чинників, які впливають на транспозиційні зміни, є синтаксичний, зокрема, зміщення в нетипову синтаксичну позицію та зміна синтаксичної функції [136, с. 17]. В українській мові прономіналізація часто спричинена лексикалізацією синтаксичних конструкцій, що мають займенниковий компонент та набувають неозначено-узагальненого значення [184, с. 497].

У реченнях із корелятивним блоком фіксуємо таку ситуацію, за якої у типовій позиції прономінатива виступає повнозначна частина мови – здебільшого, прикметник (адже саме ця частина мови становить найчисленнішу групу прономіналізованих слів [131, с. 44]), прийменниково-іменникова конструкція або прислівник, напр.: *А той, Варавва, за повстання одне, що сталося в місті, і за вбивство, посаджений був до в'язниці, і ніяк його не можна було відпустити, бо ж заслуговував на кару* (Петро Улярченко); *Знали інше, що підтверджувала совєтська влада: бандерівці покарали Крап'яка за те, що відмовився відчиняти їм склади зі спиртом* (Василь Базів). Утворюючи пару з релятом, повнозначні слова *один, інший* послаблюють своє конкретно-номінативне значення й посилюють дейктичне, що наближає їх за функцією до займенникового слова, уможливаючи наявність вказівної проекції та заповнення її значенням підрядної частини та виникнення в реченні прислівно-кореляційного зв'язку. У першому реченні *одне – що* можемо трансформувати

в *те* – *що*, зберігаючи питомі ознаки речення: *А той, Варавва, за повстання те, що* сталося в місті, і за вбивство, посаджений був до в'язниці, і ніяк його не можна було відпустити, бо ж заслуговував на кару. Одне в реченні виконує функцію корелята, наповнюючись змістом підрядної частини (*що сталося в місті*), реалізуючи об'єктну субстанційну та атрибутивну проекцію, із яких заповнена перша.

Наявність двох синтаксичних проекцій підтверджує той факт, що прономалізовані займенники “зберігають граматичні ознаки своєї категорії (тобто класу), усі особливості своїх систем, форм, своїх парадигм” [68, с. 19]. З огляду на це, закономірним видається те, що транспонованим корелятам прикметникового походження властива питома атрибутивна проекція та набута субстанційна, як у випадку з прономінативами *один, інший, єдиний, перший, останній*.

Отже, первинною причиною транспозиції слів з інших частин мови до займенникових є втрата або ослаблення їхнього лексичного, конкретно-номінативного значення й посилення узагальненої дейктичної функції [136, с. 17]. Проніміналізація корелята в займенниково-співвідносних реченнях виявляється як тенденція до розвитку тих дейктичних значень, які окреслені в загальних випадках еміграційної трансформації в системі займенникових слів [184, с. 497], зокрема, кореляти набувають:

а) неозначеного або неозначено-узагальненого значення “якийсь”, “хтось” або “будь-який”, “будь-хто” (корелят *один*);

б) неозначено-особового, узагальнено-особового, обмежувально-якісного [44, с. 164] значення (кореляти *інший, єдиний*);

в) ослаблено-особового або ослаблено-предметного значення (кореляти з субстантивами *річ, справа, штука*);

г) вказівно-анафоричного значення (кореляти *перший, останній*).

Деякі з прономіналізованих корелятів утворюють також фразеологізовані єдності, напр.: *Те, що ти спокійнісінько розгулюєш серед бунтарів – все одно, що пригріти ворога у власному будинку* (Вікторія Андрусів); *Тож байдуже,*

щаслива вона чи ні, адже її життя є не що інше, як мить, яка завжди вислизає — ось вона була тут, а тепер її немає (Пер. Віри Кучменко). Такі речення є структурною моделлю займенниково-співвідносних несиметричних і, на відміну від типових прономіналізованих фразеологічних зворотів, напр.: *невідомо хто, багато який* та ін., функціують як корелятивна єдність зі сполучним засобом.

Синсемантизація іменників у ЗСР пов'язана так само з позбавленням змістової самостійності [18; 19; 68, с. 19; 136, с. 53; 184, с. 497] та семантичним наближенням до займенника *щось* [193, с. 373]. Дехто з науковців подає перелік субстантивів, які потенційно можуть втрачати конкретно-номінативне значення (*річ, завдання, ідея, історія, якість, особистість, момент, предмет, подія, тип, факт, характер* тощо [208, с. 140; 181]). У випадках транспозиції, зберігаючи зв'язок зі своїм лексико-семантичним класом, такі іменники реалізують субстанційні синтаксичні проєкції та набувають адвербіальних, зокрема, темпоральних (*з (від, од, до) того часу; з (від, од, до) тих пір; у (на) той час; у (на) той момент; у ту мить; на той період*); локативних (*у (на) тому місці; у те місце; до (від) того місця; у той бік; у ту сторону; у цьому напрямку*); причинових (*з тієї причини*), а також способу дії і міри (*до такої міри; таким чином*).

Найбільш дискусійним видається питання прономіналізації прислівників, які потрапляють у позицію корелята займенниково-співвідносного речення. Цей процес у науковій літературі вияскравлено мало. Хоча усталеною є позиція тих граматистів, які вказують на семантичне вивітрювання прислівників *там, тут, десь, де-небудь, ніколи, нікуди* та ін. у функції корелята [31; 32; 55; 167], думки щодо кваліфікації речень із опорними прислівниками *вгорі, знизу, зверху* та ін. відрізняються. Одні науковці визначають такі речення як складнопідрядні осбавинні місця [181], як речення місця з відносною підрядністю [100, с. 244], як просторово-ототожнювальні [2]. Дехто з авторів вважає опорний прислівник корелятом із просторовим значенням [2; 88], інші обстоюють його статус як

“опорного слова” [181; 100, с. 244] або кваліфікують речення з такими одиницями з-поміж СПР з опосередкованим зв’язком [195; 198].

На нашу думку, доцільним видається розглядати як речення з транспонованим прислівниковим прономінативом ті одиниці, які можемо трансформувати в ізофункційні структури із вказівним займенниковим словом, на кшталт, *там* – *де*, напр.: *Зразу за сільфідом світло погасло, і я, тикаючися в поруччя, що з’являлися скрізь, куди я простягав руку, ніби **вгорі, де** (=там, де – А.О.) кінчалися сходи, крутили м’ясорубку, з якої потоком в усіх напрямках ішли поруччя, піднявся до майданчика і там, з острахом, що то раптом виявиться дзвінок, намацав гудзик на світло* (Емма Андіївська).

Переконливим аргументом прономіналізації також є наявність тавтологічного прономінатива, що підсилює дейктичну функцію, напр.: *Крім того, — він подививсь кудись угору, **де** була й гоготіла пожежа, — мені треба поховати й ворогів моїх* (Віктор Савченко); *Поніс свій посвист туди, угору, **де** стояв той загадковий дім, і Володимирові нічого не лишалось, як засвистіти й собі й рушити у бік зворотний* (Валерій Шевчук); *Але в “Лондоні” годі й думати спинитись: “Бруднючі кам’яні східці крутяться кудись угору, **де** смердить якимись бридкими випарами, карболкою й на стінах чатують блощиці”* (Леонід Бойко); *Мовби вилазить кудись угору, **де** незатишно, де вітер, де може спіткати й якесь лихо, але він ліз, ішов і підбадьорював сам себе* (Юрій Мушкетик).

На підставі викладених фактів вважаємо, що в реченнях, де в позиції корелята опинилась повнозначна частина мови, частотними є випадки еміграційної трансформації займенникових слів. У таких структурах відбувається формування прислівно-кореляційного зв’язку, а самі речення належать до сфери займенниково-співвідносних.

Несиметричний тип таких речень представлено в трьох моделях: перші утворені поєднанням прикметникового слова з релятом субстанційної семантики, другі – адвербіальним локативним корелятом напрямку руху й несиметричним, здебільшого локативним, проте іншим за семантикою,

релятом, треті в головній частині містять синсемантичний іменник (реалізовано різні семантико-синтаксичні відношення).

4.2.1 Конструкції з прономіналізованими прикметниками у функції корелята

Граматики зазначають, що прономіналізація прикметників відбувається в мові найбільш динамічно [68; 136; 163]. У цьому процесі беруть участь “лише прикметники з певним лексичним значенням, які характеризуються більшою абстрактністю і невиразністю ознаки” [68, с.18]. На периферії займенниково-співвідносних речень перебувають конструкції з транспонованими корелятами *перший, останній, інший, один, єдиний*.

Погодимося з ідеями тих науковців, які відзначають, що в займенниково-співвідносних реченнях ці прикметники прономіналізуються й набувають вказівного значення [200, с. 113; 105, с. 28; 215, с. 163]. Кваліфікація таких речень сьогодні є суперечливою. І. Чередниченко зараховує їх до призайменникових [200, с. 112], І. Слинко визначає як предметно-ототожені зі своєрідним відтінком значення [167, с. 475], Р. Христіанінова зауважує, що кореляти набувають у реченнях особової, предметної та подієвої семантики, тому кваліфікує речення як складнопідрядні займенниково-співвідносні симетричні з загальним субстанціальним значенням [195, с. 259]. Л. Шитик визначає речення з субстантивованими прикметниками *єдиний, перший, останній* як синкретичні займенниково-співвідносні субстанційно-атрибутивні, не наголошуючи на тому, чи є такі структури симетричними [215, с. 162-163]. Тому до однієї групи потрапляють конструкції з прономінативним релятом *що* та з таким самим сполучниковим релятом. Нам видається, що такий підхід не є правомірним, адже сполучник *що* модифікує семантико-синтаксичні відношення в таких реченнях. Порівняймо речення: *Єдине* ^{що?/яке?}, *що від нас іще залежить*, – *принаймні вік прожити, як належить* (Ліна Костенко) та *Зазначу єдине* ^{що?/яке?/наслідок}, *що Сонце Весні не зрадило навіть в зрадливому сні* (Борис Олійник). Тому на нашу думку, кваліфікація моделей речень із транспонованими прономінативами потребує уточнення.

Первинно важливим є питання семантики таких корелятивів. С. Ломакович, описуючи значення прономінативів, справедливо зауважує, що “зміст займенників порівняно з відповідними вказівними (*те, той, та* і под.) позначений наявністю додаткових сем тотальності (*все, будь-що, всі, будь-хто, скрізь, всюди, будь-де*), тотальності, обтяженої негациєю (*ніщо, ніхто, ніде*) та протилежних семам тотальності сем обмеженості (*одне, інше, щось, дещо, один, інший, хтось, дехто, десь, подекуди*)” [106, с. 27]. Як бачимо, в останню групу потрапляють транспоновані прономінативи *один, інший*. Доповнимо цей перелік корелятами *перший, останній, єдиний*, які так само мають у реченнях атрибутивне обмежувальне значення, що, очевидно, й спричинило транспозиційний процес. Проекцію субстанційності, якої прикметники набувають унаслідок прономіналізації, можемо кваліфікувати як невластиву субстанційність, а тому блоки з субстанційним релятом не є симетричними. Питомо властивою цим релятам є атрибутивна проекція, яку вони зберігають у зв’язку зі своїм попереднім класом слів. Тому речення з транспонованими прикметниковими корелятами можемо кваліфікувати як симетричні лише в тих випадках, коли вони утворюють блоки з атрибутивними релятами (наприклад, *який, котрий, чий*). В інших випадках симетрії блоку не простежуємо, а отже речення трактуємо як несиметричні.

Аналіз матеріалу продемонстрував, що речення з такими блоками мають найнижчу частотність, що пов’язано передовсім із непродуктивністю процесів прономіналізації. Ми виявили такі несиметричні пари:

- *інший – що / коли*, (фразеологізовані комплекси *не що інше – як, одне (діло)... інше – коли*);
- *одне / одно – що*;
- *єдиний – що*;
- *єдиний – де / куди*;
- *єдиний – коли*;
- *останній – що*;
- *останній – де*;

- *перший / другий / третій – що.*

У реченнях із корелятивним блоком *інший – що / коли* виявляємо атрибутивну та невластиво-субстанційну проекції корелята, натомість субстанційну та адвербіальну темпоральну відповідно орієнтацію релята. Жодна з можливих комбінацій поєднання цих елементів не утворює симетричної пари. У реченнях фіксуємо атрибутивно-субстанційний синкретизм, напр.: *Як мінімум, дві людини переказали чутки про те, що російський військовий катер обстріляв **інший**, **що** належав прикордонникам, ті відкрили у відповідь вогонь, після чого почалася паніка і було піднято в повітря вертольоти і введено війська* (www.bbc.com/ukrainian/politics/2016/08/160826); атрибутивно-адвербіальний темпоральний синкретизм, напр.: *Я люблю тебе **іншу** – **коли** ти бунтуєш, **Коли** гнівом під кручі клекоче Дніпро, **Коли** думєш ти, **коли** бачиш і чуєш, І несєш від криниці вагоме відро* (Василь Симоненко); ***Інше**, **коли** ерц-принц Рудольф Габсбург вбиває красуню Вечеру – всім незабутнє враження на довгі роки, **інше** – **коли** справжнього мистецтва брак - виморення голодом семи мільйонів українців, подія, що ані тоді, ані півстоліття опісля не зворушує нікого, крім самої України* (Йосип Кульчук).

Посилення прономіналізації спостерігаємо в реченнях із подвійним корелятом, напр.: *Душа твоя ще раніше вселилася в Притулу, але то вже інша душа, зовсім інша, така **інша**, **що аж** не годна вилетіти з цього прохололого вже “мерседеса” і зайтися криком, відчаєм, всеочисним благанням* (Віктор Баранов); *Але має бути особистість, постать, людина, котра володіє інформацією з перших вуст, **та інша**, **що** може ставити запитання, відповіді на які зацікавлять глядачів* (Тетяна Власюк).

Із корелятом *інший* також фіксуємо фразеологізовані блоки *не що інше – як, не що інше – ніж*, а також подвійні комплекси *одне (діло)...зовсім інше, коли*, напр.: *Через те, що є свободна воля, є й пекло, бо пекло – це **не що інше, як** відмова від Бога* (Пер. Неля Рогачевська); *Павутинні бородавки павуків — це **не що інше, як** сильно видозмінені залишки черевних ніжок* (за Іриною Упатовою); *А наведений вище пасаж — **не що інше, ніж** вираз дратівливого*

полемічного запалу, в якому не рахуються навіть з формальною логікою (Степан Сапеляк); *Господарський процес не є виключно об'єктивний і не виключно суб'єктивний, але володіє обома сторонами, бо він є не що інше, ніж взаємодія суб'єкта (господаря) і об'єкта (навколишньої природи)* (за Михайлом Туган-Барановським); *Холодний піт почав литися з голови Комарницького, скрапуючи у срібну пітьму, бо одне діло, коли чоловік застане вдома бенкетника, а інше, коли люди зловлять застрялого у вікні любаса — тоді відбрехатися, що тільки гостив у цьому домі аж ніяк не вдасться* (Валерій Шевчук); *Та одне діло — почути незнайомий звук вранці, в оточенні друзів, а зовсім інше, коли він долинає на сконі дня, а поруч немає ані душі* (пер. Ігоря Ільїна); *Якщо мета самореалізації насамперед в інших або для інших – це одне, і зовсім інше, коли вона замикається тільки на самому собі* (Юрій Римаренко). Оскільки прономіналізація загалом не є динамічним процесом порівняно з транспозицією в інших класах слів, фразеологізація утворень із транспонованими прономінативами є одним із шляхів усталення в мові такої перехідної одиниці. Фразеологізовані структури виявляють ознаки сталих комплексів, з-поміж яких повторюваність і відтворюваність [102, с. 18].

У реченнях із парами *одне / одно – що; єдиний – що; єдиний – коли; єдиний – де / куди* виявляємо так само атрибутивну та невластиву-субстанційну проекції корелята та субстанційну орієнтацію прономінативного релята *що* (сполучник *що* має недиференційовану проекцію), адвербіальну темпоральну орієнтацію *коли*, адвербіальну локативну орієнтацію *де, куди*, напр.: *Вона лежала така тиха, пригноблена, розтоптана і розуміла лиш одно, що вона одинока* (Михайло Коцюбинський); *Я стверджую лише одне, що в час, коли він був при мені (він обіймав посаду товариша міністра іноземних справ, із відкомандируванням до мене), — це видатна за своїм розумом людина, за своєю широкою всебічною освіченістю, вражаючою працездатністю, врівноваженістю, завжди на місці, і що він був відданий справі, котрій служив, і тим самим мені* (Павло Скоропадський); *А зараз її засмучувало одне — що не атрофувалася здатність відчувати біль, серце не ампутувалося саме собі, а*

ще пам'ять... не завадила б трепанація (Наталка Шевченко); **Єдине, що є стабільним і до чого українці звикли, – жебрацьке існування** (<http://gordonua.com/ukr/publications/22695>); **Єдине, що від нас ще залежить, — принаймні вік прожити як належить** (Ліна Костенко); **Єдине, коли порушувалось це питання на законній, природою продиктованій підставі, так це при смерті батька родини або глави сім'ї** (Тамара Давиденко); *Тож єдине, на чому вони стоять, єдине, де хочуть повного задоволення своїх інтересів — це освіта дітей* (Пер. Івана Рябчія); *І це найкраще, єдине, де вони його не шукатимуть* (Пер. Олени Оксенич); *Наше “тепер” – то єдине, що ми на правду маємо, єдине, де ми на правду є, до чого на правду належимо* (Віталій Табачковський); *Оце є єдине, де я зможу діткнутися всіх справ, що Ви порушили в тім листі* (Леонід Мосендз); **Єдине, куди я готова тебе відпустити ненадовго – це до твоїх трактатів** (Віолетта Лосева), **Єдине, куди мені хотілось би поїхати, так це подалі від місис Герт, — відповіла Еббі** (Пер. Анастасії Клімової). В усіх реченнях маємо синкретизм атрибутивно-субстанційних або атрибутивно-адвербіально-субстанційних семантико-синтаксичних відношень.

Конструкції, структурну модель яких утворює пара *останній – що*, також виявляють атрибутивно-субстанційний та атрибутивно-адвербіальний локативний синкретизм, напр.: *Він щось говорив і говорив, та я не могла розібрати жодного слова, повіки злипалися, наче намазані медом, я засинала від міцного наркозу й останнє, що змогла відчутти, — це те, як він узяв мене на руки й поклав у холодне крісло* (Василь Шкляр); **Останнє, що згадав, як вона стояла серед битого скла, обхопивши руками голову, і персні срібно горіли в її густому волоссі** (Сергій Жадан); *Хоч вважається, що вовкуватий і вовчкватий те саме, письменник для характеристики хлоп'яти вибирав останнє, де зменшувальність є й віковою узгодженістю* (Віталій Черкаський); *Він невиразно пригадував той прийом після заключної сесії Об'єднаного міжнародного астрономічного конгресу в Бостоні, останній, де брали участь китайці перед другим етапом Культурної революції* (Пер. Вікторії Зенгви).

Речення із блоками *перший / другий / третій* – *що*, де *що* може бути й сполучником, і сполучним словом, представлені найменш частотно, напр.: *Той “кожен” під ту хвилю стояв біля перелазу чи біля дверей, біля вікна чи й виглядав із-за повітки; “кожен” бачив той чудний хід – ішла серединою вулиці висока, вдягнена в чорне жінка, вона несла на руках дитину, було три речі дивні у ній: **перше, що** ніхто її досі у вічі не бачив; **друге, що** була надто висока, та й одіж мала якусь нетутешню; а **третє, що** очі мала несусвітські* (Валерій Шевчук); **Перше, що** прийшло в голову: “Дитину викрали терористи”, потім з’явилася думка: “І вибухівку підкинули” (Наталя Доляк); **Перше, що** побачила Лариса, коли отямилась, – *сонце* (Олена Печорна). Рідко натрапляємо також на блок *перше* – *де*: **Перше, де** зароджуються сумніви, – *просто в його імені: “Сміт”* (Пер. Ганни Литвиненко); *Батьки, як правило, **перше, де** починають шукати причини негараздів, “у вчителів та школі”, вчителі, відповідно, – “у батьках та сім’ї”* (Вікторія Гобунова). У таких реченнях виявлено атрибутивно-субстанційно-адвербіальний локативний синкретизм семантико-синтаксичних відношень.

Отже, у більшості блоків із транспонованим прикметником з обмежувальним значенням (найчастіше – прикметник середнього роду, що наближає його до прономінатива *те*) функціює сполучне слово або сполучник *що*, які ні в тому, ні в тому випадку не виявляють симетричності структури. У реченнях зі сполучним словом простежуємо синкретичні атрибутивно-субстанційні відношення, у реченнях зі сполучником – синкретичні атрибутивно-субстанційно-адвербіальні. Подекуди натрапляємо на структури з адвербіальним локативним (*де, куди*) або темпоральним релятом (*коли*), у яких реалізовано синкретичні атрибутивно-субстанційно-адвербіальні семантико-синтаксичні відношення.

4.2.2 Конструкції з прономіналізованими прислівниками у функції корелята

В аналізованому матеріалі також трапляються речення, у яких корелятом є прономіналізований прислівник, напр.: *На кордоні у Саакашвілі заберуть*

паспорти і повернуть назад, звідки прибув (<https://www.5.ua/polityka/154651.html>) або подвійний блок, напр.: *Поніс свій посвист туди, угору, де, стояв той загадковий дім* (Валерій Шевчук). Було зафіксовано такі блоки:

- локативні:

вгорі / вгору / згори / догори / внизу / збоку / спереду / позаду / ззаду / кругом / навколо / поблизу / неподалік / набік / здалека / укінці / далеко / вперед / далі / вдалину / назад / попереду – де / куди / звідки;

- темпоральні:

іноді / інколи / зрідка / потім / зараз / тепер / відтепер / востаннє / вперше – коли / як;

- фразеологізовані комплекси (*все одно – що*).

У більшості речень нашої вибірки прислівник має локативну або темпоральну семантику й втрачає її, натомість первинно реалізуючи дейктичну функцію, як і в реченнях попередньої моделі. Тому, на нашу думку, такі структури також належать до периферійної зони займенниково-співвідносних несиметричних речень. Погляди науковців щодо кваліфікації цих речень також дуже відрізняються. У праці “Сучасна українська мова” за редакцією Л. Булаховського влучно зазначено: “Якщо в головному реченні є якісь інші прислівники зі значенням місця, крім перелічених уже вказівних слів, то підрядне місце може відноситися до них” [100, с. 244]. Більшість класичних граматик розглядає ці структури як речення з підрядним місцем [100; 181], хоча натрапляємо й на коментарі про можливість переходу такого співвідносного прислівника у функцію корелята (зокрема йдеться про той випадок, коли “загальна семантика присудка головного речення накладає обмеження щодо вживання відповідного слова” [181, с. 244], тобто семантика предикатів руху, переміщенням та ін. визначає наявність обов’язкового локативного корелята, який є прислівником) або про кваліфікацію речень із таким прислівником як особливого типу [200, с. 111]. В. Белошапкова слушно зауважує, що замість співвідносного слова можуть функціонувати слова, які не є займенниками, але

посилують у своєму значенні дейктичний елемент [174, с. 684]. Підтримуємо цю думку і вважаємо, що в тому випадку, коли прислівник посідає позицію корелята, він послаблює свою номінативну семантику, на користь чого свідчать можливі трансформації: *Підем **далі, де** небо аж летється в ліси і струшує з них листя* (Михайло Стельмах) = *Підем **туди, де** небо аж летється в ліси і струшує з них листя*. Тому в таких реченнях прислівники можемо вважати функційними аналогами співвідносних прономінативів, які формують корелятивний блок, а отже – утворюють займенниково-співвідносне речення нерозчленованого типу з адвербіальними локативними або темпоральними семантико-синтаксичними відношеннями (речення не можуть уважатися симетричними, адже прономіналізовані прислівники не мають симетричних релятивів, тому ми не виявляємо повної семантичної відповідності). Це твердження стосується лише прислівників із найбільш загальним значенням місця або часу, які містять указівку на напрям розташування в просторі, часовий відлік тощо.

Із цих міркувань вважаємо доцільною думку про те, що прислівники *вгорі, вгору, згори, догори, внизу, збоку, спереду, позаду, ззаду, кругом, навколо, поблизу, неподалік, набік, здалека, укінці, далеко, вперед, далі, вдалину, назад, попереду* тощо є функційними аналогами співвідносних слів [2, с. 114], оскільки “їхнє значення фактично вичерпується різними вказівками на просторові орієнтири щодо буття, місцеперебування та напрямків руху” [2, с. 111]: ... *кар, кар, карр!* – *загойдалися віти високо **вгорі, де** кудись зникла стеля: накладка вийшла, встигла зрозуміти Мілена* (Оксана Забужко) = ... *кар, кар, карр!* – *загойдалися віти високо **там, де** кудись зникла стеля: накладка вийшла, встигла зрозуміти Мілена*. Так само, як і типові локативні прономінативи *там, тут, звідти, туди* тощо, локативні прислівники-кореляти можна класифікувати на статичні (*вгорі, внизу, збоку, спереду позаду, ззаду, кругом, навколо, поблизу, неподалік, набік, укінці, далеко, далі, попереду*) і динамічні (*вгору, згори, догори, здалека, вперед, вдалину, назад*). На нашу думку, саме наявність цих сем спричиняє наближення аналізованих

прислівників до займенникових слів, уможлиблюючи актуалізацію їхньої дейктичної функції.

Посилюють вказівність у позиції корелята прислівники часу, напр.: *іноді, інколи, зрідка, потім, зараз, тепер, відтепер, востаннє, вперше*. Так само, як і попередня аналізована група, вони мають спільну рису з прономінативами *тоді, відтоді*, виражаючи власне-час (*іноді, інколи, зрідка, потім, зараз, тепер, востаннє, вперше*) або відліковість (*відтепер*). Ця ознака посилює вказівні функції наведених слів у позиції корелята: ***Іноді, коли він спить біля мене, я відчуваю, що є два Віктори*** (Любка Дереш) = ***Тоді, коли він спить біля мене, я відчуваю, що є два Віктори***.

На нашу думку, на актуалізацію дейктичної функції впливає також контактне розташування прислівника й релята, напр.: *До того часу був “дикий сплав” – дерево скидали у воду, його зносила висока вода **вниз, де** його ловили на спокійній воді* (<https://zbruc.eu/node/26398>); *Всі, сперши дух, дивляться **угору, де** в блакиті неба ширяв степовий хижак* (Адріан Кащенко); *Я встиг, заки підійшла дружина, заплатити за квиток до найближчого містечка, де зупинявся потяг, і, згодом, пересівши, на зустрічний, повернувся **назад, де** ще зовсім недавно махав дружині бутербродом, який вона злагодила мені на дорогу і який я забув на сидінні, вискакуючи з потяга* (Емма Андіївська).

У реченнях прислівники *поблизу, неподалік, поруч* функціують як ізофункційні до статичного локативного прономінатива *тут*, вказуючи на наближене розміщення в просторі, або *там*, вказуючи на віддалене. Це засвідчують можливі трансформації: *Написаний у 26 років ще достоту молодим журналістом, цей роман не так про “втрачене покоління” і поствоєнний синдром (хоча про це також), скільки про життя як таке: коли смерть і любов ходять буквально **поруч, де** корида, паби і готелі є нормальними життєвими локаціями* (<http://www.theinsider.ua/art/14322>) = ... *коли смерть і любов ходять буквально **там, де** корида, паби і готелі є нормальними життєвими локаціями*.

Прислівники *набік, убік, вперед, назад, вдалину, далі, далеко*, “вказують на такі просторові орієнтири, як горизонтальна локалізація з бічної сторони чогось, і співвідносяться з займенником *туди*” [2, с. 146]: *Глипаю оком убік, куди лягла тінь, і бачу, як за мною ступає тінь мого ката* (<https://ar-ar.com/c14news/posts/129080160435746>) = *Глипаю оком туди, куди лягла тінь, і бачу, як за мною ступає тінь мого ката*. Аналізовані пари за функцією також близькі до блоків із прономіналізованими іменниками, напр.: *набік – у той бік, у ту сторону* тощо. Речення з такими комплексами проаналізовано в наступному підрозділі.

Процес прономіналізації засвідчуємо також у темпоральних блоках з прислівниками *іноді, зрідка, інколи, потім, зараз, тепер, відтепер, востаннє, вперше*. У підрядній частині здебільшого функціують реляти коли, як: *Іноді, коли я залишалася сама на горищі, дивлячись у низьке осіннє небо, думала, щочekaє на мене за цими стінами, чого хочу, яка я?* (Олена Печорна); *А потім, коли річ уже існує як ціле, вона може нести в собі і концепцію* (за Валентином Сильвестровим); *Хворий щасливий, коли стає здоровим, а потім, коли звикне, знову нарікає* (Дара Корній); *Справа в тому, що востаннє, коли я бачив Мішель, ми багато говорили про нього* (Пер. Ганни Литвиненко); *Востаннє, як ми його заміряли, він становив 10 %* (Пер. Анастасії Дудченко); *Він давно знав, що добра від цієї дівчини йому чекати не варто. Ще тоді, уперше, коли вона зчинила скандал і втекла з дому* (Ксенія Циганчук); *Свого батька Остап побачив уперше, коли вже мав років шість: той був у сірому шоломі з великою малиною зіркою* (Петро Бондарчук). У цих реченнях простежуємо адвербіальні темпоральні семантико-синтаксичні відношення.

Як і в попередніх аналізованих моделях, було виявлено одиниці, що містять фразеологізований комплекс, напр.: *Те, що ти спокійнісінько розгулюєш серед бунтарів – все одно, що пригріти ворога у власному будинку* (Вікторія Андрусів); *Жити у Венеції все одно, що мешкати у метрополітені* (Лариса Денисенко).

Отже, вважаємо за доцільне розглядати речення з корелятом-прислівником із найбільш узагальненою семантикою, тотожною з прономінативами *там, тут, туди, звідти, тоді*, як периферійний вияв займенниково-співвідносних несиметричних структур.

4.2.3 Конструкції з прономіналізованими іменниками у функції корелята

Частотними є займенниково-співвідносні речення, у яких до складу корелятивного блоку входить синсемантичний іменник, який зазнає внутрішньочастиномовної транспозиції. Якщо про прикметники й прислівники синтаксисти згадували осібно, то прономіналізація іменника досліджена більш повно [18; 19; 131; 136]. Дехто з граматистів навіть подає такі іменники окремими списками [49]. Здебільшого в науковій літературі йдеться про іменники *людина, чоловік, діло, справа, річ* [68, с. 18; 136, с. 18; 184, с. 497] за умови, якщо вони стають тотожними до *хтось, щось, дещо, це, те*.

Основним чинником такого переходу мовознавці вважають послаблену позицію в реченні [204, с. 36]. Щоправда, ідеться передовсім про позицію підмета, який, поєднуючись із предикатом у третій особі однини або множини, настільки послаблює лексичне значення, що “лише граматично підтримує значення підмета” [204, с. 36]. О. Шахматов навіть запропонував для зазначеного явища термін “службовий підмет” [204, с. 163]. У випадку із функціонуванням іменника з послабленою семантикою в позиції корелята посилення дейктичної, у певному розумінні службової, функції відбувається послідовно. Обстежений матеріал виявив, що такої ознаки набувають іменники *час, пора, момент, мить, період, місце, бік, сторона, напрям, міра, причина*, у значенні яких закладена найбільш узагальнена семантика часу, місця, міри, причини. Закономірно, що такі іменникові кореляти виявляємо здебільшого в сталій прийменниково-іменниковій формі, ототожненій прономінативам *там, тут, туди, тоді, так, тому* відповідно.

У функції корелята ми зафіксували такі аналітичні форми:

- темпоральні:

з (від, од, до) того часу; з (від, од, до) тих пір; у (на) той час; у (на) той момент; у ту мить; на той період;

- локативні:

у (на) тому місці; у те місце; до (від) того місця; у той бік; у ту сторону; у цьому напрямку;

- способу дії і міри:

до такої міри; таким чином;

- причинові:

з тієї причини, з тих міркувань.

З огляду на наведені чинники, можемо припустити, що ці структури вже перебувають на периферії займенниково-співвідносних несиметричних речень і не належать до сфери присубстантивно-атрибутивних, або субстантивно-означальних, як їх кваліфікують деякі науковці [32, с. 335-336; 77, с. 689; 167, с. 460-461]. У всіх реченнях простежуємо послаблення номінативної функції субстантива та посилення дейктичної, що уможливорює трансформації, напр.: *...на той час, як ви зберетеся з дітьми в гори, у вас за спиною будуть уже кілометри прогулянок у парках, вулицями, біля проїжджих частин та інших місць із підвищеною небезпекою* (Ірена Карпа) = *тоді, як ви зберетеся з дітьми в гори, у вас за спиною будуть уже кілометри прогулянок у парках, вулицями, біля проїжджих частин та інших місць із підвищеною небезпекою*.

Обстежений матеріал засвідчив, що такі речення здебільшого функціують із темпоральними та локативними корелятами (з (від, од, до) того часу, з (від, од, до) тих пір, у (на) той час, у (на) той момент). Варто зауважити, що дехто з мовознавців відзначає синкретизм таких конструкцій [133, с. 214], зауважуючи, що залежна частина цих речень водночас взаємодіє і з корелятом прислівним видом зв'язку, і з головною частиною речення детермінантним [133, с. 214]. Зокрема, Л. Шитик розглядає такі речення як синкретичні атрибутивно-обставинні з уточнювальним значенням [215, с. 182], що видається невмотивованим з огляду на різний ступінь втрати автосемантичності опорними субстантивами, тому вважаємо за доцільне розмежувати речення,

напр.: *Під кручею, де розмістилася його вогнева позиція, діялося щось незвичайне* (Олесь Гончар) та *І прудко побігли вони до того місця, де лежало сіно пана Кошковського* (Валерій Шевчук), адже в першому реченні автосемантичність опорного субстантива зберігається, не набуваючи ключової дейктичної функції, на відміну від другого речення.

Отже, у таких займенниково-співвідносних реченнях прономіналізований субстантив втрачає лексичну повнозначність, виявляючи здатність формувати синтаксичну проекцію й бути наповненим змістом підрядної частини, що є засадою формування прислівно-кореляційного механізму. Процес втрати повноцінного значення субстантивом у такій позиції помічають деякі дослідники щодо локативних іменників: лексичне значення слів *бік, сторона, напрямок* “вичерпується в цій синтаксичній позиції вказівкою на горизонтальний просторовий орієнтир, що й забезпечує їхнє функціонування як співвідносних слів” [2, с. 145].

Також дехто звертає увагу на темпоральні іменники, які в разі поєднання з прономінативами *той, цей* формують сполуки, на кштал, *у той час, у той момент*, які реалізують у реченні синкретичні означально-часові відношення [195, с. 297]. Наприклад, речення *Вже люди, певне, від тієї пори Тут не живуть, як з раєм попрощалися* (Леся Українка) можемо трансформувати *Вже люди, певне, відтоді Тут не живуть, як з раєм попрощалися. Від тієї пори*, так само, як і *відтоді*, реалізує проекцію адвербіальних темпоральних відлікових семантико-синтаксичних відношень, наповнюючись змістом залежної частини *як з раєм попрощалися*. Натомість субстантив *пора* не реалізує своє конкретно-номінативне значення.

Послідовні трансформації доводять, що в реченнях аналітичні кореляти виконують функції прономінативів *відтоді, доти, тоді*. До перших належать ті, що позначають темпоральність, а зокрема – точку відліку. Це структури з *(від, од) того часу, з (від, од) тих пір*, ізофункційні до *відтоді*, та *до того часу, до тих пір*, ізофункційні до *доти*. До другої групи зараховуємо ті, що позначають власне-темпоральність: *у (на) той час, у (на) той момент*, які

можемо прирівняти до *тоді*. Релятами в таких реченнях найчастіше є *коли*, *як*. Перший позначає власне-темпоральність, а тому в реченнях із аналітичними корелятами другої групи реалізує семантично тотожну єдність. Проте ми не можемо кваліфікувати їх з-поміж симетричних, оскільки в аналітичних блоках також виявляємо дейктичний атрибутивний прономінатив *той*, проекція якого здебільшого є незаміщеною, однак надає структурам синкретизму (усі речення будуть виражати атрибутивно-адвербіальні темпоральні семантико-синтаксичні відношення). Розгляньмо окремі моделі.

У реченнях із корелятом з (*від, од, до*) *того часу* функціують здебільшого реляти *як, коли*. Корелят проектує адвербіальні темпоральні семантико-синтаксичні відношення відліковості, релят здебільшого реалізує адвербіальні власне-темпоральні. Трансформації доводять функційну ідентичність блоку з (*від, од*) *того часу* – *як / коли* блокові відтоді – *як / коли*, натомість блок *до того часу* – *як / коли* ізофункційний до *доти* – *як / коли*. Речення можемо кваліфікувати як адвербіальні темпоральні: **З того часу, як ти тут з'явилася, з Драконами сталася дивовижна метаморфоза** – вони віднайшли Душу (Оля Зубарева); *Минуло майже 70 років з того часу, як піонери вивчення ультразвуку вперше помітили, що маленькі рибки, які запливали в ультразвукові промені, гинули* (за Оксаною Балтарович); **З самого малу незлюбила її Параска, з того часу, коли болісний крик її оповістив світові, що на йому народилося нове життя; з того часу, як баба-повитуха, обдивившись, поздоровила Параску з дочкою, серце матері забилося ненавистю до дитини** (Панас Мирний); *Не лічу днів. Мені не потрібні дні, й місяці, й роки. Але коли вже казати правду: то з того часу, коли козаки видали ляхам гетьмана Павлюка* (Валерій Шевчук).

Речення з корелятом з (*від, од, до*) *тих пір* – *як / коли* так само ізофункційні до конструкцій із *відтоді* – *як / коли* і виражають адвербіальні темпоральні семантико-синтаксичні відношення: *Утім, для останнього способу господиня мала би бути невеликою марнотраткою, бо та ж таки традиція диктувала ще з тих пір, коли газ у містечко завозився в балонах* (Василь Врублевський);

Віта знала: її мама органічно не вміла прикидатися. З тих пір, коли... коли дала собі слово більше не прикидатися (Володимир Лис); Але з тих пір, як упав радянський режим і набрали сили закони вільної торгівлі, тут багато чого змінилося (Володимир Войнович); Не вдаючись в полеміку, смію стверджувати, що наука про державне управління існує з тих пір, як появились перші ознаки влади, держави і самого управління (Іван Розпутенко).

Аналітичний корелят у (на) той час проектує значення власне-темпоральності, як і його аналог *тоді*, поєднуючись із релятами як, коли: **На той час, як** в принципі й зараз, у тонах на Ютубі був розважальний контент (<https://varianty.lviv.ua/51056>); **На той час, як** утримання з боку відповідача не є достатнім для забезпечення належного рівня життя та розвитку сина, у якого є потреби у належному харчуванні та побуті (<https://verdictum.ligazakon.net/document/15444835>). Якщо в попередніх конструкціях ми не простежували повної семантичної ідентичності між елементами блоку, то в реченнях із блоком *на той час – коли* і корелят, і релят є виразниками власне-темпоральності: **На той час, коли** язики полум'я вихопилися з вікон, сповіщаючи сусідів, що почалася пожежа, Ларсон уже розчинився в темряві ночі (Олег Авраменко).

Так само реалізує власне-темпоральність блок у (на) той момент – коли, напр.: **На той момент, коли** ми вийшли з вежі, термінал також був майже повністю зруйнований — приблизно за добу до цього впали плити-перекрыття (Іван Штогрін). Цей корелят поєднується також зі сполучником як, напр.: **На той момент, як** мамі вже зробили першу операцію, у мене почало боліти горло (Сергій Бут); **Наші теперішні** військові мають чітко розуміти, ким були ті люди **на той момент, як** вони воювали (<https://www.radiosvoboda.org/a/28861706>).

Таке саме номінативне спустошення спостерігаємо в аналітичних блоках із субстантивами місця: у тому місці, у той бік, у ту сторону, у цьому напрямку. Трансформаційно можемо довести такі тотожності: статичний у тому місці =

там, динамічний (напрямку до точки) *у той бік* = *туди*, динамічний (напрямку до точки) *у ту сторону* = *туди*, динамічний (напрямку від точки) *у цьому напрямку* = *сюди*. Частіше в таких сполуках виявляємо атрибутивний прономінатив *той*, рідко – *цей*, що додає реченням синкретизму семантико-синтаксичних відношень (атрибутивно-адвербіальні місця), “лексичне значення слів *бік*, *сторона*, *напрямок* вичерпується в цій синтаксичній позиції вказівкою на горизонтальний просторовий орієнтир, що й забезпечує їхнє функціонування як співвідносних слів у просторово-ототожнювальних реченнях” [2, с. 151]. У реченнях функціують локативні реляти, напр.: *де*, *куди*, *звідки*.

Речення з аналітичним корелятом *у (на) тому місці* виражають синкретичні атрибутивно-адвербіальні локативні статичні семантико-синтаксичні відношення, напр.: *Коли мундштук торкається сухих губ, він прикріплюється до губ звичайно у тому місці, де він уперше торкнувся, що робить досить складним знаходження “ідеальної точки”* (Євген Білий); *Неподалік залізничного вокзалу, якраз у тому місці, де закінчуються ятки, де селяни повикладали зелень й пластикові пляшки з молоком просто неба, де сонце довело тюльку у бочках до такого стану, що її вже й страшно тюлькою назвати, тітка Броня волочила від ринку торбу з картоплею і злостилась, чому вона така важка?* (Леся Бернакевич); *Якщо за період відсутності мігранта у тому місці, де він знову облаштувався, природні і соціальні умови не надто різко змінилися, то процес реадaptaції відбувається легше та швидше* (http://iom.org.ua/ff_ukr_21_10_press).

Конструкції з блоком *у той бік – де / куди* залежно від релята реалізують атрибутивно-адвербіальні локативні статичні або статично-динамічні семантико-синтаксичні відношення, напр.: *В його грудях стриміла Сироватчина шабля, він лежав на землі, залитий кров’ю, а гнідий бахмат мчав степом у той бік, де манячила постать другого втікача* (Юрій Мушкетик); *Натис на остроги й повернув коня у той бік, звідки почався той однотонний хід за труною* (Валерій Шевчук); *Лейтенант Анвар підкурих люльку від розпеченого до червоного кольору запального прутка, поклав його знов до*

жаровні, поглянув у той бік, куди щойно стріляв, і ... махнув рукою (Сергій Батурин). Лише в деяких, здебільшого, текстах художньої літератури до ХХ століття, або в розмовному мовленні натрапляємо на корелят *у ту сторону*, який функціює в реченнях з атрибутивно-адвербіальними локативними динамічними семантико-синтаксичними відношеннями, напр.: *Друга б покинула все, пішла світ за очі, а я гляну у ту сторону, де дитина у снопах спить, промовлю: "Он де моє лихо, що мені очі зав'язало!"*, *умиюся гіркими та й знову за роботу* (Панас Мирний); *Чоловіки почули постріли та побігли у ту сторону, звідки вони лунали* (<https://www.pravda.com.ua/news/2014/01/24/7011264/>).

Так само локативні динамічні семантико-синтаксичні відношення проектує аналітичний корелят *у цьому напрямку*, поєднуючись зі статичним релятом *де* або динамічним *куди*, напр.: *Це дійсно інноваційний проект, який перевершує напрацювання вчених Стенфордського університету у цьому напрямку, куди Андрій завітав в рамках поїздки до Силіконової долини як переможець Thiel Foundation Summit* (<https://dou.ua/forums/topic/14211/>); *Думки мої вперто сверлили невідомість у цьому напрямку, де все поки що складалося у дотепну версію, хоч здоровим глуздом я чітко розумів, що усе, відкрите досі, цілком може бути збігом обставин, і насправді письменник, виїхавши з бази у напрямку свого наступного місця відпочинку, міг потрапити до рук ворогів, які й позбавили його життя, а разом заховали усі сліди* (Олексій Волков).

Видається, що позбавлені номінативного значення також аналітичні атрибутивні кореляти *до такої міри*, таким чином, які є ізофункційними до *настільки*, так, та адвербіальний комплекс з *тієї причини*, який можемо прирівняти до *тому*. У реченнях із *до такої міри* послідовно фіксуємо реляти *що* і *щоб*, напр.: *Тільки коли хтось із них занедужував до такої міри, що йому вже були чутні співи ангелів, то тоді тільки заварювали для нього грузинський чай і пекли курку* (Леся Бернакевич); *Маю надію, не до такої міри, щоб ти покликав варту* (Олег Авраменко). У структурах, побудованих за першою моделлю, виявляємо синкретизм атрибутивних та адвербіальних семантико-синтаксичних відношень способу дії, міри і ступеня та наслідку; у другому типі

– синкретизм атрибутивних та адвербіальних способу дії, міри і ступеня та мети.

Як і прономінатив *так*, аналітичний комплекс *таким чином* утворює блоки зі сполучниками *що, щоб*, напр.: *Завдання складені **таким чином, що** кожне з них містить здебільшого елементи провідної діяльності, характерної для однієї дослідницької компетентності* (за Олександром Мерзликіним); *Лабораторії мають бути спроектовані **таким чином, щоб** відповідати операціям, які в них проводяться* (за Ніною Гудзь). У реченнях виявляємо синкретизм атрибутивних та адвербіальних способу дії та наслідку або мети (останнє залежить від орієнтації релята).

Синкретичні структури з атрибутивно-адвербіальними причини та наслідку утворює блок з *тієї причини – що*, напр.: *Чуттєві образи, оповіді про конкретні події (наративність і символічність) вкдючаються в концепцію теодогічної науки з **тієї причини, що** першопринципи теодогії даються нам в Одкровенні* (Андрій Баумейстер); *Якщо приватна власність на засоби виробництва морально засуджується з **тієї причини, що** виключність посідання дозволяє власникові приймати рішення, які впливають на життя інших, водночас не питаючи їхньої думки, то приватна власність на предмети споживання підпадає під той же ж вирок* (Тарас Возняк).

Отже, сполуки з прийменником та іменником зі значенням темпоральності, локативності, способу дії та причини, які функціують як корелят займенниково-співвідносного речення, зазнають транспозиційних процесів, втрачаючи конкретно-номінативне значення та набуваючи посиленої дейктичної функції, що уможлиблює формування прислівно-кореляційного механізму та підтвердження статусу цих речень як периферійної зони несиметричних займенниково-співвідносних конструкцій. Описані процеси внутрішньочастиномовної перехідності типологічно наближають реалізацію ЗСР до інших типів складнопідрядного речення.

4.3 Перехідна зона займенниково-співвідносних речень – напівсиметричні речення

У попередній розділах було згадано, що застосування до класифікації речень критерію семантичної відповідності прономінатива та сполучного засобу призводить до виявлення таких одиниць, елементи корелятивного блоку яких не виявляють повної семантичної тотожності, перебуваючи в межах однієї значеннєвої групи. Ідеться про конструкції здебільшого з локативним або темпоральним корелятом, що містять блоки:

- *там / тут / всюди / скрізь – куди / звідки;*
- *туди / сюди – де / звідки;*
- *звідти / звідки – де / куди;*
- *ніде – звідки;*
- *нікуди – де;*
- *тоді / завжди – коли²;*
- *відтоді – коли;*
- *тепер – поки / доки / допоки.*

Науковці найчастіше зараховують такі речення до симетричних [32; 76; 132; 195], хоча подекуди натрапляємо на коментарі щодо різної семантики корелятивів та релятивів [2, с. 75; 195, с. 266]. Ще в “Курсі сучасної української літературної мови” за редакцією Л. Булаховського зауважено, що значення прономінатива в головній частині таких речень має абсолютно корелювати зі значенням сполучного засобу: *де* позначає місце взагалі, у головній частині йому повністю відповідним є *там*. Такі самі коментарі маємо щодо пар *туди – куди*, які вказують на напрям руху в просторі, та *звідти – звідки* (*відки, звідкіль, відкіль*), які позначають дію, направлену зсередини [100, с. 244].

Проте дехто наголошує на тому, що такі структури мають ознаки детермінантності. Зокрема, у працях Л. Максимова вказано, що кореляти-прономінативи наближають такі речення до займенниково-співвідносних, натомість наявність залежності корелята від присудка свідчить більше на користь розчленованих речень [114, с. 85]. Саме тому дослідник розглядає їх як окремий тип і кваліфікує як розчленовані. Варто не погодитися з цією

позицією, адже, як нам видається, визначальною рисою займенниково-співвідносного речення нерозчленованої структури є зв'язок між корелятом і підрядною частиною, а не між корелятом і присудком. Тому, безперечно, погоджуємося з тими лінгвістами, які визначають речення з локативними й темпоральними блоками як займенниково-співвідносні.

Автори праці “Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання” описують групу просторово-ототожнених речень із локативним корелятом у головній частині. До них належать конструкції з усіма можливими блоками на позначення місця. Проте мовознавці звертають увагу на розбіжності в семантиці різних прономінативів: “співвідносне слово *там* указує на місце дії в головній частині...якщо з ним поєднується сполучне слово *де*, воно підкреслює, що місце дії головної частини пояснюється за допомогою вказівки на місце дії підрядної частини” [167, с. 482]. Викладений принцип цілком справедливий, а тому повинен впливати на кваліфікацію таких речень з огляду на симетричність структури корелятивного блоку.

Найбільш детальну класифікацію бачимо в працях Р. Христіанінової, яка визначає як просторові симетричні катафоричні з трьома семантичними різновидами: місця (*там – де / куди / звідки*), напрямку (*туди / звідти / звідтіля – куди / де / звідки / звідкіля*) і шляху (*там – де*) [195, с. 329 – 332]. Проте авторка не розмежовує блоки, у яких спостерігаємо абсолютну семантичну кореляцію, як-от, *там – де*, та блоки, у яких кореляція є неповною, напр.: *там – звідки*, *звідти – куди* тощо. І. Слинько, Н. Гуйванюк, М. Кобилянська називають блоки *там – куди*, *там – звідки* мішаними корелятивними сполученнями [167, с. 483], що спричиняють певні нюанси в реченні, проте автори тлумачать їх як вияв парадигми *там – де*. На нашу думку, такий різновид займенниково-співвідносних речень варто вважати перехідним типом. З огляду на відсутність повної відповідності між семантикою корелята й релята, з одного боку, та належність до однієї семантичної групи, з іншого боку, видається умотивованим визначити ці структури як **напівсиметричні** речення, що перебувають на перетині симетричних і несиметричних структур.

В обстеженому матеріалі не виявляємо повної невідповідності семантики корелята й релята у реченнях із адвербіальним локативним прономінативом статичної дії (найчастотнішим є *там*, який “може стояти при дієсловах будь-якої семантики чи навіть у бездієслівних реченнях, а тому в цьому розумінні не має обмежень” [167, с. 482]) з адвербіальним локативним прономінативом динамічної дії (*там / отам – звідки, там / отам / скрізь – куди, тут / отут – звідки, тут / отут – куди*): *Там, звідки* вони потрапили, їх вже давно списали і, повірте, не поспішають забирати назад (Віктор Андрусів); *Тобто копатися проти системи можна не у заздалегідь вибраному тобою місці, а винятково там, куди* вона сама тебе пожбурить (Юрій Андрухович); *А нам зате які ввижаються пригоди отам, куди* ведуть лукаві ці сліди (Максим Рильський); *Тут, видно, гірше, ніж там, звідки* приїхав (Михайло Коцюбинський). Інколи релят із заперечною часткою *не* фіксуємо в реченнях зі статичною будовою, у якій підрядна частина препозитивна: *Куди не* повернешся – *скрізь* золоте верб'я росте (Нар.тв.); *Де він не* лазив, *куди не* проникав – *ніде* не помічав і слідів якоїсь нечистої сили (Гнат Хоткевич). Зазвичай ці речення побудовані за структурою *куди не – скрізь / там*.

До цієї категорії, окрім речень зі статичним корелятом та динамічним релятом, належать також корелятивні блоки, що позначають динамічний, але різноспрямований рух (*туди / звідти / звідсіль / відтіля / всюди – де*), напр.: *Ні! Далі, далі від катів! – Тут* страшно дихати і жити. *Туди, туди, де* б я зумів *Розбитим серцем відпочити* (Олександр Олесь); *Неймовірним виглядало навіть те, що цей чоловік, який посміхався їй зараз так, наче від їх останньої зустрічі у цій кімнаті минуло не півроку, а кілька днів, приїхав з іншої півкулі, з іншого боку планети, звідти, де* водяться кумедні ведмежата коали і дивні стрибуні кенгуру, *де* ростуть евкаліпти, літають папуги, *де* все не таке, як у нас, *де* люди ходять догори ногами (Леся Романчук); *Ходім звідсіль, де* радощів немає, *Де* все конає в щемках зла (Олександр Олесь); *Десь відтіля, де* потонув пароплав, *гідрофони міноносця* вловили звук гвинтів підводного човна (Микола Трублаїні); *І всюди, всюди, де* не піде, *стрічає* вона його (Христя Алчевська).

Інколи в реченнях фіксуємо частки *аж, лише, саме*, які уточнюють прономінатив-корелят, напр.: *Ходи зо мною, ходи!* – добродушно підганяв його пан і силоміць втягнув його за собою до нашого вагона і **туди саме, де ми сиділи** (Іван Франко).

До цієї категорії належать також корелятивні блоки, що позначають динамічний, але різноспрямований рух (*туди – звідки, звідти – куди*), напр.: *Справився було на Руську, але круто повернувся і квапом подався до татарських воріт, ішов Волинським шляхом назад **туди, звідки** прийшов два роки тому й куди поклявся ніколи не повертатись* (Роман Іваничук); *Він, здалося, здригнувся, повернувся **звідти, куди** їй ніколи не заглянути, зітхнув* (Ян Мельник). Інколи в цих реченнях значення корелята підсилене частками або прислівниками (*саме, навіть, надто, десь, всюди*): *Я займав місце біля самісінького вікна ближче до задньої частини літака, **саме там, звідки** проглядався крайній двигун* (Макс Кідрук); *І тоді схлипування розтинали тишу, і “Мамо!” долидало навіть поза межу життя і смерті, віднаходячи її, єдину, хто потрібен дитині посправжньому, **навіть там, звідки** немає вороття* (Леся Романчук) тощо.

Окрім локативних, до напівсиметричних речень можемо зараховувати деякі моделі адвербіальних темпоральних. Навіть щодо речень із найбільш поширеним блоком *тоді – коли* думки дослідників відрізняються. В. Ожоган вважає, що вони належать до складнопідрядних речень симетричної структури, оскільки “тут маємо поєднання співвідносного компонента **тоді** з часовим значенням й семантично однорідного з ними сполучного слова **коли**, які, власне, й формують основну темпоральну семантику, додаткове ж кондиційне значення зумовлене приреченнєвим типом синтаксичного зв’язку” [133, с. 213]. Р. Христіанінова уточнює різновиди темпоральних катафоричних симетричних речень, виокремлюючи власне-часові та тривало-часові [198, с. 338]. Вважаємо цілком слушним виокремлення власне-часових симетричних речень, у яких можливими є блоки з власне-темпоральними прономінативами (*тоді – коли*). Натомість речення з блоками *тепер – доки, тепер – поки, тепер – допоки*,

відтоді – коли, звідтоді – коли вважаємо напівсиметричними. Також звернемо увагу на те, що Р. Христіанінова зауважує, що структури, у яких “підрядний компонент приєднаний сполучним засобом *коли*, який уможлиблює потрактування і як сполучного слова із часовою семантикою, і як умовного сполучника” мають перехідний статус [198, с. 298], із чим цілком погоджуємося. Для виокремлення напівсиметричного блоку з семою каузальності пропонуємо позначити його як *тоді – коли*². У таких реченнях, на нашу думку, варто брати до уваги не лише семантику елементів корелятивного блоку, а й заповнення прогнозованих семантико-синтаксичних відношень. Поява синкретизму (адвербіальність темпоральна та каузальна) в таких реченнях є доказом на користь їхньої перехідності, напр.: *Чоловікові непросто пробачити жінку, особливо **тоді, коли** йдеться про зраду* (Леся Романчук); *Мале **тоді** смішне, **Коли** воно мізерне, **Коли** себе поставить над усе* (Василь Симоненко); *Тут відчується вітер свободи, запах вічності, аромат того, що було до нас, і це буде **тоді, коли** людство схаменеться* (Дара Корній). Так само синкретизм виявляємо в реченнях із блоком *завжди – коли*², напр.: *Він завжди повчав матір щодо її дієти і **завжди, коли** вона бувала в Лос-Анджелесі, водив із собою до спортзалу займатися кардіотренуванням і пілатесом* (Пер. Дар’ї Петрушенко); ***Завжди, коли** Джо зустрічає Саллі, є можливість, що один із них або обоє знайдуть підставу (справжню або уявну) поскаржитись на щось, що робить або не робить інший всупереч їхнім очікуванням* (Пер. Тетяни Микитюк).

З-поміж виявлених напівсиметричних темпоральних блоків варто окреслити ті, у яких поєднано власне-часовий корелят та тривало-часовий релят (*тепер – доки, тепер – поки, тепер – допоки*), напр.: *Нехай і так, що твоя правда, та все-таки **тепер, доки** в мене святий огонь горить, я мушу воювати з тобою* (Іван Франко); *Це **тепер, поки** ви ще вірите, поки сподіваєтеся, що це не надовго, не назавжди, ви так думаєте, а мине час – так захочеться сина побачити, яким він став, якою дочка росте, що віддасте і душу* (Леся Романчук).

Також неповну кореляцію виявляють речення з відліковим корелятом та власне-темпоральним релятом (*відтоді – коли, звідтоді – коли*): *Я знав його ще **відтоді, коли** він ходив з іржавим автоматом (Василь Шкляр); Десь ізсередины піднімався гнів, хотілося його вдарити отією важкою чорнильницею, яка тут стояла ще **відтоді, коли** вона розписувалася зі своїм Федором (Григорій Ткаченко).*

На відміну від описаної вище моделі речень із локативним блоком у корпусі темпоральних напівсиметричних речень не виявлено всіх сполучень корелята з релятом. Наприклад, потенційні напівсиметричні пари з власне-часовим корелятом та тривало-часовим релятом (*тоді – доки / поки / допоки / заки*), з тривало-часовим корелятом та власне-часовим релятом (*доти – коли / відколи, поти – коли / відколи*), з відліковим корелятом та тривало-часовим релятом (*відтоді / звідтоді – доки / поки / допоки / заки*) виявлено не було.

Отже, перехідну зону несиметричних ЗСР становлять напівсиметричні речення, які реалізують асинкретичні адвербіальні локативні та темпоральні відношення, проте не виявляють повного семантичного протиставлення між елементами корелятивного блоку. Реалізацію напівсиметричних блоків наведено в Додатку Г.

Висновки до розділу 4

Здійснений аналіз уможливив об'єктивне представлення неядерної зони займенниково-співвідносних несиметричних речень, яка репрезентована одиницями з синсемантичним прономінативом *те* та займенниковими словами темпоральної семантики (напів'ядерна зона), реченнями з прономіналізованими іменниками, прикметниками й прислівниками у функції корелята (периферійна зона) та напівсиметричними реченнями – перехідними одиницями, що мають статус проміжних між ЗСР симетричної на несиметричної структури.

Кількісне вираження речень зі співвідносним словом *те* є найбільшим з усіх моделей займенниково-співвідносних несиметричних речень. Очевидно, це спричинено тим, що окрім прономінатива та сполучного засобу, до структури корелятивної пари також належать прийменники, які утворюють сталі

комплекси зі співвідносним словом. 32 пари з 36 проаналізованих містять такі прийменники як обов'язковий елемент формально-граматичної схеми. Така взаємодія призводить до утворення синтаксичного слова. Із формально-граматичного боку прийменник сигналізує про синтаксичну залежність прономінатива від інших слів у головній частині речення, натомість відсутність семантики самого прономінатива вказує на необхідність її з'ясування через наповнення змістом підрядної частини. Тому в таких структурах поняття синтаксичної проекції модифіковане: можливість наповнення прогнозує опорне слово, прономінатив увиразнює об'єктні відношення, що наближає займенниково-співвідносні речення до з'ясувально-об'єктних. Такі прийменниково-відмінкові форми мають широкий спектр дистрибуції.

У несиметричних реченнях із *те* сталі й відтворювані прийменниково-відмінкові прономінативні комплекси здатні проектувати семантико-синтаксичні відношення. Цей процес можна назвати частковою фразеологізацією структури, яка функціонує як корелят займенниково-співвідносного речення. Повної лексикалізації зазнали такі корелятивні блоки: *не що інше – як; не що інше – ніж; одне (діло) ... інше – коли; все одно – що*.

На семантико-синтаксичному рівні речення з асемантичним *те* представлені реалізацією суб'єктних, об'єктних (з-поміж останніх вияскравлюємо власне-об'єктні та невласне-об'єктні) та предикативних відношень.

Невласне-об'єктні речення виявляють синкретизм об'єктних та атрибутивних або адвербіальних семантико-синтаксичних відношень, зокрема фіксуємо такі закономірності: корелятивний блок *те – що* реалізує асинкретичні об'єктні, синкретичні з подвійними відношеннями (об'єктно-атрибутивні, об'єктно-адвербіальні причинові, об'єктно-адвербіальні допустові) та об'єктно-адвербіальні міри і ступеня та наслідку (потрійний синкретизм); блок *те – щоб* функціонує в реченнях із асинкретичними об'єктними, синкретичними об'єктно-адвербіальними цільовими, об'єктно-адвербіальними причиновими (подвійний синкретизм), об'єктно-

адвербіальними причиновими й цільовими (потрійний синкретизм); блок *те – коли* виявляємо в реченнях із синкретичними об'єктно-адвербіальними темпоральними семантико-синтаксичними відношеннями; блок *те – як* – із синкретичними об'єктно-адвербіальними темпоральними або способу дії; блок *те – ніби, наче, мов* (або інші порівняльні сполучники) – із синкретичними об'єктно-адвербіальними порівняльними або об'єктно-атрибутивно-адвербіальними порівняльними.

У вияві речень із блоком *те – що*, у якому *що* є сполучником, адже в реченнях із прономінативом *що* спостерігаємо формування симетричного субстанційного блоку, простежуємо корелят у шести відмінкових формах: називному, родовому, давальному, знахідному, орудному та місцевому. Найбільш частотними в аналізованому матеріалі є об'єктно-адвербіальні причинові семантико-синтаксичні відношення.

Найбільш продуктивною є форма корелята в родовому відмінку: він поєднується з прийменниками *для, задля, заради, проти, замість*, які є ізофункційними і постають у реченнях із синкретичними об'єктними та адвербіальними цільовими семантико-синтаксичними відношеннями.

До напів'ядерної зони також належать речення з несиметричними блоками, вираженими корелятами з темпоральною семантикою й релятами, у яких відбувається зміна типової сполучникової функції, зокрема йдеться про зміщення порівняльних та темпоральних релятів у вираження умовних відношень (*тоді – коли² / як / якщо / якби; відтоді / колись – як*). У таких реченнях функціює здебільшого підрядний сполучник *як*, який первинно є виразником порівняльних семантико-синтаксичних відношень.

Проте у згаданих блоках він заміщує сполучне слово *коли*, транспонуючись до сфери темпоральних релятів. Із цієї причини конструкції, утворені за такою моделлю, належать до периферійної зони займенниково-співвідносних несиметричних конструкцій. У реченнях виявляємо синкретизм адвербіальних семантико-синтаксичних відношень темпоральних та порівняльних або причинових, що залежить від лексичного наповнення частин.

Таку саму ситуацію маємо зі сполучником *коли*², який, на відміну від *коли*¹, транспонований зі сфери темпоральних і виконує функції адвербіального сполучника умови *якщо*, уможливаючи появу відповідного синкретичного нашарування в реченнях.

Периферійну зону займенниково-співвідносних несиметричних речень формують одиниці, які зазнали транспозиційних змін. Несиметричний тип таких речень представлено трьома типами блоків: перші утворені поєднанням прикметникового слова з релятом субстанційної семантики, другі – адвербіальним локативним корелятом напрямку руху й несиметричним, здебільшого локативним, проте іншим за семантикою, релятом, треті в головній частині містять синсемантичний іменник (реалізовано різні семантико-синтаксичні відношення).

До корелятивних блоків, які виявляють еміграційну внутрішньочастиномовну трансформацію, належать, зокрема, такі: *інший – що / коли; одне / одно – що; єдиний – що; єдиний – де / куди; єдиний – коли; останній – що; останній – де; перший / другий / третій – що; вгорі – звідки; внизу – куди; потім – коли; відтепер – коли.*

Також прономіналізація відбувається в прийменниково-відмінкових формах зі значенням темпоральності (*з (від, од, до) того часу; з (від, од, до) тих пір; у (на) той час; у (на) той момент; у ту мить; на той період*); локативності (*у (на) тому місці; у те місце; до (від) того місця; у той бік; у ту сторону; у цьому напрямку*); способу дії і міри (*до такої міри; таким чином*); причиновості (*з тієї причини*).

Перехідну зону несиметричних ЗСР становлять напівсиметричні речення, які реалізують асинкретичні адвербіальні локативні та темпоральні відношення, проте не виявляють повного семантичного співвідношення між елементами корелятивного блоку (*там – звідки; звідти – де; відтоді – коли; тоді – відколи*).

Здійснений аналіз засвідчив, що займенниково-співвідносні несиметричні речення є комплексною системою речень української мови, яка має унікальні

риси на семантико-синтаксичному рівні, проте водночас виявляє спільні ознаки з іншими типами складнопідрядних одиниць. Тому перспективи пропонованого дослідження скеровані в площину систематичного аналізу особливостей взаємодії несиметричних речень з іншими типами складнопідрядних у вимірах синхронії та діяхронії.

Основні положення розділу відбито в публікаціях автора [138; 143].

ВИСНОВКИ

Здійснений у роботі аналіз складнопідрядних займенниково-співвідносних несиметричних речень на формально-граматичному та семантико-синтаксичному рівнях уможливив такі висновки:

1. Поняття “симетрія” / “асиметрія” мають широке та вузьке тлумачення. Згідно з першим, симетрія – це кількісна відповідність предикативної та пропозитивної будови речення, згідно з другим, симетрія є явищем семантичної відповідності корелята та релята. Несиметричним займенниково-співвідносним реченням є така структура, у головній частині якої функціює виражений прономінатив, що відкриває синтаксичну проекцію для приєднання релята й наповнення змістом підрядної частини, натомість засіб зв'язку реалізує ту синтаксичну орієнтацію, яка не виявляє семантичної тотожності кореляту. Корелятивний блок бере участь у формуванні специфічного механізму прислівно-кореляційного зв'язку, який не має аналогів на рівні словосполучення та простого речення.

2. Критерій симетричності займенниково-співвідносного речення є вмотивованим за умови повної семантичної тотожності прономінатива й засобу зв'язку. Не є симетричними речення, у яких цю відповідність не збережено повністю або частково. Зокрема, формально-граматичними засобами утворення корелятивного блоку є прономінативи атрибутивної, адвербіальної (причинової, локативної статичної та динамічної, часової власне-темпоральної та відлікової) семантики, а також семантично нівельоване займенникове слово *те*. Семантичну спеціалізацію релятів виявлено в різновидах адвербіальних засобів зв'язку (порівняльних, допустових, міри і способу дії, локативних, темпоральних, цільових). Окрему групу становлять асемантичні сполучники. Поєднання корелята й релята, які належать до різних семантичних різновидів, як і функціонування одного з елементів пари як асемантичного (займенникове слово *те* або сполучники *що, якби, як*) спричиняє формування моделі займенниково-співвідносного речення несиметричної структури.

3. Інвентаризація несиметричних корелятивних блоків дала можливість виокремити понад 120 пар, зокрема таких: *так – мов, немов, наче, ніби, так – якби, так – як, так само – як, так – що, що аж, що й, що навіть, так – хоч, так – аж, так – щоб, щоби, аби, настільки – що, що аж, настільки – мов, немов, наче, ніби, настільки – аж, настільки – щоб, щоби, аби, стільки – що, що аж, стільки – мов, немов, наче, ніби, стільки – хоч, стільки – аж, стільки – щоб, щоби, аби, такий – мов, немов, наче, ніби, такий – що, що аж, що й, що навіть, такий – аж, такий – як, такий само – як, такий – хоч, такий – якби, такий – щоб, щоби, такий – аби, такий – ніж, такий – коли, такий – де, звідки, куди, те₁ – що, те₂₋₆ – що, попри те – що, те₂₋₅ – щоб / щоби / аби, те – коли, те – як, те – де / куди / звідки, те – ніби, наче, немов, тоді – коли, тоді – як, тоді – якщо, тоді – якби, відтоді – як, іноді – як, колись – як, перший – що, останній – що, інший – що, один – що, єдиний – що* тощо.

4. Сферою реалізації прислівно-кореляційного зв'язку є займенниково-співвідносні речення зі структурно обов'язковим корелятом симетричного (прислівно-кореляційний зв'язок, оформлений синтагматично сильним релятом), напівсиметричного (специфічний вияв прислівно-кореляційного зв'язку, оформленого синтагматично сильним релятом), несиметричного (прислівно-кореляційний зв'язок, оформлений синтагматично слабким релятом) типів, а також синкретичні речення (контамінований вияв зв'язку). У реалізації цього зв'язку завжди беруть участь анафоричні елементи, зокрема в симетричних структурах, на відміну від несиметричних та напівсиметричних, простежуємо явище їхнього співчленування. Різні механізми реалізації зв'язку передбачають появу здебільшого асинкретичних семантико-синтаксичних відношень у симетричних реченнях та синкретичних – у несиметричних.

5. Ядро займенниково-співвідносних несиметричних речень становлять речення із атрибутивними корелятами власне-якісної, якісно-кількісної та власне-кількісної семантики (*так, такий, настільки, стільки*), адже вони постають у типовому формуванні корелятивних блоків та механізмі прислівно-кореляційного зв'язку, реалізуючи свої первинні граматичні ознаки. Ядерні

речення репрезентують синкретизм семантико-синтаксичних відношень. Проекції для значень способу дії або міри і ступеня реалізують займенникові прислівники *так, настільки, числівник стільки, атрибутивність* – прикметниковий корелят *такий*; поява синкретизму в таких реченнях спричинена невідповідністю синтаксичної орієнтації релята підрядної частини синтаксичній проекції корелята головної: реальне та ірреальне порівняння реалізує група порівняльних сполучників (*ніби, наче, мовби, як, якби* тощо); наслідковість – сполучники *що, хоч, аж*; значення мети, або бажаного наслідку, – сполучники *аби* та *щоб/щоби*; темпоральність – сполучні слова *коли, поки*, локативність – *де, звідки, куди*. Якщо порівняти сполучуваність прономінативів *так* і *такий* зі сполучуваністю прономінативів *настільки / стільки*, то фіксуємо той факт, що останні виявляють вищу частотність утворення блоків зі сполучником *що*, натомість поєднання з іншими релятами мають одиничні вияви. У ядерних структурах на семантико-синтаксичному рівні послідовно виявляємо синкретизм атрибутивних та адвербіальних семантико-синтаксичних відношень із різними реалізаціями адвербіальності відповідно.

6. У напів'ядерній зоні несиметричних ЗСР перебувають конструкції з асемантичним *те*, представлені найбільш широким спектром корелятивних блоків, та моделями несиметричних одиниць із темпоральним прономінативом. Кількісне вираження речень зі співвідносним словом *те* є найбільшим з усіх моделей займенниково-співвідносних несиметричних речень. 32 пари з 36 проаналізованих містять прийменники, які виконують важливу конструктивну функцію – сигналізують про синтаксичну залежність прономінатива від інших слів у головній частині речення. Відсутність семантики прономінатива вказує на необхідність її з'ясування через наповнення змістом підрядної частини. На семантико-синтаксичному рівні речення з асемантичним *те* представлені реалізацією суб'єктних, об'єктних (власне-об'єктні та невласне-об'єктні) та предикативних відношень. Невласне-об'єктні речення виявляють синкретизм об'єктних та атрибутивних або адвербіальних семантико-синтаксичних відношень, зокрема виявляємо такі закономірності: корелятивний блок *те – що*

реалізує асинкретичні об'єктні, синкретичні з подвійними відношеннями (об'єктно-атрибутивні, об'єктно-адвербіальні причинові, об'єктно-адвербіальні допустові) та об'єктно-адвербіальні міри і ступеня та наслідку (потрійний синкретизм); блок *те – щоб* функціює в реченнях із асинкретичними об'єктними, синкретичними об'єктно-адвербіальними цільовими, об'єктно-адвербіальними причиновими (подвійний синкретизм), об'єктно-адвербіальними причиновими й цільовими (потрійний синкретизм); блок *те – коли* виявляємо в реченнях із синкретичними об'єктно-адвербіальними темпоральними семантико-синтаксичними відношеннями; блок *те – як* – із синкретичними об'єктно-адвербіальними темпоральними або способу дії; блок *те – ніби, наче, мов* (або інші порівняльні сполучники) – із синкретичними об'єктно-адвербіальними порівняльними або об'єктно-атрибутивно-адвербіальними порівняльними.

7. Речення з темпоральними корелятами *тоді, відтоді, колись* та сполучником *як*, який первинно є виразником порівняльних семантико-синтаксичних відношень, проте в несиметричній займенниково-співвідносних реченнях також виявляє ознаки темпорального сполучника, також належать до напів'ядерної зони ЗСР. Зберігаючи первинні граматичні можливості, сполучник *як* проектує адвербіальність, уможливорює своєрідне зіставлення, порівняння двох явищ. У таких реченнях виявляємо синкретизм адвербіальних семантико-синтаксичних відношень темпоральних та порівняльних.

8. Периферійну зону займенниково-співвідносних несиметричних речень формують одиниці, які зазнали транспозиційних змін. Несиметричний тип таких речень представлено трьома типами блоків: перші утворені поєднанням прикметникового слова з релятом субстанційної семантики, другі – адвербіальним локативним корелятом напрямку руху й несиметричним, здебільшого локативним, проте з іншим семантичним відтінком, релятом, треті в головній частині містять синсемантичний іменник (реалізовано різні семантико-синтаксичні відношення). До корелятивних блоків, які виявляють еміграційну трансформацію, належать, зокрема, такі: *інший – що / коли; одне /*

одно – що; єдиний – що; єдиний – де / куди; єдиний – коли; останній – що; останній – де; перший / другий / третій – що; вгорі – звідки; внизу – куди; потім – коли; відтепер – коли. Також прономіналізація відбувається в прийменниково-відмінкових формах зі значенням темпоральності (*з (від, од, до) того часу; з (від, од, до) тих пір; у (на) той час; у (на) той момент; у ту мить; на той період*); локативності (*у (на) тому місці; у те місце; до (від) того місця; у той бік; у ту сторону; у цьому напрямку*); способу дії і міри (*до такої міри; таким чином*); причиновості (*з тієї причини*). У такій позиції доміантним стає дейктичне значення, а не лексичне наповнення, що наближає слово за функцією до займенникового, уможливаючи наявність вказівної проєкції та реалізацію прислівно-кореляційного зв'язку.

9. Речення з локативним або темпоральним корелятом, який не виявляє повної семантичної тотожності з релятом, вважаємо за доцільне кваліфікувати як напівсиметричні одиниці – такі конструкції, які є перехідними між симетричними й несиметричними реченнями. Вони утворені за такими блоками: *там / тут / всюди / скрізь – куди / звідки; туди / сюди – де / звідки; звідти / звідки – де / куди; ніде – звідки; нікуди – де; тоді – коли / як; відтоді – коли / як; завжди – коли; тепер – поки / доки / допоки.* Не простежуємо повної відповідності семантики корелята й релята в реченнях із адвербіальним локативним прономінативом статичної дії та з адвербіальним локативним прономінативом динамічної дії (*там / отам – звідки, там / отам / скрізь – куди, тут / отут – звідки, тут / отут – куди*); з корелятом динамічної та релятом статичної дії (*туди / звідти / звідсіль / відтіля / всюди – де*); блоки різноспрямованого руху (*туди – звідки, звідти – куди*). До напівсиметричних темпоральних речень належать також одиниці з власне-темпоральним корелятом та релятом зі значенням відліковості (*тепер – доки, тепер – поки, тепер – допоки*); речення з відліковим корелятом та власне-темпоральним релятом (*відтоді – коли, звідтоді – коли*).

10. Уточнена класифікація займенниково-співвідносних несиметричних речень ураховує особливості взаємодії формально-граматичного та семантико-

синтаксичного рівнів. Доцільним є виокремлення субстанційних, адverbіальних, атрибутивних та предикатних несиметричних речень. До субстанційних належать суб'єктні та об'єктні структури. З-поміж об'єктних виокремлюємо власне-об'єктні та невласне-об'єктні синкретичні речення з поєднанням двох (об'єктно-атрибутивні; об'єктно-адverbіальні причинові, допустові; цільові; темпоральні; способу дії; порівняльні) або трьох (об'єктно-адverbіальні міри і ступеня та наслідку; об'єктно-адverbіальні причини і цілі; об'єктно-атрибутивно-адverbіальні порівняльні) семантико-синтаксичних відношень. Адverbіальні несиметричні речення представлені асинкретичними причиновими та цільовими, а також власне-синкретичними, які виявляють поєднання двох (способу дії та порівняння; способу дії та наслідку; способу дії та цілі; темпоральності та умови; темпоральності та порівняння), трьох (міри і ступеня, способу дії, наслідку; міри і ступеня, способу дії та порівняння; міри і ступеня, способу дії та цілі) або чотирьох (міри і ступеня, способу дії, наслідку та темпоральності) семантико-синтаксичних відношень, та невласне-синкретичними різновидами. З-поміж атрибутивних зафіксовано лише синкретичні двокомпонентні (атрибутивно-адverbіальні; атрибутивно-субстанційні) та трикомпонентні (атрибутивно-субстанційно-адverbіальні) несиметричні речення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Адмони В. Г. Структура грамматического значения и его статус в системе языка. *Структура предложения и словосочетания в индоевропейских языках*. Ленинград : Наука, 1979. С. 6–36.
2. Арделян М. В. Складнопідрядні просторово-ототожнювальні речення в сучасній українській мові : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01. Харків, 2002. 211 с.
3. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. : 2 – е изд. стер. Москва : Едиториал УРСС, 2004. 571 с.
4. Бабайцева В. В. Переходные конструкции в синтаксисе. Воронеж : Центральноечерноземное книжное изд-во, 1967. 392 с.
5. Бабайцева В. В. Современный русский язык. Синтаксис и пунктуация. Москва : Просвещение, 1979. 269 с.
6. Бабайцева В. В. Явления переходности в грамматике русского языка : монография. Москва : Дрофа, 2000. 640 с.
7. Бабайцева В. В., Максимов Л. Ю. Русский язык. Синтаксис. Пунктуация. Текст. Москва : Просвещение, 1981. Ч. 3. 271 с.
8. Бевзенко С. П. Сучасна українська мова. Синтаксис : навч. посіб. Київ : Вища школа, 2005. 270 с.
9. Безобразова Л. Л. Местоименно-союзные сложноподчиненные предложения в русском литературном языке второй половины VIII века : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01. Киев, 1979. 24 с.
10. Безпалько О. П. Нариси з історичного синтаксису української мови : посібник. Київ : Радянська школа, 1960. 235 с.
11. Белошапкова В. А. Анафорические элементы в составе сложных предложений. *Памяти В. В. Виноградова*. Москва, 1971. С. 34–43.
12. Белошапкова В. А. Сложное предложение в современном русском языке (некоторые вопросы теории). Москва : Просвещение, 1967. 160 с.

13. Белошапкина В. А. Современный русский язык : Синтаксис. Москва : Высш. школа, 1977. 248 с.
14. Белошапкина В. А. Современный русский язык : учеб. для филол. спец. ун-тов. Москва : Высшая школа, 1989. 800 с.
15. Бибик С. П., Сютя Г. М. Словник іншомовних слів: тлумачення, словотворення та слововживання (близько 35 000 слів і словосполучень) / за ред. С. Я. Єрмоленко. Харків : Прапор, 2012. 623 с.
16. Богданов В. В. Семантико-синтаксическая организация предложения : монография. Ленинград : Изд-во Ленинград. ун-та, 1977. 206 с.
17. Бокатенко І. А. Структурно-семантичні особливості складнопідрядних речень напівреальної умови. *Наукові записки (мовознавство). Серія : Філологічні науки*. Кіровоград, 2009. Вип. 81 (2). С. 46–48.
18. Большова Ю. В. К вопросу о прономинализации в современном русском языке. *Вопросы русского языкознания*. Львов, 1960. Кн. 4. С. 50–59.
19. Большова Ю. В. Развитие местоименно-неопределенных значений в прономинализированных прилагательных в современном русском языке. *Вісник Львівського національного університету*. Львів, 1970. Вип. 7. С. 81–85.
20. Бурлака Т. А. Займенниково-співвідносні складнопідрядні речення. *Наукові записки Вінницького держ. пед. ун-ту ім. М.Коцюбинського. Серія : філологія*. 1999. №1. С. 120–122.
21. Буров А. А. Особенности значения сложноподчиненных предложений с осложненным местоименно-соотносительным блоком. *Синтаксические отношения в сложном предложении*. Калинин, 1989. С. 8–16.
22. Буслаев Ф. И. Историческая грамматика русского языка. Синтаксис. Москва : Директ-Медиа, 2009. 289 с.
23. Валгина Н. С. Синтаксис современного русского языка : учеб. для вузов 2 – е изд. Москва : Высш. школа, 1978. 439 с.
24. Валгина Н. С. Сложноподчиненные предложения в русском языке. Москва : Высшая школа, 1971. 85 с.

25. Валимова Г. В. Функциональные типы предложений в современном русском языке. Ростов-на-Дону : Издательство Ростовского университета, 1967. 328 с.
26. Ващенко В. С. Стилiстичнi властивостi займенникiв. *Научные записки Днепропетровского госуниверситета*. 1949. Том XXXV. С. 155–163.
27. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ : «Перун», 2002. 1440 с.
28. Ветрова О. Г. Местоимения как средство выражения синтаксической семантики. *Языковые единицы и условия их актуализации*. Рига, 1986. С. 35–41.
29. Виноградов В. В. Основные типы лексического значения слова. *Вопросы языкознания*. Москва, 1953. № 5. С. 3–29.
30. Вихованець І. Р. Головні члени речення. *Сучасна українська літературна мова. Синтаксис* / за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1972. С. 149–178.
31. Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Русанівський В. М. Семантико-синтаксична структура речення. Київ : Наук. думка, 1983. 220 с.
32. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис : підручник. Київ : Либідь, 1993. 368 с.
33. Вихованець І. Р. Займенник. *Українська мова : Енциклопедія*. Київ : Вид-во “ Укр.енцикл.” ім. М.П. Бажана, 2000. С. 174–175.
34. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови : монографія. Київ : Наук. думка, 1992. 224 с.
35. Вихованець І. Р. Прийменникова система української мови : монографія. Київ : Наукова думка, 1980. 385 с.
36. Вихованець І. Р. Принципи категорійної граматики української мови. *III Доповіді та повідомлення Міжнародного конгресу українiстів* (Харків, 26 – 29 серпня 1996 р.) / відп. ред. А. Івченко, О. Тараненко. Харків, 1996. С. 177–181.
37. Вихованець І. Р. Синтаксис знахідного відмінка в сучасній українській літературній мові. Київ : Наукова думка, 1971. 122 с.

38. Вихованець І. Р. Складнопідрядне речення. *Українська мова* : *Енциклопедія*. Київ : Вид-во “ Укр.енцикл.” ім. М.П. Бажана, 2000. С. 557.
39. Вихованець І. Р. Складнопідрядне чи не-складнопідрядне речення? *Лінгвістичні студії* : зб. наук. праць. Донецьк : ДонДУ, 1996. Вип. 2. С. 14–16.
40. Вихованець І. Р. Складнопідрядні речення на тлі семантико-синтаксичної валентності. *Лінгвістичні студії* : зб. наук. праць. Донецьк : ДонНУ, 1996. Вип.2. С. 27–31.
41. Вихованець І. Р. Співвідносні слова. *Українська мова* : *Енциклопедія*. Київ : Вид-во “ Укр.енцикл.” ім. М.П. Бажана, 2000. С. 585.
42. Вихованець І. Р. Сполучник. *Українська мова* : *Енциклопедія*. Київ : Вид-во “ Укр.енцикл.” ім. М.П. Бажана, 2000. С. 586.
43. Вихованець І. Р. Типологія семантико-синтаксичних відношень. *Українська мова. Теорія і практика* : темат. зб. наук. праць. Київ : ІСДО, 1993. С. 7–10.
44. Вихованець І. Р. Частина мови в семантико-синтаксичному аспекті : монографія. Київ : Наук. думка, 1988. 255 с.
45. Вихростюк М. І. Критерії розмежування підрядних часу і умовних із сполучником як. *Научний ежегодник Черновицького університета*. Чернівці, 1960. С. 197–199.
46. Вінтонів М. О., Грабовська І. С. Займенниково-кореляційні складнопідрядні речення в системі автоматичного опрацювання писемних текстів. *Лінгвістичні студії* : зб. наук. праць. Донецьк : ДонНУ, 2008. № 17. С. 278–282.
47. Волох О. Т., Чемерисов М. Т., Чернов І. Є. Сучасна українська літературна мова: Морфологія. Синтаксис : підручник. Київ : Вища школа, 1989. 334 с.
48. Волчанська Г. В. Функціонування займенникових слів у структурі тексту : автореферат дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01. Кіровоград, 2004. 26 с.

49. Высоцкая И. В. Синкретизм в системе частей речи современного русского языка : автореф. дис. на соискание уч. степени д-ра филол. наук : 10.02.01 “Русский язык”. Москва, 2006. 34 с.

50. Гаврилова Г. Ф. О прогнозирующей роли опорного слова в главной части придаточного предложения. *Филологические науки*. Москва, 1985. С. 97–102.

51. Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів. Київ: Вища школа, 1985. 360 с.

52. Городенська К. Г. Власна й транспозиційні функціональні сфери порівняльних сполучників подібності. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія “Лінгвістика”*. Херсон, 2007. С. 9–15.

53. Городенська К. Г. Граматична неоднорідність сполучників в українській літературній мові. *Українська мова*. Київ, 2008. № 4. С. 3–14.

54. Городенська К. Г. Граматичний словник української мови. Сполучники. Херсон : Вид-во ХДУ, 2007. 340 с.

55. Городенська К. Г. Дери́вація синтаксичних одиниць : монографія. Київ : Наук. думка, 1991. 192 с.

56. Городенська К. Г. Сполучники української літературної мови : монографія. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. 337 с.

57. Городенська К. Г. Центр і периферія формально-синтаксичної сфери сполучників в українській мові. *Граматичні студії* : зб. наук. праць. Донецьк : ДонНУ, 2015. №1. С. 53–58.

58. Гостюк Т. М. Ознаки структурної і смислової синсемантиї головного речення у складі гіпотаксису. *Мовознавство*. Київ, 1990. № 3. С. 53–57.

59. Грамматика русского языка : Т.2. Синтаксис / под ред. Н. Ю. Шведовой. Москва : Наука, 1980. 725 с.

60. Грамматика современного русского литературного языка / под ред. Н. Ю. Шведовой. Москва : Наука, 1970. 767 с.

61. Греч Н. И. О сочетании предложени. *Практическая грамматика русского языка*. Санкт-Петербург : Изд-во тип. СПб. восп. дома, 1827. С. 357–420.
62. Грибонос Т. М. Семантичні особливості складнопідрядних речень часової семантики. *Вісник Житомирського державного університету. Філологічні науки*. Житомир, 2011. Вип. 57. С. 186–190.
63. Грищенко А. П. Складносурядне речення в сучасній українській літературній мові. Київ : Наукова думка, 1969. 153 с.
64. Гуйванюк Н. В. Формально-семантичні співвідношення в системі синтаксичних одиниць : монографія. Чернівці : Рута, 1999. 336 с.
65. Гулыга Е. В. О семантике предложения. *Теоретические проблемы синтаксиса современных индоевропейских языков* : сб. докл. науч. конф., посвященной проблемам синтаксиса современных индоевропейских языков (20 – 23 апреля 1972 г.). Москва, 1975. С. 21–29.
66. Давыдов И. И. Выражение отношений понятий предложениями, или предложение сложное. *Опыт общесравнительной грамматики русского языка*. Санкт-Петербург : Тип. Акад. наук, 1854. С. 352–383.
67. Дерibas Л. А. Употребление союзов что и чтобы. *Русский язык за рубежом*. Москва, 1978. № 5. С. 24–31.
68. Дзедзелівський Й. О. Проніміналізація в українській мові. *Українська мова в школі*. Київ, 1955. № 1. С. 14–20.
69. Домрачева І. Р. Вербативне вираження ядрової семантики сукупності. *Вісник Донецького національного університету, сер. Б: Гуманітарні науки*. Донецьк : ДонНУ, 2014. Вип. 1-2. С. 89–95.
70. Домрачева І. Р. Синтаксична презентація сукупної семантики в українській мові. *Мовний простір граматики: актуальні студії*. Донецьк : ДонНУ, 2014. № 7. С. 211–216.
71. Дудик П. С., Прокопчук Л. В. Синтаксис української мови : підручник. Київ : ВЦ «Академія», 2010. 384 с.

72. Елисеєва А. Т., Селиверстова О. М. Семантическая структура местоименного значения. *Вопросы языкознания*. Москва, 1987. № 1. С. 72–92.

73. Завальнюк І. Я. Нові тенденції у функціонуванні складнопідрядних речень займенниково-співвідносного типу в мові української преси початку ХХІ ст. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 10 : Проблеми граматики і лексикології української мови*. Київ, 2011. Вип. 7. С. 175–179.

74. Завальнюк І. Я. Нові функціональні вияви прислівних складнопідрядних речень у мові української преси початку ХХІ ст. *Вісник Прикарпатського нац. ун-ту. Філологія (Мовознавство)*. Івано-Франківськ : Прикарпатський нац. ун-т імені Василя Стефаника, 2009. Вип. ХХІ-ХХІІ. С. 102–105.

75. Загнітко А. П. Структура та ієрархія валентних значень дієслова. Київ : НМК, 1990. 62 с.

76. Загнітко А. П. Теоретична граMATика сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис. Донецьк : ТОВ “ВКФ “БАО”, 2011. 992 с.

77. Загнітко А. П. Теоретична граMATика української мови. Синтаксис. Донецьк : ДонНУ, 2001. 662 с.

78. Зарецкий А. И. О местоимении. *Русский язык в школе*. Москва, 1940. № 6. 17 с.

79. Зарицька В. Г. Синкретичні типи підрядності в системі складного речення : автореферат дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол.наук : 10.02.01. Дніпропетровськ, 2005. 19 с.

80. Заскалета В. П. Історія формування складнопідрядних речень з підрядними означальними : автореф. дис. канд. філ. наук : 10.02.01. Київ, 2003. 22 с.

81. Золотова Г. А. Очерк функционального синтаксиса русского языка. Москва : Наука, 1973. 350 с.

82. Иванова А. Н. Местоименно-соотнесительные предложения в современном русском языке в сопоставлении с украинским и белорусским

языками (на материале художественной прозы) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01. Киев, 1977. 25 с.

83. Иванчикова Е. А. О структурной факультативности и структурной обязательности в синтаксисе. *Вопросы языкознания*. Москва, 1965. № 5. С. 84–94.

84. Ильенко С. Г. Вопросы теории сложноподчиненного предложения в современном русском языке : автореферат дис. ... д-ра филол. наук. Ленинград : Ленингр. гос. пед. ин-т, 1964. 37 с.

85. Иваненко З. І. Прийменникові конструкції із значенням місця в сучасній українській мові. Чернівці: 1974. 69 с.

86. Каранська М. У. Сполучники що, щоб і граматичні конструкції з ними в сучасній українській мові. Київ : Вид-во АН УРСР, 1962. 136 с.

87. Карцевский С. О. Об асимметричном дуализме лингвистического знака. *История языкознания XIX-XX веков в очерках и извлечениях*. Москва, Просвещение, 1964. Ч. 2. С. 85–93.

88. Кващук А. Г. Синтаксис складного речення : посібник. Київ : Рад. школа, 1986. 109 с.

89. Кобченко Н. В. Система подвійних синтаксичних зв'язків у граматичному ладі сучасної української мови : монографія. Київ : Освіта України, 2018. 514 с.

90. Кобченко Н. В. Сфери реалізації прислівно-кореляційного зв'язку. *Типологія та функції мовних одиниць* : наук. журн. / редкол. Н. М. Костусяк (гол. ред.) та ін. Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2015. №1 (3). С. 71–80.

91. Кодухов В. И. Вопросы истории и теории сложноподчиненного предложения. *Уч. зап. Ленингр. пед. ин-та*. Ленинград, 1968. Т. 281. С. 5–95.

92. Колосова Т. А. Имплицитные сложные предложения с контактирующими скрепами. *Полипредикативные конструкции и их морфологическая база*. Новосибирск, Наука, 1980. С. 34–48.

93. Колосова Т. А. Принципы классификации сложноподчиненных предложений и их отражение в учебной литературе. *Сложное предложение. традиционные вопросы теории и описания, новые аспекты его изучения* : материалы научн. конф. (23 – 24 апр. 1998 г.) : Москва, Русский учебный центр, 2000. Вып. 1. С. 60–70.
94. Кононенко В. И. Синонимика синтаксических конструкций в современном русском языке. Київ : Наукова думка, 1970. 142 с.
95. Кротевич Е. В. О связях слов. Львов : Изд-во Львов. ун-та, 1959. 35 с.
96. Кротевич Є. В., Родзевич Н. С. Словник лінгвістичних термінів. Київ : АН УРСР, 1957. 236 с.
97. Крючков С. Е., Максимов Л. Ю. Современный русский язык. Синтаксис сложного предложения. Москва : Просвещение, 1977. 192 с.
98. Кубик М. Е. Условные конструкции и система сложного предложения. Прага, 1967. 229 с.
99. Курило О. Б. Уваги до сучасної української літературної мови. Київ : Основи, 2008. 250 с.
100. Курс сучасної української літературної мови : Т. 2. Синтаксис / за ред. Л. А. Булаховського. Київ : Рад. школа, 1951. 408 с.
101. Кучеренко І. К. Теоретичні питання граматики української мови. Ч. 2. Синтаксис. Київ, 1964. 256 с.
102. Личук М. І. Ступені фразеологізації речень : автореферат дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2001. 16 с.
103. Личук М. І. Фразеологізовані схеми нечленованих речень: нерозкладнокомплексна специфіка, узагальнено-значеннєва диференціація. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія : Філологічні науки*. Київ, 2016. Вип. 245. С. 80–88.
104. Личук М. І. Частково фразеологізовані речення з відношеннями зумовленості. *Мова : класичне – модерне – постмодерне* : збірник наукових праць / відп. ред. В. Ожоган. Київ : Дух і Літера, 2017. Вип. 3. С. 201–209.

105. Ломакович С. В. Займенниково-співвідносні конструкції в системі складнопідрядного речення української мови: навч. посібник Київ : НМК ВО, 1993. 80 с.

106. Ломакович С. В. Займенниково-співвідносні речення в сучасній українській мові : дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол.наук : 10.02.01. Тернопіль, 1993. 382 с.

107. Ломакович С. В. Складнопідрядні речення: предикація і номінація. *Актуальні проблеми синтаксису: матеріали Всеукраїнської наукової конференції, присвяч. 85-річчю проф. І. І. Слинька*. Чернівці : ЧДУ, 1997. С. 49–50.

108. Ломтев Т. П. Основы синтаксиса современного русского языка. Москва : Учпедгиз, 1958. 166 с.

109. Майтинская К. Е. Местоимения в языках разных систем. Москва : Наука, 1969. 308 с.

110. Максимов Л. Ю. К вопросу о типологии присубстантивно-атрибутивных сложноподчиненных предложений. *Русский язык в школе*. Москва, 1971. С. 94–99.

111. Максимов Л. Ю. Местоименно-союзный соотносительный тип сложноподчиненных предложений. *Ученые записки МГПИ им. В.И. Ленина* / под ред. проф. И. Г. Голанова. Москва : 1964. С. 99–142.

112. Максимов Л. Ю. Многомерная классификация нерасчлененных сложноподчиненных предложений. *Многомерная классификация сложноподчиненных предложений (на материале современного русского литературного языка)*. Пятигорск, 2011. С. 337–546.

113. Максимов Л. Ю. Сложноподчиненные местоименно-соотносительные предложения и их место в классификации нерасчлененных предложений. *Ученые записки МГПИ*. Москва, 1970. № 332. С. 152–173.

114. Максимов Л. Ю. Указательные слова в сложноподчиненном предложении. *Русский язык в школе*. 1967. № 1. С. 80–88.

115. Масицька Т. Є. Типологія семантико-синтаксичних реченнєвих залежностей : монографія / відп. ред. І. Р. Вихованець. Луцьк : Твердиня, 2016. 414 с.

116. Матвіяс І. Г. Синтаксис займенників в українській мові. Київ : Вид-во АН РСР, 1962. 136 с.

117. Матвіяс І. Г. Синтаксичні і стилістичні властивості займенників в українській літературній мові першої половини ХХ ст. *Дослідження з синтаксису української мови*. Київ, Вид-во АН Укр РСР, 1958. 132 с.

118. Медведєв Ф. П. Система сполучників в українській мові. Харків: Вид-во Харків. ун-ту, 1962. 90 с.

119. Мельничук О. С. Про природу складнопідрядних речень та принципи їх класифікації. *Укр. мова в школі*. 1953. № 2. С. 25–36.

120. Мельничук О. С. Розвиток структури слов'янського речення. Київ : Наукова думка, 1966. 326 с.

121. Меншиков І. І., Попова І. С. Синтаксичні зв'язки слів у сучасній українській літературній мові : навч. посібник. Донецьк : РВВ ДНУ, 2001. 92 с.

122. Мещанинов И. И. Структура предложения. Москва : Издательство Академии Наук СССР, 1963. 103 с.

123. Мигирин В. Н. Очерки по теории процессов переходности в русском языке : учебное пособие для студентов. Бельцы, 1971. 199 с.

124. Мигирин В. Н. Соотносительные слова. *Известия Крымского пединститута*. Симферополь, 1948. Т. XIV. С. 89–116.

125. Мірченко М. В. Взаємодія синтаксичних, морфологічних та словотвірних категорій у структурі речення. *Структура синтаксичних категорій*. 2004. С. 81–89.

126. Москаленко А. А. Історична граматика української мови : посібник для студентів заочного відділу літературного факультету. Одеса, 1946. 90 с.

127. Мухин А. М. Структура предложений и их модели. Ленинград : Наука, 1968. 226 с.

128. Ніка О. І. Займенниково-співвідносний тип складного речення в історії української мови. *Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика*. Київ, 2001. Вип. 3. С. 106–113.

129. Нітенко О. В. Складні нормативні одиниці в структурі займенниково-співвідносних ототожнювальних речень : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01. Харків, 2003. 19 с.

130. Огаренко Т. В. Позиційна структура речень із займенниковими компонентами: дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.01. Кіровоград, 2004. 186 с.

131. Ожоган В. М. Займенникові слова у граматичній структурі сучасної української мови : монографія. Київ, 1997. 231 с.

132. Ожоган В. М. Семантико-синтаксична структура підрядних речень адвербіального типу з прономінативними локативними компонентами. *Наукові записки. Випуск 67*. Кіровоград, 2006. С. 102–115.

133. Ожоган В. М. Синкретизм складнопідрядних речень займенниково-співвідносного типу симетричної структури. *Мова : класичне – модерне – постмодерне*: зб. наук. праць Нац. ун-т «Києво-Могилянська академія» / відп. ред. В. Ожоган. Київ : Дух і літера, 2017. Вип.3. С. 209–218.

134. Ожоган В. М. Синтаксис складнопідрядного елементарного речення. Кіровоград : Лов, 2006. 122 с.

135. Ожоган В. М. Структура і семантика складнопідрядних речень адвербіального типу з прономінативними компонентами місця. *Матістеріум. Мовознавчі студії*. Київ : ВПЦ НаУКМА, 2011. Вип. 43. С. 57–64.

136. Ожоган В. М. Транспозиція незайменникових слів до займенникових. *Лінгвістика*. Київ, 2016. Випуск XXV. С. 16–21.

137. Ожоган В. М. Функціональні властивості займенникових слів у структурі складного речення. *Мовознавство*. Київ, 1997. №1. С. 43 – 48.

138. Онатій А. В. Внутрішній синкретизм займенниково-співвідносних несиметричних речень з асемантичним корелятом. *Записки з українського*

мовознавства : збірник наукових праць. Одеса : “ПолиПринт”, 2018. Випуск 25, том 1. С. 65–81.

139. Онатій А. В. До питання асиметрії займенниково-співвідносних речень. *Матеріали II Всеукраїнської практичної конференції “Лінгвістичне портретування сучасного соціуму”*, Вінниця, 2016. С. 31–39.

140. Онатій А. В. Лінгвістичний статус займенниково-співвідносних речень: традиція та новаторство. *Наукові записки НаУКМА. Філологічні науки (Мовознавство)* : науковий журнал. Київ : ТОВ “ГЛІФ МЕДІА”, 2016. Том 189. С. 58–62.

141. Онатій А. В. Особливості реалізації прислівно-кореляційного зв’язку в займенниково-співвідносних реченнях симетричної, напівсиметричної та несиметричної структури. *Наукові записки НаУКМА. Філологічні науки (Мовознавство)* : науковий журнал. Київ : ТОВ “ГЛІФ МЕДІА”, 2018. Том 1. С. 12–17.

142. Онатій А. В. Проблема класифікації складнопідрядних речень займенниково-співвідносного типу асиметричної структури. *Ломоносов-2013* : матеріали Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів і молодих учених (Севастополь, 25-26 квітня 2013 року)]. Севастополь : ТОВ “Експрес-друк”, 2013. С. 318–319.

143. Онатій А. В. Проблема статусу напівсиметричних займенниково-співвідносних речень. *Вісник КНЛУ. Серія “Філологія”* : збірник наукових праць. Київ, 2017. Том 20, № 2. С. 28–36.

144. Онатій А. В. Семантико-синтаксична організація займенниково-співвідносних речень несиметричної структури з корелятом “так”. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна* : збірник наукових праць. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2017. Випуск 64. Частина 1. С. 209–215.

145. Онатій А. В. Специфіка формування корелятивного блоку займенниково-співвідносних речень несиметричної структури. *Науковий вісник Херсонського національного університету. Серія “Лінгвістика”* : збірник наукових праць. Херсон : ХДУ, 2016. Вип. 25. С. 46–50.

146. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении. Москва, 2001. 432 с.
147. Покусаенко В. К. К вопросу о месте сложных предложений в системе сложных. *Вопросы русского языка*. Краснодар, 1968. С. 77–84.
148. Поспелов Н. С. Сложноподчиненное предложение и его структурные типы. *Вопросы языкознания*. Москва : Изд-во АН СССР, 1959. №2. С. 19–27.
149. Потебня А. А. Из записок по русской грамматике. Москва : Просвещение, 1968. Т.3. 551 с.
150. Прокопова Л. І. Кореляція. *Українська мова : Енциклопедія*. Київ : Вид-во “Укр.енцикл.” ім. М.П. Бажана, 2000. С. 254.
151. Распопов И. П. Валентность, синтаксическая проекция и синтаксическая ориентация словесных форм в составе конструктивной базы предложения. *Спорные вопросы синтаксиса*. Ростов-на-Дону : Изд-во Ростов. ун-та, 1981. С. 44–58.
152. Распопов И. П. Основы русской грамматики. Морфология и синтаксис Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1984. С. 293–314.
153. Распопов И. П. Очерки по теории синтаксиса. Москва : Книжный дом “Либроком”, 2009. 224 с.
154. Рогожникова Р. П. Сложные предложения с союзными частицами. *Синтаксис предложения*. Калинин, 1983. С. 48–57.
155. Руднев А. Г. Синтаксис современного русского языка. Москва : Высш. Школа, 1963. 363 с.
156. Русская грамматика : в 2 т. / гл. ред. Н. Ю. Шведова. Москва : Наука, 1980–1982. Т. 1. 709 с.
157. Русская грамматика : в 2 т. / гл. ред. Н. Ю. Шведова. Москва : Наука, 1980–1982. Т. 2. 689 с.
158. Русское местоимение: семантика и грамматика : Межвузовский сборник научных трудов. Владимир, 1989. 149 с.
159. Савченко А. Л. Особливості локативних складнопідрядних речень. *Одеський лінгвістичний вісник*. Одеса, 2015. Вип.5. С. 134–138.

160. Селиверстова О. Н. Местоимение в языке и речи. Москва : Наука, 1988, 151 с.
161. Сидоренко Е. Н. Очерки по теории местоимений современного русского языка. Одесса : Лыбидь, 1990. 148 с.
162. Синтаксична будова української мови / за ред. І. А. Багмут. Київ : Наукова думка, 1968. 199 с.
163. Сич В. Ф. Перехід у займенники слів інших частин мови. *Українська мова й література в школі*. Київ, 1984. № 10. С. 33–35.
164. Сімович В. І. Граматика української мови Київ : Лейпціг, 1919. С. 358–484.
165. Скаличка В. Асимметричный дуализм языковых единиц. *Пражский лингвистический кружок* / под ред. Н. А. Кондрашова. Москва, 1967. С. 119–127.
166. Скобликова Е. С. Современный русский язык. Синтаксис сложного предложения. Москва : Просвещение, 1979. 236 с.
167. Слинько І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф. Синтаксис сучасної української мови: проблемні питання : навч. посібник для студ. філол. фак. ун-тів. Київ : Вища школа, 1994. 670 с.
168. Словник іншомовних слів / за ред. О. С. Мельничука. Київ : УРЕ, 1985. 966 с.
169. Словник української мови : в 11 – ти томах / редкол. : І. К. Білодід (голова) та інші. Київ : Наукова думка, 1978. 920 с.
170. Смаль-Стоцький С. Й., Гартнер Ф. Граматика руської мови. Відень, 1914. 210 с.
171. Смеречинський С. Нариси з української синтакси. Харків, 1932. 263 с.
172. Современный русский язык : учеб. для филол. спец. вузов / под ред. В. А. Белошапковой. Москва : Азбуковник, 1997. 926 с.
173. Современный русский язык : учебник / под ред. В. А. Белошапковой. Москва : Высш. шк., 1981. 560 с.

174. Современный русский язык : учебник / под ред. В. А. Белошапковой. Москва : Высш. шк., 1989. 800 с.
175. Современный русский язык: Синтаксис: учебник / под. ред.. Н. С. Валгиной. Москва : Высш. шк., 2003. 416 с.
176. Современный русский язык. Морфология. Синтаксис / под ред. Е. М. Галкиной-Федорук. Ч. II. Москва : Изд-во Моск. ун-та, 1964. 638 с.
177. Станіславська С. М. До проблеми класифікації займенниково-співвідносних складнопідрядних речень сучасної української мови. *Нові підходи до філології у вищій школі* : матеріали третьої Всеукр. наукової конференції. Мелітополь, 1996. С. 102–109.
178. Сучасна українська літературна мова / за ред. М. Я. Плющ. Київ : Рад. школа, 1994. 414 с.
179. Сучасна українська літературна мова : підручник / за ред. М. Я. Плющ. Київ: Вища школа, 2001. 432 с.
180. Сучасна українська літературна мова : підручник / за ред. А. П. Грищенка. Київ : Вища школа, 2002. 438 с.
181. Сучасна українська літературна мова: Синтаксис / за заг. ред. акад. АН УРСР І. К. Білодіда. Київ, 1972. 516 с.
182. Сучасна українська мова: Синтаксис: підручник / за ред. А. К. Мойсієнка. Київ, 2013. 238 с.
183. Сямешка Л. І., Шкраба І. Р., Бадзевіч З. І. Курс беларускай мовы: падручнік. Минск : Універсітэцкае, 1996. 654 с.
184. Тараненко О. О. Прономіналізація. *Українська мова : Енциклопедія*. Київ : Вид-во “Укр.енцикл.” ім. М.П. Бажана, 2000. С. 496–497.
185. Теньер Л. Основы структурного синтаксиса : пер. с франц. В. Г. Гака. Москва : Прогресс, 1988. 656 с.
186. Тимошенко П. Д. Складнопідрядні (сполучникові) речення з підрядними означальними та додатковими в українських граматах XIV – першої половини XV ст. *Проблеми синтаксису*. Львів : Вид-во Львівського університету, 1963. 134 с.

187. Ткач О. В. Складнопідрядні речення з корелятами якісно-кількісної семантики в сучасній українській мові: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Харків, 2000. 18 с.

188. Ткач О. В. Складнопідрядні речення з корелятами якісно-кількісної семантики в сучасній українській мові : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.01. Харків, 2000. 184 с.

189. Толковый словарь русского языка / под ред. Д. Н. Ушакова. Москва : Гос. изд-во иностр. и нац. слов., 1940. 4 т. 1502 с.

190. Фарина Н. Г. Асемантизовані засоби зв'язку в складних реченнях з підрядними об'єктної семантики. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна.* Львів, 2017. Вип. 64 (1). С. 201–208. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlnu_fil_2017_64\(1\)_24](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlnu_fil_2017_64(1)_24) (дата звернення: 16.02.2018).

191. Фарина Н. Г. Займенниково-означальні речення у синтаксичній структурі повісті “Захар Беркут” І. Я. Франка. *Наукові записки Національного університету “Острозька академія”.* Серія : Філологічна. Острог, 2014. Вип. 49. С. 123–125. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoaf_2014_49_39 (дата звернення: 16.02.2018).

192. Фарина Н. Г. Синкретизм у складнопідрядних реченнях атрибутивної семантики. *Гуманітарна освіта у технічних вищих навчальних закладах.* Київ, 2016. Вип. 34. С. 164–176. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gotvnz_2016_34_17 (дата звернення: 24.02.2018).

193. Финкель А. М., Баженов Н. М. Курс современного русского литературного языка. Київ : Рад. шк., 1965. 656 с.

194. Христіанінова Р. О. Внутрішній синкретизм складнопідрядних речень. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Сер. : Філологічні науки.* Бердянськ, 2014. Вип. 1. С. 209–219. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nzbdpufn_2014_1_27 (дата звернення: 24.02.2018).

195. Христіанінова Р. О. Складнопідрядні речення в сучасній українській літературній мові : монографія. Київ : Інститут української мови, Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. 368 с.

196. Христіанінова Р. О. Складнопідрядні речення з ознаками різних типів. *Наукові записки Національного університету "Острозька академія". Серія Філологічна*. Випуск 50. Острог, 2014. С. 37–41.

197. Христіанінова Р. О. Типи семантики головної частини в складнопідрядних реченнях із прислівними валентно зумовленими підрядними об'єктного значення. *Мовознавчий вісник*. Черкаси, 2014. Вип. 18. С. 118–127. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mv_2014_18_22 (дата звернення: 03.03.2018).

198. Христіанінова Р. О. Формально-граматична і семантико-синтаксична типологія складнопідрядних речень : дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук: 10.02.01. Київ, 2013. 464 с.

199. Христіанінова Р. О. Формально-граматична типологія складнопідрядних речень. *Мовознавчий вісник*. Черкаси, 2015. Вип. 20. С. 93–98. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mv_2015_20_19 (дата звернення: 24.02.2018).

200. Чередниченко І. Г. Складнопідрядні речення в сучасній українській мові : спецкурс для студентів філол. ф-тів. Чернівці : ЧДУ, 1959. 135 с.

201. Черемисина М. И., Колосова Т. А. Очерки по теории сложного предложения. Москва : Книжный дом "Либроком", 2010. 226 с.

202. Чикина Л. К., Шигуров В. В. Присловные и предложенческие связи в русском синтаксисе : учеб. пособ. Москва : Флинта ; Наука, 2009. 192 с.

203. Шапиро А. Б. О принципах классификации подчиненных предложений. *Русский язык в школе*. Москва, 1937. № 2. С. 13–37.

204. Шахматов А. А. Синтаксис русского языка / под ред., с предисл. и коммент. Е. С. Истриной. Москва : Издательство ЛКИ, 2011. 624 с.

205. Шведова Н. Ю. Местоимение и смысл. Класс русских местоимений и открываемые ими смысловые пространства. Москва : Азбуковник, 1998. 176 с.

206. Шведова Н. Ю., Арутюнова Н. Д., Бондарко А. В. Русская грамматика. Предложения с местоименно-соотностельной (анафорической) связью частей. *Синтаксис* / гл. ред. Н. Ю. Шведова. Москва : Наука, 1982. Т. 2. С. 512–539.

207. Шеулин В. В. О классификации сложноподчиненных предложений. Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1972. 49 с.

208. Шигуров В. В. Проминализация как тип ступенчатой транспозиции словоформ в системе частей речи. Саранск : Крас. Окт., 2003. 144 с.

209. Шитик Л. В. Значенневий синкретизм об'єктно-атрибутивних складнопідрядних речень. *Лінгвістичні дослідження*. Харків, 2016. Вип. 42. С. 92–98. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpkhnpu_lingv_2016_42_16 (дата звернення: 03.03.2018).

210. Шитик Л. В. Інвентаризація засобів зв'язку предикативних частин складного речення в аспекті теорії перехідності. *Мовознавчий вісник*. Черкаси, 2014. Вип. 19. С. 105–117. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mv_2014_19_18 (дата звернення: 10.03.2018).

211. Шитик Л. В. Різноранговий синкретизм конструкцій із підрядними компонентами. *Мовознавчий вісник*. Черкаси, 2015. Вип. 20. С. 81–87. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mv_2015_20_17 (дата звернення: 10.03.2018).

212. Шитик Л. В. Різноранговий синкретизм спільноsubj'єктивних цільових одиниць. *Вісник Черкаського університету. Серія : Філологічні науки*. Черкаси, 2015. № 7. С. 123–128. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchuF_2015_7_22 (дата звернення: 10.03.2018).

213. Шитик Л. В. Синкретичні атрибутивно-обставинні складнопідрядні речення. *Вісник Черкаського університету. Серія : Філологічні науки*. Черкаси, 2015. № 27. С. 105–110. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchuF_2015_27_19 (дата звернення: 12.03.2018).

214. Шитик Л. В. Синкретичні об'єктно-обставинні відношення та засоби їх вираження в сучасній українській мові : автореф. дис. канд. філ. наук: 10.02.01. Київ, 1996. 23 с.

215. Шитик Л. В. Синхронна перехідність синтаксичних одиниць в українській літературній мові : монографія / відп. ред. К. Г. Городенська. Черкаси : видавець Чабаненко Ю. А., 2014. 474 с.

216. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови : підручник. Київ : ВЦ “Академія”, 2004. 316 с.

217. Шульжук К. Ф. Складне речення в українській мові : навч-метод посібник. Київ : Радянська школа, 1989. 136 с.

218. Язикова Ю. Є. Семантичні особливості займенниково-співвідносних речень симетричної та несиметричної структури. *Лінгвістичні студії*. Донецьк: ДоННУ, 2009. С. 106–110.

219. Ясакова Н. В. Граматична семантика аналітичних сполучників підрядності у структурі складного речення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол.наук : 10.02.01. Київ, 2001. 20 с.

220. Bauer J. *Syntactica slavica*. Brno : Universita J.E.Purkyne, 1972. 475 p.

221. Bussmann H. *Routledge Dictionary of Language and Linguistics* 2nd edition. Routledge, 1999. 560 p.

222. Karcevsky S. *Du dualisme asymetrique du signe linguistique*. Prague : Travaux du Cercle linguistique de Prague, 1. 1929. 127 p.

223. Klemensiewicz Z. *Zarys składni polskiej* Warszawa : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1953. 73 s.

ДЖЕРЕЛА ФАКТИЧНОГО МАТЕРІАЛУ**ХУДОЖНЯ ЛІТЕРАТУРА**

1. Андрухович С. Фелікс Австрія : [роман]. Львів: Видавництво Старого Лева, 2014. 288 с.
2. Андрухович Ю. Дванадцять обручів : [роман]. Київ : Критика, 2003. 317 с.
3. Андрухович Ю. Лексикон інтимних міст. Довільний посібник з геопоетики та космополітики. Київ : Meridian Czernowitz, Майстер книг, 2011. 480 с.
4. Андрухович Ю. Московіада : [роман жахів]. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2006. 152 с.
5. Багрянний І. Сад Гетсиманський : [роман]. Київ : Час, 1991. 512 с.
6. Винничук Ю. Аптекарь : [роман]. Харків : Фоліо, 2015. 443 с.
7. Винничук Ю. Вікна застиглого часу: [оповідання та повість]. Львів: ЛА “Піраміда”, 2012. 216 с.
8. Винничук Ю. Груші в тісті : роман. Львів: ЛА “Піраміда”, 2010. 288 с.
9. Винничук Ю. Танго смерті : роман. Харків: Фоліо, 2012. 379 с.
10. Вільде І. Сестри Річинські : [роман]. Київ : Україна, 2004-2005. Кн. 2. 2005. 912 с.
11. Гончар О. Т. Собор : [роман]. Київ : Веселка, 1992. 286 с.
12. Дашвар Люко. Мати все: [роман]. Харків: Книжковий клуб “Клуб Сімейного Дозвілля”, 2011. 333 с.
13. Дашвар Люко. Молоко з кров’ю: [роман], 2-ге вид., стереотип. Харків: Книжковий клуб “Клуб Сімейного Дозвілля”, 2015. 272 с.
14. Денисенко Л. 24 : 33 : 42 : [роман]. Київ : Нора-Друк, 2007. 240 с.
15. Дереш Л. Голова якова : алхімічна комедія. Харків: Книжковий клуб “Клуб Сімейного Дозвілля”, 2012. 240 с.
16. Дереш Л. Миротворець : [повісті та оповідання]. Львів: Кальварія, 2013. 196 с.
17. Дереш Л. Остання любов Асури Махараджа: [роман]. Київ: Нора-Друк, 2015. 224 с.

18. Діброва В. Андріївський узвіз : [роман], [2-ге вид., виправл.]. Київ : Факт, 2008. 288 с.
19. Дністровий А. Місто уповільненої дії : [роман]. Київ : Факт, 2005. 286 с.
20. Дністровий А. Патетичний блуд : [роман]. Київ : Факт, 2003. 318 с.
21. Довженко О. Кіноповіді. Оповідання. Київ : Наук. Думка, 1986. 710 с.
22. Жадан С. Життя Марії. Книга віршів і перекладів. Чернівці: Meridian Czernowitz; Книги XXI, 2015. 184 с.
23. Жадан С. Інтернат : [роман]. Чернівці : Meridian Czernowitz, 2017. 334 с.
24. Жадан С. Месопотамія : [зб. оповідань і віршів]. Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2014. 364 с.
25. Жадан С. Тамплієри. Поезії . Чернівці: Книги XXI; Meridian Czernowitz, 2016. 120 с.
26. Забужко О. Музей покинутих секретів : [роман] / Оксана Забужко ; [вид. 2-ге, доп.]. К. : Факт, 2010. 829 с.
27. Іваничук Р. Манускрипт з вулиці Руської : [історичний роман] / Роман Іваничук. Львів : ЛА “Піраміда”, 2011. 200 с.
28. Іваничук Р. Четвертий вимір. Шрами на скалі : [романи] / Роман Іваничук. Харків : Фоліо, 2008. 445 с.
29. Ірванець О. Харків 1938. / Олександр Ірванець. К. : Laugus, 2017. 240 с.
30. Ірванець О. Хвороба Лібенкрафта (Morbus dormatorius adversus) : понурий роман / О. В. Ірванець; [худож.-оформлювач О.М. Артеменко]. – Харків: Фоліо, 2010. 187 с.
31. Карпа І. 50 хвилин трави : (коли помре твоя краса) / Ірена Карпа. – Харків : Фоліо, 2005. 239 с.
32. Кідрук М. Зазирни у мої сни / Макс Кідрук. – Харків: Книжковий клуб “Клуб Сімейного Дозвілля”, 2016. 528 с.
33. Кобилянська О. Земля : [повість] ; “В неділю рано зілля копала” : [повість]. Київ : Дніпро, 1987. 625 с.
34. Кокотюха А. Повернення сентиментального гангстера : [роман] / Андрій Кокотюха. – К. : Факт, 2001. 179 с.

35. Кокотюха А. Шукачі скарбів / Андрій Кокотюха. – К. : Нора-Друк, 2005. 336 с.
36. Кононенко Є. Жертва забутого майстра / Євгенія Кононенко. – К.: Грані-Т, 2007. 180 с.
37. Кононенко Є. Імітація : [роман] / Євгенія Кононенко. – Львів: Кальварія, 2001. 186 с.
38. Кононенко Є. Російський сюжет : [роман] / Євгенія Кононенко. – Львів: Кальварія, 2012. 128 с.
39. Корній Д. Щоденник мавки : [роман] / Дара Корній. – Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2014. 310 с.
40. Костенко Л. Записки українського самашедшого / Ліна Костенко. – К. : “А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА”, 2011. 414 с.
41. Лис В. Соло для Соломії : [роман] / Володимир Лис. – Харків : Книжковий Клуб “Клуб Сімейного Дозвілля”, 2013. 368 с.
42. Лис В. Століття Якова : [роман] / Володимир Лис. – Харків : Книжковий Клуб “Клуб Сімейного Дозвілля”, 2013. 240 с.
43. Малик В. Твори : [у 2 т.] / В. К. Малик. – Т. 1. : Таємний посол : [роман]. Посол Урус-шайтана; Фірман султана. – Кн. 1, 2 [передм.]. – К. : Дніпро, 1986. 440 с.
44. Малярчук Т. Біографія випадкового чуда : [роман] / Таня Малярчук. – Х.: КСД, 2012. 238 с.
45. Малярчук Т. Забуття : [роман] / Таня Малярчук. – Львів: Видавництво Старого Лева, 2016. 256 с.
46. Матіос М. Армагедон уже відбувся: [повість] / Марія Матіос. – Львів: ЛА “Піраміда”, 2011. 112 с.
47. Матіос М. Майже ніколи не навпаки / Марія Матіос. – Львів : ЛА ”Піраміда”, 2007. 176 с.
48. Міщенко Д. Сіверяни : [роман] / Дмитро Міщенко. – К.: Дніпро, 1981. 549 с.

49. Нечуй-Левицький І. Твори : [у 2 т.] / Іван Нечуй-Левицький. – К. : Дніпро, 1977. Т. 1. 517 с.; Т. 2. 504 с.
50. Пагутяк Г. Кожен день – інший : Щоденник / Галина Пагутяк. – Львів: ЛА “Піраміда”, 2013. 192 с.
51. Пагутяк Г. Слуга з Добромиля : [роман] / Галина Пагутяк. – К.: ПП “Дуліби”, 2006. 336 с.
52. Підмогильний В. Невеличка драма : [роман] / Валеріян Підмогильний ; [передм. і прим. Ю. Бойка]. – Париж : Видання першої Української Друкарні у Франції, 1956. 342 с.
53. Поезія. [Ліна Костенко, Олександр Олесь, Василь Симоненко, Василь Стус]. – [2-ге вид., доп.]. – К. : Наук. думка, 1999. 272 с.
54. Прохасько Т. З цього можна зробити кілька оповідань / Тарас Прохасько. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2005. 128 с.
55. Прохасько Т. Лексикон таємних знань. Новели / Тарас Прохасько. – Львів: Кальварія, 2004. 200 с.
56. Прохасько Т. Непрості / Тарас Прохасько. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2002. 140 с.
57. Роздобудько І. Дванадцять, або Виховання жінки в умовах, не придатних до життя : роман-алюзія / Ірен Роздобудько. – Харків : Фоліо, 2008. 284 с.
58. Роздобудько І. Оленіум : [комедія абсурду] / Ірен Роздобудько. – К. : Факт, 2007. 157 с.
59. Романчук Л. Гравітація: [роман] / Леся Романчук. – Тернопіль : Богдан, 2004. 561 с.
60. Симоненко В. Берег чекань / Василь Симоненко. – К. : Наук. Думка, 2001. 248 с.
61. Сняданко Н. Чебрець в молоці / Наталка Сняданко. – Харків: Фоліо, 2008. 218 с.
62. Стус В. Палімпсест : [вибране] / Василь Стус. – К. : Факт, 2006. 432 с.
63. Тютюнник Г. Облога : [вибр. твори] / Г. М. Тютюнник. – К. : Унів. вид-во “Пульсари”, 2001. 832 с.

64. Українка Леся. Твори. Т. X: Проза / Леся Українка; [за заг. ред. Б. Якубського]. – Нью-Йорк: Тищенко & Білоус. Видавнича спілка, 1954. 300 с.
65. Ушкалов С. БЖД : [crazynovel] / Сашко Ушкалов. – К. : Факт, 2007. 238 с.
66. Франко І. Я. Перехресні стежки : [повість] / І. Я. Франко. – К. : Дніпро, 1983. 366 с.
67. Хвильовий М. Г. Твори : у 2 т. / М. Г. Хвильовий. – Т. 2 : Повість. Оповідання. Незакінчені твори. Нариси. Памфлети. Листи. – К. : Дніпро, 1990. 925 с.
68. Чемерис В. Її звали янголом смерті : [історичні повісті] / Валентин Чемерис. – К. : Укр. письменник, 1999. 237 с.
69. Шевчук В. Барви осіннього саду : [повісті, оповідання] / В. О. Шевчук. – К. : Дніпро, 1986. 488 с.
70. Шевчук В. Птахи з невидимого острова : [роман, повісті] / В. О. Шевчук. – К. : Рад. письменник, 1989. 470 с.
71. Шевченко Т. Кобзар / Тарас Шевченко. [вступ. ст. та примітки Р. Полонського]. – Х. : Фоліо, 2006. 736 с.
72. Шкляр В. Залишинець. Чорний ворон : [роман] / Василь Шкляр. – Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2014. 425 с.
73. Яновський Ю. Вибрані твори / Юрій Яновський. – [упоряд. текстів та передм. Я.Ю. Голобородько]. – Х. : Веста : Вид-во “Ранок”, 2003. 368 с.

ПЕРЕКЛАДНА ЛІТЕРАТУРА

74. Б'юкенен Дж. Суспільні фінанси і суспільний вибір: два протилежних бачення держави / Джеймс Б'юкенен, Рік Макгрейв (переклад з англ. Андрія Іщенка). – Київ : Вид. дім “КМ академія”, 2004. 531 с.
75. Бронте Ш. Джейн Ейр / Шарлотта Бронте (переклад з англ. Петра Соколовського). – Харків : Фоліо, 2004. 484 с.
76. Герберт Ф. Дюна / Франк Герберт (переклад з англ. Анатолія Пітика). – Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2017. 656 с.
77. Крістенсен К. Як ви збудуєте своє життя / Клейтон Крістенсен (переклад з англ. Ольги Любарської). – Львів: Видавництво Старого Лева, 2015. 192 с.

78. Хіз Ч. Приліпи! Ефективність ідей: чому одні досягають успіху, а інші зазнають невдач / Чіп Хіз (переклад з англ. Ірини Грипи). – Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2017. 304 с.

79. Шер Б. Мрій правильно. Як зрозуміти, чого ти насправді бажаєш і як цього досягти / Барбара Шер (переклад з англ. Оксани Зосімової). – Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2017. 432 с.

НАУКОВА Й НАУКОВО-НАВЧАЛЬНА ЛІТЕРАТУРА

80. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови / за ред. І. Вихованця. Київ : Унів. вид-во “Пульсари”, 2004. 400 с.

81. Кебуладзе В. К. Феноменологія досвіду. Київ : Дух і літера, 2017. 280 с.

82. Кремень В. М. Філософія : мислителі, ідеї, концепції : підручник. Київ : Книга, 2005. 525 с.

83. Гісем О. В., Мартинюк О. О. Історія України : підручник. Тернопіль, 2006. 432 с.

КОРПУСИ ТА СЛОВНИКИ

84. Корпус української мови (<http://www.mova.info/corpus.aspx?l1=209>)

85. Городенська К. Граматичний словник української мови : Сполучники. Херсон : Вид-во ХДУ, 2007. 340 с.

86. Словник української мови : в 11 т. / за ред. І.К. Білодіда. Київ : Наук. думка, 1970-1980.

ЗБІРНИКИ ВПРАВ

87. Кадочнікова О. П. Синтаксис сучасної української літературної мови : [зб. впр. і завд.]. Київ : НаУКМА, 2017. 155 с.

88. Кобилянська М. Ф. Сучасна українська літературна мова: Синтаксис : [зб. впр.]. Київ, 1992. 271 с.

89. Терлак З. М. Українська мова : [зб. впр. із синтаксису та пунктуації]. Львів : Світ, 1999. 224 с.

ПЕРІОДИЧНІ ВИДАННЯ (ДРУКОВАНІ ТА ЕЛЕКТРОННІ)

Вголос (<http://vgolos.com.ua>)

Волинь пост (<http://www.volynpost.com>)

День (<https://day.kyiv.ua/uk>)
Дзеркало тижня (<https://dt.ua>)
Газета 24 (<https://egazeta24.com>)
Галицький кореспондент (<http://gk-press.if.ua>)
Главком (<https://glavcom.ua>)
За Збручем (<https://zbruc.eu>)
Кореспондент.net (<https://ua.korrespondent.net>)
Країна (<https://gazeta.ua/journal>)
Правда.if.ua (<http://pravda.if.ua>)
Пресмен (<presman.com.ua>)
Радіо Свобода (<https://www.radiosvoboda.org>)
Сьогодні (<https://ukr.segodnya.ua>)
Україна live (<http://ukraine-live.com>)
Українська правда (<http://www.pravda.com.ua>)
Український тиждень (<http://tyzhden.ua>)
Укрінформ (<https://www.ukrinform.ua>)
Уніан (<https://www.unian.ua>)
Футбол 24 (<https://football24.ua>)
Gazeta.ua (<https://gazeta.ua>)
Zaxid.net (<https://zaxid.net>)
<https://ua.112.ua>
<https://www.5.ua>
<https://censor.net.ua>

ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ Й ІНТЕРНЕТ-ФОРУМИ

Бі-бі-сі новини (<https://www.bbc.com>)
Блог (<https://www.livejournal.com>)
Варіанти (<https://varianty.lviv.ua>)
Відповіді й питання (<http://zkan.com.ua>)
Державне агентство рибного господарства (<https://www.darg.gov.ua>)
ДООУ (<https://dou.ua>)

Добрий лікар (<https://dobryjlikar.com/news>)
Еспресо ТВ (<https://espreso.tv>)
Інсайдер (<http://www.theinsider.ua>)
Інтернет-книгарня Yakaboo (<http://www.yakaboo.ua>)
Інформаційний форум (<https://www.repka.club>)
Кредо культура (<http://credo.pro>)
Народна армія (<http://na.mil.gov.ua/>)
Новоселиця (<https://www.novoselica.cv.ua>)
Новини холдингу «Баєр» (<https://www.cropscience.bayer.ua>)
Полісся (<http://www.polissya.net>)
Поради (<https://poradi.com.ua>)
Правда (<http://pda.pravda.if.ua>)
Пресмен (<presman.com.ua>)
Сайт Уповноваженого ВР з прав людини (<http://www.ombudsman.gov.ua>)
Спортивні новини (<https://sport.unian.ua>)
Українська правда. Форум (<https://forum.pravda.com.ua>)
Читомо (<https://www.chytomo.com>)
Юридичні новини (<https://www.ukrjurist.com>)
Юрліга (<http://jurliga.ligazakon.ua>)
<http://iom.org.ua>
<https://ar-ar.com>
<https://hram.zp.ua>
<https://gloria.tv>
<http://posydenky.lvivport.com>
<http://www.ombudsman.gov.ua>
<http://darg.gov.ua>
<https://hram.zp.ua/>

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Сполучуваність елементів корелятивного блоку в займенниково-співвідносних реченнях

Таблиця 1

КОРЕЛЯТИ	РЕЛЯТИ (симетричні)	Семантико- синтаксичні відношення	РЕЛЯТИ (несиметричні)	Семантико- синтаксичні відношення
<i>кожен (будь-хто, всякий, всі, ніхто, хто- небудь, хтось, дехто)</i>	<i>хто</i>	субстанційні	-	-
<i>усе (ніщо, що-небудь, щось, дещо)</i>	<i>що</i>	субстанційні	-	-
<i>оскільки</i>	<i>остільки</i>	адвербіальні причинові	-	-
<i>такий</i>	<i>який</i>	атрибутивні	<i>що / що аж</i>	атрибутивно- адвербіальні (наслідку)
			<i>щоб</i>	атрибутивно- адвербіальні (мети)
			<i>ніби, наче, неначе, мов, немов та ін.</i>	атрибутивно- адвербіальні (порівняльні)
			<i>якби</i>	атрибутивно- адвербіальні (порівняльні)
			<i>як</i>	атрибутивно- адвербіальні (порівняльні)
			<i>хоч</i>	атрибутивно- адвербіальні (наслідкові)
			<i>коли</i>	атрибутивно- адвербіальні (темпоральні)
			<i>де / куди / звідки</i>	атрибутивно- адвербіальні (локативні)
<i>той</i>	<i>що, хто, котрий, який</i>	субстанційні / атрибутивні	<i>коли</i>	атрибутивно- субстанційно- адвербіальні (темпоральні)
			<i>де / куди / звідки</i>	атрибутивно- субстанційно- адвербіальні (локативні)

Продовження
додатка А

так	як (сп.сл.)	адвербіальні (способу дії)	як (спол.)	атрибутивно- адвербіальні (способу дії – порівняльні)
			ніби, наче, неначе, мов, немов, якби та ін.	адвербіальні (способу дії – порівняльні)
			що	адвербіальні (способу дії – наслідкові)
			хоч	адвербіальні (способу дії – наслідкові)
			аж	адвербіальні (способу дії – наслідкові)
			щоб/щоби/аби	адвербіальні (способу дії – мети)
настільки	наскільки	адвербіальні	що / що аж	адвербіальні (способу дії – міри і ступеня – наслідкові)
			ніби, наче, неначе, мов, немов, якби та ін.	адвербіальні (способу дії – міри і ступеня – порівняльні)
			аж	адвербіальні (способу дії – міри і ступеня – наслідкові)
			щоб/щоби/аби	адвербіальні (способу дії – міри і ступеня – мети)
стільки	скільки		що / що аж	адвербіальні (способу дії – міри і ступеня – наслідкові)
			ніби, наче, неначе, мов, немов, якби та ін.	адвербіальні (способу дії – міри і ступеня дії – порівняльні)
			хоч	адвербіальні (способу дії – міри і ступеня – наслідкові)
			аж	адвербіальні (способу дії – міри і ступеня – наслідкові)

Продовження
додатка А

			<i>щоб / щоби / аби</i>	адвербіальні (способу дії – міри і ступеня – мети)
<i>те</i>	<i>що (спол. сл.)</i>	субстанційні	<i>що (спол.)</i>	субстанційні, субстанційно- адвербіальні (причини, допусту та ін.)
			<i>щоб</i>	субстанційно- адвербіальні (мети)
			<i>як (перед тим – як, по тому – як)</i>	субстанційно- адвербіальні (темпоральні)
			<i>що (через те – що, попри те – що)</i>	субстанційно- адвербіальні (причинові)
			<i>щоб (для того – щоб)</i>	субстанційно- адвербіальні (мети)
			<i>де</i>	субстанційно- адвербіальні (локативні)
			<i>коли</i>	субстанційно- адвербіальні (темпоральні)
			<i>ніби, наче, неначе, мов, немов, якби та ін.</i>	субстанційно- адвербіальні (порівняльні)
<i>тому</i>			<i>що</i>	адвербіальні (причинові)
<i>затим</i>			<i>щоб</i>	адвербіальні (цільові)
<i>тоді</i>	<i>коли¹</i>	адвербіальні (темпоральні, власне-час)	<i>коли² / як</i>	адвербіальні (темпоральні – умовні)
<i>відтоді</i>	<i>відколи</i>	адвербіальні (темпоральні, точка відліку)	<i>коли / як</i>	адвербіальні (темпоральні; причинові)
			РЕЛЯТИ (напівсиметричні)	
<i>там / тут, всюди / скрізь</i>	<i>де</i>	адвербіальні (локативні, місцеперебуван- ня)	<i>куди</i>	адвербіальні (локативні, місцеперебування – напрямо до точки)
			<i>звідки</i>	адвербіальні (локативні, місцеперебування – напрямо від точки)

Продовження
додатка А

<i>туди /сюди</i>	<i>куди</i>	адвербіальні (локативні, напря́м до точки)	<i>де</i>	адвербіальні (локативні, напра́м до точки – місцеперебува́ння)
			<i>звідки</i>	адвербіальні (локативні, напра́м до точки –напря́м від точки)
<i>звідти / звідки</i>	<i>звідки</i>	адвербіальні (локативні, напря́м від точки)	<i>де</i>	адвербіальні (локативні, напра́м від точки – місцеперебува́ння)
			<i>куди</i>	адвербіальні (локативні, напра́м від точки –напря́м до точки)
<i>тоді</i>			<i>відколи</i>	адвербіальні (власне-час – точка-відліку)
<i>відтоді</i>			<i>коли</i>	адвербіальні (точка відліку – власне- час)
<i>до́ти</i>	<i>до́ки, допо́ки, по́ти</i>	адвербіальні (темпора́льні, точка відліку)		
<i>по́ти</i>	<i>по́ки</i>	адвербіальні (темпора́льні, точка відліку)		

ДОДАТОК Б

Сполучуваність прономінативів ядерної зони (*так, настільки, стільки*)
ЗСР несиметричної структури

Таблиця 2

Корелят	Релят	Семантико-синтаксичні відношення	Приклад
<i>так</i>	<i>як (спол.)</i>	атрибутивно-адвербіальні (способу дії – порівняльні)	<i>Так</i> ^{яким способом?/реальне порівняння} , <i>як</i> має бути гіркою таблетка, щоб втамувати біль — за істиною в газеті треба терпляче вистояти довжелезну чергу (Софія Андрухович)
	<i>ніби, наче, неначе, мов, немов, якби та ін.</i>	адвербіальні (способу дії – ірреальне порівняння)	<i>Естер</i> говорила <i>так</i> ^{яким способом?/ірреальне порівняння} , <i>ніби</i> мала намір стати під лезо сокири, проте при цьому дивилася Тимофієві просто в очі (Марія Матіос)
	<i>що</i>	адвербіальні (способу дії – наслідкові)	<i>Ірина</i> кричала <i>так</i> ^{наскільки?/наслідок} , <i>що</i> можна було подумати, вулицею йде колона евакуаційних підвод: слова її зашпортувалися в роті, наче спіткалися об каміння (Марія Матіос)
	<i>хоч</i>	адвербіальні (способу дії – наслідкові)	<i>Насмітили так</i> ^{наскільки?/наслідок} , <i>хоч</i> сядь та й плач (http://www.polissya.net/news/v-raioni/4632)
	<i>аж</i>	адвербіальні (способу дії – наслідкові)	<i>Навіть</i> мороз, <i>що</i> гуляв вулицями <i>так</i> ^{яким способом?/наслідок} , <i>аж</i> чути було його тріск крізь висвисти завірюхи, здавався дошкульний (Пер. Максима Рильського)
	<i>щоб / щоби / аби</i>	адвербіальні (способу дії – мети)	<i>Коней</i> прив'язіть <i>так</i> ^{яким способом? з якою метою?} , <i>щоб</i> не позашморгували вузли (Василь Шкляр)
<i>настільки</i>	<i>що / що аж</i>	адвербіальні (способу дії – міри і ступеня – наслідкові)	<i>Настільки</i> все це було непевним і суперечливим, <i>що</i> лише віддаляло нас від мети (Юрій Андрухович)
	<i>ніби, наче, неначе, мов, немов, якби та ін.</i>	адвербіальні (способу дії – міри і ступеня дії – порівняльні)	<i>Звідкіля</i> воно придружилася, я вже й не пригадую, але набридає <i>настільки, наче</i> скалка у п'яті муляє (Ніка Нікалео)

Продовження додатка Б

	<i>аж</i>	адвербіальні (способу дії – міри і ступеня – наслідкові)	<i>Інститутські подруги у своїх розповідях були або занадто фізіологічні, або ж святенницькі, з тих, що фригідність видають за порядність, – останні у своїх міркуваннях були настільки сухі, аж складалося враження, що їх теж передусім цікавить фізіологія (Брати Капранови)</i>
	<i>щоб / щоби / аби</i>	адвербіальні (способу дії – міри і ступеня – мети)	<i>Я іще була достатньо слабою, щоб ясно збагнути всю складність ситуації, але не настільки, щоб не думати про подальшу судьбу чоловіка, якого я свідомо випробовувала впродовж багатьох років — і через те під час останньої зустрічі в нас виник конфлікт (Марія Матіос)</i>
<i>стільки</i>	<i>що / що аж</i>	адвербіальні (способу дії – міри і ступеня – наслідкові)	<i>О, серед нас було стільки орлів, що вони хитали небо, мов стріху дідівських осель (Борис Олійник)</i>
	<i>ніби, наче, неначе, мов, немов, якби та ін.</i>	адвербіальні (способу дії – міри і ступеня дії – порівняльні)	<i>Поранений Максим не здолав цього разу занести до хати клунки, пакунки, коробки й ящики, яких було стільки, наче хтось переїздить на нову квартиру, мусив допомагати водій (Леся Романчук)</i>
	<i>хоч</i>	адвербіальні (способу дії – міри і ступеня – наслідкові)	<i>Їх зараз стільки, хоч греблю гати (Ірен Роздобудько)</i>
	<i>аж</i>	адвербіальні (способу дії – міри і ступеня – наслідкові)	<i>Коли з тексту вилучають стільки, аж до зміни його змісту, чи можна це справді назвати скороченням?(telekritika.ua/redpolitics/2008-10-23/41472)</i>
	<i>щоб / щоби / аби</i>	адвербіальні (способу дії – міри і ступеня – мети)	<i>Я не потребую цього стільки, щоб перейматися цим на повному серйозі (Марія Матіос)</i>

ДОДАТОК В

Сполучуваність атрибутивних прономінативів ядерної зони (*такий, той*) ЗСР несиметричної структури

Таблиця 3

Корелят	Релят	Семантико-синтаксичні відношення	Приклад
<i>такий</i>	<i>що / що аж</i>	атрибутивно-адвербіальні (наслідку)	<i>Таки</i> ^{які?/наслідок} мудрі думки, <i>що</i> сам собі <i>немилий</i> (Юрій Андрухович)
	<i>щоб</i>	атрибутивно-адвербіальні (мети)	<i>Не така</i> ^{яка?/з якою метою?} , <i>це</i> вже жінка, <i>щоб</i> дала <i>виспатися</i> (Валерій Шевчук)
	<i>ніби, наче, неначе, мов, немов та ін.</i>	атрибутивно-адвербіальні (порівняльні)	<i>Таке</i> <i>нервово</i> <i>посмикування</i> <i>носом</i> , <i>тим</i> <i>помітніше</i> , <i>чим</i> <i>дужче</i> <i>він</i> <i>учора</i> , <i>по</i> <i>наростаючій</i> , <i>нервувався</i> , — <i>такий</i> ^{який?/порівняння} <i>вираз</i> , <i>ніби</i> <i>чоловік</i> <i>постійно</i> <i>принюхується</i> <i>до</i> <i>чогось</i> <i>смердючого</i> (Оксана Забужко)
	<i>хоч</i>	атрибутивно-адвербіальні (наслідкові)	<i>Показав</i> <i>він</i> <i>на</i> <i>широкий</i> <i>лан</i> , <i>де</i> <i>земелька</i> <i>була</i> <i>така</i> ^{яка?/наслідок} , <i>хоч</i> <i>на</i> <i>хліб</i> <i>намазуй</i> (Василь Шкляр).
	<i>коли</i>	атрибутивно-адвербіальні (темпоральні)	<i>Як</i> <i>виглядає</i> <i>такий</i> <i>кінець</i> , <i>коли</i> <i>всмоктує</i> <i>тьма</i> <i>і</i> <i>нема</i> <i>за</i> <i>що</i> <i>зачепитись</i> , — <i>на</i> <i>саму</i> <i>гадку</i> <i>все</i> <i>всередині</i> <i>терпне</i> <i>од</i> <i>жаху</i> , <i>але</i> <i>ж</i> <i>і</i> <i>затягує</i> , <i>манить</i> <i>зазирнути!</i> (Оксана Забужко).
	<i>де / куди / звідки</i>	атрибутивно-адвербіальні (локативні)	<i>Ось</i> <i>чому</i> , <i>товариші</i> , <i>ми</i> <i>збудували</i> <i>такий</i> <i>метрополітен</i> , <i>де</i> <i>людина</i> , <i>спускаючись</i> <i>на</i> <i>станцію</i> , <i>почуває</i> <i>себе</i> , <i>за</i> <i>визначенням</i> <i>робітників</i> <i>Москви</i> — “ <i>як</i> <i>у</i> <i>палаці</i> ” (Юрій Андрухович)
<i>той</i>	<i>коли</i>	атрибутивно-субстанційно-адвербіальні (темпоральні)	<i>Незвідь-чому</i> , <i>коли</i> <i>їв</i> <i>Єремія</i> <i>той</i> <i>хліб</i> , <i>привидівся</i> <i>йому</i> <i>теплий</i> , <i>росяний</i> <i>ранок</i> , <i>залитий</i> <i>сонцем</i> , — <i>саме</i> <i>той</i> , <i>коли</i> <i>Прохор</i> <i>блукав</i> <i>по</i> <i>горбах</i> <i>із</i> <i>своїм</i> <i>чорногузом</i> , <i>а</i> <i>Єремія</i> <i>крався</i> <i>за</i> <i>ними</i> <i>слідом</i> (Валерій Шевчук)
	<i>де / куди / звідки</i>	атрибутивно—субстанційно-адвербіальні (локативні)	<i>Збори</i> <i>заходили</i> <i>в</i> <i>затулоч</i> , <i>нудніший</i> , <i>ніж</i> <i>той</i> , <i>куди</i> <i>пхають</i> <i>на</i> <i>провінційній</i> <i>залізничній</i> <i>станції</i> <i>товарові</i> <i>вагони</i> <i>з</i> <i>діржавими</i> <i>дахами</i> <i>і</i> <i>виламаними</i> <i>деревами</i> (Василь Барка)

ДОДАТОК Г

Зіставлення корелятивного блоку симетричних та напівсиметричних займенниково-співвідносних речень

Таблиця 4

Корелят	Симетричний релят	Семантико-синтаксичні відношення	Напів-симетричний релят	Семантико-синтаксичні відношення
<i>там / отам / тут / отут / всюди / скрізь</i>	<i>де</i>	адвербіальні (локативні, місцеперебування)	<i>куди</i>	адвербіальні (локативні, місцеперебування – напрям до точки)
			<i>звідки</i>	адвербіальні (локативні, місцеперебування – напрям від точки)
<i>туди / сюди</i>	<i>куди</i>	адвербіальні (локативні, напрям до точки)	<i>де</i>	адвербіальні (локативні, напрям до точки – місцеперебування)
			<i>звідки</i>	адвербіальні (локативні, напрям до точки –напря́м від точки)
<i>звідти / звідти / звідсіль / відтіля</i>	<i>звідки / звідкіля</i>	адвербіальні (локативні, напрям від точки)	<i>де</i>	адвербіальні (локативні, напрям від точки – місцеперебування)
			<i>куди</i>	адвербіальні (локативні, напрям від точки –напря́м до точки)
<i>відтоді / звідтоді</i>	<i>відколи</i>	адвербіальні (темпоральні, точка відліку)	<i>коли</i>	адвербіальні (темпоральні, точка відліку – власне-час)
<i>тепер</i>			<i>поки / доки / допоки</i>	адвербіальні (темпоральні, точка відліку – тривалість часу)

ДОДАТОК Д

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ І
ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЇ*Статті в наукових фахових виданнях України*

1. Онатій А.В. Специфіка формування корелятивного блоку займенниково-співвідносних речень несиметричної структури // Науковий вісник Херсонського національного університету. Серія “Лінгвістика” : збірник наукових праць. Херсон : ХДУ, 2016. Вип. 25. С. 46-50.

2. Онатій А.В. Лінгвістичний статус займенниково-співвідносних речень: традиція та новаторство // Наукові записки НаУКМА. Філологічні науки (Мовознавство) : науковий журнал. Київ : ТОВ “ГЛІФ МЕДІА”, 2016. Том 189. С. 58-62.

3. Онатій А.В. Семантико-синтаксична організація займенниково-співвідносних речень несиметричної структури з корелятом “так” // Вісник Львівського університету. Серія філологічна : збірник наукових праць. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2017. Випуск 64. Частина 1. С. 209-215.

4. Онатій А.В. Особливості реалізації прислівно-кореляційного зв'язку в займенниково-співвідносних реченнях симетричної, напівсиметричної та несиметричної структури // Наукові записки НаУКМА. Філологічні науки (Мовознавство) : науковий журнал. Київ : ТОВ “ГЛІФ МЕДІА”, 2018. Том 1. С. 12-17.

Статті в наукових фахових виданнях України, які входять до міжнародних наукометричних баз даних

5. Онатій А.В. Проблема статусу напівсиметричних займенниково-співвідносних речень // Вісник КНЛУ. Серія “Філологія” : збірник наукових праць. Київ, 2017. Том 20, № 2. С. 28-36.

6. Онатій А.В. Внутрішній синкретизм займенниково-співвідносних несиметричних речень з асемантичним корелятом // Записки з українського мовознавства : збірник наукових праць. Одеса : “ПолиПринт”, 2018. Випуск 25, том 1. С. 65-81.

Наукові праці апробаційного характеру

7. Онатій А.В. Проблема класифікації складнопідрядних речень займенниково-співвідносного типу асиметричної структури // Ломоносов-2013 [матеріали Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів і молодих учених (Севастополь, 25-26 квітня 2013 року)]. Севастополь, 2013 : ТОВ “Експрес-друк”. С. 318-319.

8. Онатій А.В. До питання асиметрії займенниково-співвідносних речень // Лінгвістичне портретування сучасного соціуму [матеріали II Всеукраїнської практичної конференції (Вінниця, 26-27 листопада 2015 року)]. Вінниця, 2016. С. 31-39.

Апробація результатів дослідження

Основні результати дослідження було представлено в доповідях на 7 конференціях, із яких – 4 міжнародні: Міжнародній науковій конференції студентів, аспірантів і молодих учених “Ломоносов-2013” (Севастополь, 2013), Міжнародній науковій конференції “Мова: класичне-модерне-постмодерне” (Київ, 2015; Київ, 2017), Міжнародній науковій конференції “Лінгвалізація світу” (Черкаси, 2016); та 3 всеукраїнські: II Всеукраїнській науково-практичній конференції “Лінгвістичне портретування сучасного соціуму” (Вінниця, 2015), Всеукраїнській науковій конференції “Сучасні орієнтири філологічної науки” (Херсон, 2016), Всеукраїнській науковій конференції “Іван Ковалик та українське мовознавство: історія, школи, проблеми” (Львів, 2017). Окремі розділи та дисертацію загалом було обговорено на засіданнях кафедри української мови НаУКМА.

